

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİNDE
BASINDA DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ TARTIŞMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

LEYLA ARMAN

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİNDE
BASINDA DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ TARTIŞMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

LEYLA ARMAN

Danışman: PROF. DR. YURDAGÜL MEHMEDOĞLU

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLÂHİYAT Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
LEYLA ARMAN' ın AVRUPA BİRLİĞİNE GİRİŞ SÜRECİNDE BASINDA DİN EĞİTİMİ
VE ÖĞRETİMİ TARTIŞMALARI adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun
19.07.2010 tarih ve 2010/14-19 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği /
çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 30.11.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. YURDAGÜL MEHMEDOĞLU
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. EMİNE KESKİNER
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. VECDİ AKYÜZ

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Leyla ARMAN
Ana Bilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	: Din Eğitimi
Tez Danışmanı	: Prof Dr. Yurdagül MEHMEDOĞLU
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Kasım 2010
Anahtar Kelimeler	: Din Eğitimi, Din Öğretimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi, Avrupa Birliği, Alevîlik, Din Eğitimi Modelleri

ÖZET

AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİNDE BASINDA DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ TARTIŞMALARI

Toplumun yaşayışı, tarihi, eserleri kısacası kültürünü anlamada ve hatta insanı anlamada toplumun dinsel değerlerini bilmenin payı yüksektir. Din toplumun içinde bu öneme sahipken, yetişen neslin nasıl bir din eğitimi alacağı sorusuna verilecek cevap da aynı ehemmiyeti taşımaktadır. Din eğitim ve öğretimi Türkiye’de hep tartışılan bir konudur. Türkiye’nin AB’ye giriş süreciyle birlikte tartışmalar daha çok insan hakları ve din ve vicdan özgürlüğü üzerinden yapılmaya başlanmıştır. AB’nin okullarda din eğitimi ve öğretimi konusunda dayattığı tek bir model yoktur. AB din eğitiminin çoğulcu, objektif ve tarafsız olmasından yana tavır sergilemektedir.

Araştırmanın ilk bölümü giriş bölümüdür. İkinci bölümde Avrupa Birliği, Türkiye-AB ilişkileri ve Türkiye’de ilk ve orta öğretim kurumlarındaki din öğretiminin tarihi süreci konularına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde de AB ve din öğretimi yaklaşımları ve uygulama örneklerinden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümü ise problemler ve din eğitimi tartışmaları oluşturmaktadır.

AB'ye giriş sürecinde basında din eğitimi ve öğretimi tartışmaları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu statüsünü, müfredatını ve İslam dışında diğer din ve mezhep mensuplarının bu dersin uygulanması karşısındaki problemlerini içermektedir.

Günümüzde Alevîlik eğitimi ve öğretimi açısından tartışılan bir konudur. Alevîler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kendi inançlarına yeterince yer verilmediği gerekçesiyle şikâyetçilerdir. Araştırmada Alevîlik ve din öğretimi tartışmaları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ve dersin müfredatı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Danıştay'ın din dersi kararları kapsamında yapılmıştır.

Araştırmanın son bölümünde tezin değerlendirmesi ve sonuç kısmı yer almıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Leyla ARMAN
Field : Philosophy and Religious Sciences
Programme : Religious Education
Supervisor : Professor Yurdagül MEHMEDOĞLU
Degree Awarded and Date : Master - November 2010
Keywords : Religious Education, Religious Teaching, The Religions Culture and Ethic Knowledge Course, European Union, Alevism, Models of Religious Education

SUMMARY

IN THE PROCESS OF ENTRING INTO THE EUROPEAN UNION DISCUSSIONS OF RELIGIOUS EDUCATION AND TEACHING IN THE PRESS

It is very significant to know the religious value of the society in order to understand the existence, history and art of the society therefore in order to understand the culture even the human being. While the religion in society is so important, the importance of how to deliver the religious education of the next generation should be taken care of at a same level of importance. The religious education is always a controversial issue in Turkey. During the EU accession the discussions are focused on more in human rights and freedom of religion and conscience. There is not a single model of religious education in schools imposed by EU. EU supports a pluralistic and objective religious education.

The first part of the research is introduction. The second part of the research is EU, Turkey-EU relations and the historical development of the religious education in primary and secondary schools in Turkey. The religious education approaches and applications in EU are held in third part of this research. The fourth part consists of religious education discussions and problems.

Press releases on discussions of religious education during the period of EU accession, the compulsory status and syllabus of the Religions Culture and Ethic Knowledge course and the problems of applications of such education to the non-Muslim people.

Nowadays, Alevism is the topic of discussions in terms of education. Alevi people complain about Religions Culture and Ethic Knowledge course because there is not enough educational material of their belief in the course. This research covers Alevism, the discussions of religious education, the Religions Culture and Ethic Knowledge course and its syllabus and the decisions of European Court of Human Rights and Council of State on religious education.

The last part of the research is dedicated on assessment of the thesis and conclusion.

ÖNSÖZ

Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi ve bu genel alan içinde okul programında verilen din dersleri yoğun tartışmalara sebep olan konulardandır. Varlığı hep tartışma konusu olan din eğitimi AB’ye giriş süreciyle de sadece Türkiye içinde değil, dünyadaki gelişme ve problemler göz önüne alınarak tartışılmaktadır.

Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde basında din eğitimi ve öğretimi ile ilgili problemler genel itibariyle okullarda verilen din dersinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de din dersleri konusunda farklı uygulama örnekleri olmuştur. Bu tarihi tecrübe sonunda ülkenin kendine özel şartları da göz önünde bulundurularak ders Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adıyla ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan dersler arasında yer almıştır.

Son yıllarda din eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte nasıl bir din eğitimi verileceği tartışmaları da uluslar arası düzeyde yerini almıştır. Türkiye de dünyadaki gelişmeleri doğru algılayıp, kendi toplumunun özellikleriyle beraber yorumlayarak uygun modeli tercih etmelidir. Sağlıklı bir din eğitiminin yapılabilmesi için öncelikle bu problemlerin ön yargılardan uzak, siyasi ve ideolojik fikirlerden arınmış, samimi ortamda görüşlerin sunulması gerekmektedir.

Tezimin hazırlanmasında bilgi birikiminden istifade ettiğim, araştırmamda bana yol gösterip, destek olan danışman hocam Prof. Dr. Yurdagül MEHMEDOĞLU’na, yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma, her an yanımda olduklarını hissettiğim, yardımlarını esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, 2010

Leyla ARMAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TABLO LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x

1. GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
3. Araştırmanın Yöntemi.....	4

2. TEORİK TARİHÇE

2.1 Avrupa Birliği Tarihi.....	5
2.1.1 Avrupa Birliği'nin Tarihi.....	5
2.1.2 Avrupa Birliği'nin Yapısı ve Amacı.....	8
2.2 Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci.....	13
2.2.1 Türkiye Niçin Avrupa Birliği'ne Üye Olmak İstiyor?.....	13
2.2.2 Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri.....	14
2.3 Türkiye'de İlk ve Orta Öğretim Kurumlarındaki Din Öğretiminin Tarihi Süreci.....	17
2.3.1. Okul Programlarından Din Derslerinin Çıkarılması.....	17
2.3.2. Okul Programları Arasına Din Derslerinin Yeniden Girmesi.....	20

3. AB VE DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

3.1. Din Eğitimi Yaklaşımları / Modelleri.....	24
3.1.1 Geleneksel Din Eğitimi Yaklaşımı.....	25
3.1.1.1 Tek Dinli Model.....	26
3.1.1.2 Paralel Tek Dinli Model.....	26
3.1.2 Geleneksel Yaklaşımındaki Din Eğitimi Uygulamalarına Yapılan Eleştiriler.....	26
3.1.3 Modern Din Eğitimi Yaklaşımı.....	27
3.1.3.1 Mezhepler Üstü Din Eğitimi.....	27
3.1.3.2 Mezhepler Arası Din Eğitimi.....	28
3.1.3.3 Dinler Arası Din Eğitimi.....	28
3.1.3.4 Fenomenolojik Din Eğitimi.....	29
3.1.4 Modern Yaklaşımındaki Din Eğitimi Uygulamalarına Yapılan Eleştiriler.....	32

3.2 Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinden Din Dersi Uygulamalarına Örnekler.....	34
3.2.1 Almanya.....	35
3.2.2 İngiltere.....	36
3.2.3 Fransa.....	37
3.2.4 Hollanda.....	38
3.2.5 Belçika.....	39
3.2.6 İtalya.....	40

4. PROBLEMLER VE DİN EĞİTİMİ

4.1 Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Zorunlu Din Dersi.....	43
4.1.1 Günümüz Türkiye'sinde Din Dersi Uygulaması.....	50
4.1.1.1 Anayasa'da Belirtilen İsteğe Bağlı Din Eğitimi Tartışması.....	57
4.2 Türkiye'de Farklı Din ve Mezhep Mensuplarına Uygulanan Din Dersi Tartışmaları.....	69
4.2.1 İslam Dışında Diğer Din Mensuplarının Durumu.....	69
4.2.1.1 İslam Dışında Diğer Din Mensuplarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinden Muaf Tutulmaları.....	69
4.2.1.2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredatında İslam Dışında Diğer Dinlerin Öğretimine Yönelik Tartışmalar....	74
4.2.2 Alevîler ve Din Öğretimi.....	85
4.2.2.1 Alevîlik Nedir?.....	89
4.2.2.2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Olmasına Yönelik Yapılan Tartışmalar.....	97
4.2.2.3 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatıyla İlgili Tartışmalar.....	107
4.2.2.4 AİHM Kararı.....	114
4.2.2.5 Danıştay'ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Kararı.....	125

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

5.1 Değerlendirme.....	134
5.2 Sonuç.....	142

KAYNAKÇA.....	144
----------------------	------------

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Öğrencilerin, “Ortaöğretimde İslam dışındaki dinler öğretilmeli mi?” sorusuna verdikleri cevapların cinsiyete göre dağılımı.....	81
Tablo 2: Öğrencilerin, “Ortaöğretimde İslâm dışındaki dinler niçin öğretilmelidir?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı.....	81
Tablo 3: Din dersinde İslamiyet’in yanı sıra diğer dinler hakkında bilgi verilmesini destekler misiniz?.....	82
Tablo 4: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlerin öğretimine bakışları.....	83

KISALTMALAR

AABF	: Avrupa Alevî Birlikleri Konfederasyonu
AAET, (EURATOM)	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABF	: Alevî Bektaşî Federasyonu
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKAM	: Avrasya Kamuoyu Araştırmaları Merkezi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AST	: Avrupa Savunma Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
AÜEBF	: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
drl.	: Derleyen
Ed	: Editör
ERG	: Eğitim Reform Girişimi
hızl	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
PSAKD	: Pir Sultan Abdal Kültür Derneği
s	: sayfa

<i>TAS</i>	: Tek Avrupa Senedi
<i>TBMM</i>	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
<i>TESEV</i>	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
<i>TTK</i>	: Talim Terbiye Kurulu
<i>TÜBAV</i>	: Türkiye Bilim Araştırmaları Vakfı

1. GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Din eğitim ve öğretimi, dinin, kültürün ve toplumun temel değerlerinden biri olduğu göz önüne alındığında, okul programı içinde yer alıp almaması, nasıl bir yaklaşım ve müfredatla işleneceği hep tartışma konusu olmuştur. Daha önceleri konu laiklik üzerinden tartışılırken günümüzde tartışmalar AB'ye uyum süreciyle farklı bir boyut kazanmıştır.

Türkiye dış politikada yüzünü AB yönüne çevirmiştir. Değerleri, müktesebatı, oluşumuyla diğer uluslar üstü birliklerden farklı bir konumda bulunan AB, üyesi olacak ülkelere bazı kriterler sunmaktadır. Günümüzde din eğitim ve öğretiminin farklı alanlarda pek çok problemi vardır. Bu araştırma din dersi uygulamasının AB müktesebatı içinde yeri ve şeklini belirtip, Türkiye'de okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin AB'ye uyum sürecindeki tartışmalarına yer vermektedir.

Araştırmada din eğitim ve öğretimi tartışmalarına geçmeden önce AB'nin nasıl bir birlik olduğu ve ne ifade ettiği, tarihi ve Türkiye ile ilişkileri hakkında bilgi sahibi olmanın din eğitimi öğretimi tartışmalarını anlayıp yorumlamada yardımcı olacağından öncelikle bu konulara yer verildi. Zira tartışmalarda hataya düşülen hususlardan biri de AB hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadan yorum yapılmasıdır.

AB müktesebatında okullarda din eğitim ve öğretimi uygulanmasını belirleyen genel bir ilke olmayıp, konu din ve vicdan hürriyeti bağlamında ele alınmaktadır. AB'nin okullarda din dersine karşı tutumu nasıldır? Yapılan araştırmalar AB ülkelerinde din dersi konusunda tek bir yaklaşımın olmadığı, AB'nin de dayatmasının söz konusu olmadığıdır. Uygulamaları her ülke kendi tarihi, din-devlet ilişkisi, eğitim sistemi ve toplumsal yapısı içinde kendisi belirlemektedir. Fakat bu AB'nin devlet okullarındaki din dersiyle hiç ilgilenmediği anlamına da gelmemektedir.

Özellikle ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırılarından sonra Batı dünyasında okullardaki din eğitim ve öğretiminin önemine yönelik ilgi ve tartışmalar artmıştır. Din

eğitiminin öneminde çok kültürlü yapıya sahip AB ülkelerinde halkın birbirine karşı hoşgörölü olma, insan haklarına ve toplum içinde farklı inanışlara sahip insanların birbirlerine saygı göstererek birlik, beraberlik ve huzur içinde yaşaması üzerinde durulmaktadır. Farklı inanç ve kültürlere sahip toplumda, her inanç sahibi kendi inancının doğru olduğunu savunabilmektedir. Bu hususları da göz önünde bulunduran AB, din eğitiminin çoğulcu, objektif, tarafsız ve demokratik olmasından yanadır. Bu bağlamda tezimizin 3. bölümünde de AB’de din öğretimi modelleri ve uygulama örneklerine yer verilmiştir.

Tezimizin asıl konusunu Türkiye’de okullardaki din eğitim ve öğretiminin AB standartlarına uygunluğu ve bu yöndeki tartışmalar teşkil etmektedir. Tartışmalar başında çıkan konular çerçevesinde belirlenip, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu statüsünün, müfredatının ve İslam dışında diğer din ve mezhep mensuplarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi uygulaması karşısındaki tutum ve problemlerini içermektedir. AB denildiğinde din dersinin zorunlu olmaması ön yargısı var, oysa çoğu AB ülkelerinde din dersi farklı uygulamalarla da olsa zorunlu olarak okutulmaktadır. Türkiye için de mutlak zorunluluktan bahsedilemez, İslam dışında diğer din mensuplarına muafiyet söz konusudur.

Türkiye’de din öğretiminin en çok tartışıldığı konuların başında da Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yaklaşımı yer almaktadır. Burada temel problemi AB İlerleme Raporlarında dinsel azınlık olarak belirtilen ve son yıllarda Alevîliğin İslam dışında ayrı bir din olarak gösterilmeye çalışılan Alevîlik tanımı oluşturmaktadır. Araştırmada Alevîler ve din öğretimi tartışmaları, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ve dersin müfredatı, AİHM ve Danıştay’ın din dersi kararları kapsamında yapılmıştır.

Din toplumlarda var olan, inanan ve inanmayanlar için de kabul edilmesi gereken sosyal bir gerçekliktir. Çocuğun içinde yaşadığı toplumun değerlerini ve dinsel kültürünü öğrenecekleri yerlerin başında okul gelir. Okulda gördüğü din dersiyle çocuk, hayatında karşılaşacağı dinsel problemlere aldığı doğru bilgiler ışığında cevap verebilir ve toplum içinde farklılık ve kutuplaşmanın değil, birlik ve beraberliğin oluşmasını temin eder.

Günümüz dünyasında, farklı inanç mensupları siyasi, ekonomik, kültürel amaçlarla bir araya gelebilmektedir. Özellikle iş ve eğitim alanında yapılan göçlerle toplumlarda çok kültürlü bir yapı oluşmaktadır. İnsanlar başta kendi yaşamış olduğu toplum olmak üzere dünya milletlerinin dinleri hakkında bilgi sahibi olduğu takdirde, birbirlerini anlayıp iletişim kurmaları ve değerlendirmeleri kolaylaşacaktır. Aynı zamanda böylece bilgisizlikten kaynaklanan hoşgörüsüzlüğün de önüne geçilecektir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin amaçlarından biri insanlara belli inancı benimsetmeye zorlamadan dinler hakkında genel kültür kazanmalarını sağlamaktır. Toplumun çoğunluğunun Müslüman olması göz önünde bulundurularak müfredatta bu dinin ağırlıkta okutulduğu da bir gerçekliktir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini sadece dinsel bilgilerin öğretildiği bir ders olarak görmek dersin amaç ve kapsamını tam olarak yansıtmamaktadır. Aynı zamanda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde dine dayalı ve evrensel, hem ahlaki hem de insani değerler hakkında da bilgi verilmektedir.

Son yıllarda din eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte nasıl bir din eğitimi verileceği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar uluslar arası düzeyde devam etmiş ve özellikle okullarda verilecek olan din eğitimi konusunda düzenlenen sempozyumlar bildiriler çoğalmıştır. Bu noktada AB'ye üye olmak isteyen Türkiye'nin de bu tartışmalara duyarsız kalması düşünülemez.

Türkiye dünyadaki gelişmeleri doğru algılayıp, kendi toplumunun özellikleriyle beraber yorumlayarak uygun modeli tercih etmelidir. Bu sebeple bu konunun özellikle akademik çevre olmak üzere farklı kesimlerce de tartışılması gerekmektedir. Tartışmaların fayda verebilmesi için ön yargılardan uzak, siyasi, ideolojik fikirlerden arınmış, samimi ortamda fikirlerin sunulması gerekmektedir.

Önemi genel kabul görmüş din eğitimi ve öğretiminin okullarda nasıl verileceği konusunda farklı görüş ve sesleri bir arada verip, Türkiye'nin içinde bulunmak istediği AB'nin konuya dair uygulamaları, yaptığı istek ve öneriler çerçevesinde, bilimsel temel üzerine oturtmaya çalıştığımız basına yansıyan problemleri tartışıp çözüm önerileri sunabilmek amacıyla hazırladığımız araştırmanın bundan sonra bu konuyla ilgili çalışma yapmak isteyenlere kaynak olmasını temenni ediyoruz.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Din eğitim ve öğretimi problemleri çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Araştırmada bu problemler içinde AB'ye uyum sürecinde örgün eğitim içinde ilk ve orta öğretim kurumlarında verilen zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik yapılan tartışmalar konu edinilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kuramsal yöntem ve dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Konu AB'ye giriş sürecinde basında din eğitim ve öğretimi tartışmaları olduğu için öncelikle basından kaynak taraması yapılarak problemler tespit edildi. Belirlenen problemler doğrultusunda daha kapsamlı literatür taraması yapıldı. Problemler hem akademik ve bilimsel kaynaklar, hem de basına yansıyan haberlerle beraber, konular üzerinde yapılan tartışmaları yansıtacak şekilde ele alınmaya çalışıldı. Kaynaklara ulaşmada araştırmanın güncel bir konu olması sebebiyle üzerinde yapılan çalışmaların azlığından kaynaklanan sıkıntı yaşanmıştır. Çoğunlukla konuyla ilgili yurt içi ve yurt dışı katılımcılarla düzenlenen seminer ve sempozyumlardan, makalelerden yararlanılmıştır.

İnternette tarama yöntemi kullanılarak ulaşılan haberlerden Akşam, Birgün, Cumhuriyet, Evrensel, Güneş, Haber Türk, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, Radikal, Sabah, Star, Taraf, Türkiye, Vakit, Vatan, Yeni Asya, Yeni Mesaj, Yeni Şafak, Yeniçağ, Zaman gazetelerinde 2004-2010 tarihler arasında çıkan tartışmalar araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Basındaki bütün din eğitimi ve öğretimi haberlerine yer verme gibi bir iddiamız yoktur. Belirlenen problemler üzerinden farklı haber ve yayınlarla problemin değişik bakış açılarıyla nasıl ele alındığı ve çözüm olarak nelerin sunulduğunu ortaya koyan araştırmada, basında yer alan haberlerden bazılarına konu içinde yer verilirken bazıları ise sadece dipnot olarak belirtilmiştir.

2. TEORİK TARİHÇE

2.1 AVRUPA BİRLİĞİ TARİHİ

2.1.1 Avrupa Birliği'nin Tarihi

Çok sayıda düşünür, yazar, sanatçı ve aydınların hayata geçmesini savundukları Avrupa'da birlik fikri, orta çağdan itibaren zaman zaman gündeme getirilmiştir.¹

Avrupa'da hep var olan birlik düşüncesinin temelinde, Avrupalı Hristiyan devletlerinin aralarındaki sorunların çözümü ve savaşların önlenmesi, ortak dinleri Hristiyanlığa ve Avrupalı devletlerin varlığına yönelik tehlikelere karşı birleşme gereğinin olması, ekonomik büyümeleri için ortak bir pazarın etkisi, aralarındaki din ve kültür birliğinin pekişmesi, büyük ve egemen güç olma olanağı gibi nedenler vardır.²

II. Dünya Savaşı'na kadar birlik fikri düşünce ve tasarı olarak kalmış, hiçbir zaman ortadan kalkmamış olsa bile uygulama alanı da bulamamıştır.³

Avrupa ülkeleri arasında görülen rekabet yirminci yüzyılın ilk yarısında iki büyük dünya savaşının çıkmasına yol açmıştır.⁴ II. Dünya savaşından sonra on milyonlarca insanını yitirmiş, ekonomisi çökmüş ve yepyeni bir bölünmüşlüğe düşmüş olan Avrupa ülkeleri, öncelikle ekonomik, sonra da politik ve savunma alanında işbirliğine girme ihtiyacı duymuştur.⁵ Üçüncü defa Avrupa'da bir savaş çıkması Avrupa'nın yok olmasına neden olabilir düşüncesiyle Avrupalıların sorunlarını bir yana bırakarak bir araya gelmeleri gerekiyordu.⁶

¹ İbrahim S. Canbolat, *Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik, Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye İle İlişkiler*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, Ekim 2002, s.90; Ahmet Özer, *Tanzimattan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği*, Ankara: Elips Kitap, Eylül 2003, s.43

² Haydar Çakmak, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri*, Ankara: Platin Yayınları, 2005, s.12-13

³ Özer, 46; Canbolat, s.91

⁴ Ali Bulaç, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Eylül Yayınları, 2001, s.17

⁵ Sadi Somuncuoğlu, *Avrupa Birliği: Bitmeyen Yol*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s.19

⁶ Çakmak, s.18

Bu birlik düşüncesi Avrupa Birliği için bir dönüm noktası olan “Kömür ve Çelik Topluluğu” ile sonuçlanmıştır.⁷ Savaş sanayinin ana hammaddeleri arasında yer alan kömür ve çeliğin üretim ve kullanımı uluslar arası bir örgütün sorumluluğuna verilmesi amacıyla⁸ 18 Nisan 1951 tarihinde altı ülke (Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg) Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu (AKÇT) kuran Paris Antlaşması’nı imzaladılar.⁹ AKÇT sadece kömür ve çelik sektörünü içine alan bir gümrük birliğiydi. Ayrıca bir ortak pazar kurulması da tartışılmıştı.¹⁰ Antlaşma 25 Temmuz 1952’de yürürlüğe girmiştir.¹¹

AÇKT kurulmuştu ama Avrupa’nın savunma alanındaki boşluğu hala devam etmekteydi. AÇKT’yi kuran altı ülke tarafından ortak bir savunma gücü olan Avrupa Savunma Topluluğu (AST) 27 Mayıs 1952’de kurulmuştu. Fakat bu proje başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹²

AKÇT’nin önemli bir sorun yaşamadan çalışması Avrupa Birliği taraftarlarını cesaretlendirmiştir.¹³ AST’nin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla ekonomik entegrasyon gerçekleşmeksizin siyasi entegrasyona ulaşamayacağı şeklindeki görüş ortaya çıkmıştır.¹⁴ AKÇT’yi kuran altı ülkenin İtalya’nın Messina kentinde ve Venedik’te yaptıkları toplantılarda, ortak bir pazar kurularak gümrüklerin kaldırılması ve nükleer enerjinin kontrol altına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması yönünde karar alınmıştır.¹⁵ Bu yönde yapılan hazırlıklar sonucu 25 Mart 1957’de Roma’da imzalanan antlaşmalarla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

⁷ Özer, s.46

⁸ *Avrupa Birliği ve Türkiye*, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1996, s.11; Bulaç, s.18

⁹ Eyüp Özeren, “AB Üyeliğinin Sosyal ve Kültürel Etkileri”, *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliğleri, 18 Nisan 2004), İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004, s.144

¹⁰ Canbolat, s.97

¹¹ *Avrupa Birliği ve Türkiye*, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1996, s.11

¹² Özer, s.52-53

¹³ Çakmak, s.20

¹⁴ *Avrupa Birliği ve Türkiye*, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1996, s.11

¹⁵ Çakmak, s.20

(AAET)¹⁶ kurulmuştur. Roma Antlaşması olarak anılan antlaşma 1 Ocak 1958’de yürürlüğe girmiştir.¹⁷

Avrupa’da kurulan AET, AAET ve AKÇT 1965’de birleşerek Avrupa Topluluğu (AT) adını almıştır. AT tarihte görülen ilk uluslar üstü bir birliktir.¹⁸ 8 Nisan 1965’te Üç Topluluğun yürütme organlarını birleştiren, Brüksel’de imzalanan antlaşma 1 Temmuz 1967’de yürürlüğe girmiştir.¹⁹ 1968 yılında da Gümrük Birliği gerçekleştirilmiştir.²⁰

Roma Antlaşması’nda yapılan önemli bir değişiklik 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi (TAS) ’dır.²¹ Tek Avrupa Senedi ile Ortak Pazar amacı yeniden tanımlanmış, üye ülkeler arasında ortak bir dış politika oluşturulması ve uygulanması kararlaştırılmıştır. Engelleyici faktör olan oy birliği ile karar alma yöntemi kaldırılarak yerine oy çokluğu ilkesi benimsenmiştir. Avrupa Parlamentosu’nun yetkileri arttırılmıştır. Topluk kendine sadece ekonomik hedefler değil, aynı zamanda da politik, sosyal, çevresel hedefler de belirlemiştir.²²

Roma Antlaşması’ndan sonra en büyük değişikliğin yapıldığı antlaşma 7 Şubat 1992’de imzalanan Maastricht Antlaşması’dır.²³ Maastricht Antlaşması Avrupa Birliği sürecinin en önemli atılımlarından biri olarak kabul edilmektedir.²⁴ Avrupa’nın bütünleşmesi için gerekli alt yapıyı oluşturmak ve üyeler arası işbirliğini daha da geliştirmek amaçlanmıştır. Avrupa Topluluğu’na yeni boyutlar katılmıştır. Bu nedenle topluluktan birliğe geçişi işaret etmek için Maastricht Antlaşması’ndan sonra Topluluğun adı Avrupa Birliği (AB) olmuştur.²⁵ Maastricht Antlaşması’na Avrupa

¹⁶ Bazı kaynaklarda Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nun kısaltması EURATOM şeklinde geçmektedir. Bkz.Özeren, s.144, Çakmak s.20, Avrupa Birliği ve Türkiye, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, s.11, Canbolat, s.98

¹⁷ Bulaç s.19-20

¹⁸ Özer, s.55, 56

¹⁹ Bulaç, s.21

²⁰ Özer, s.57

²¹ Somuncuoğlu, s.19

²² Somuncuoğlu, s.19-20, Çakmak, s.21-22, Özer, s.58-60

²³ Çakmak, s.22

²⁴ Özer, s.60

²⁵ Çakmak, s.22

Birliği Antlaşması da denilmektedir.²⁶ Antlaşma ile çizilen önemli siyasi hedefler, ortak güvenlik ve dış politika ile adalet ve içişleri üzerine bina edilmiştir.²⁷

16-17 Haziran 1997’de Amsterdam’da toplanan AB zirvesinde önemli bir takım kararlar alınmıştır. Bunlar, AB vatandaşlığının tesisi, özgürlüklerin geliştirilmesi, güvenlik ve adaletin işleyişi ve yaygınlaştırılması, birliğin kurumlarının düzenlenmesi, daha sıkı işbirliği, etkili ve ortak bir dış politika, antlaşmaların düzenlenmesi ve basitleştirilmesi gibi konular şeklinde özetlenebilir.²⁸

AB’nin genişleme sürecinden bahsedecek olursak, altı kurucu üye ile kurulan AB bugün itibariyle 27 üyeye sahiptir. 1973’te İngiltere, İrlanda ve Danimarka, 1981’de Yunanistan, 1986’da İspanya ve Portekiz, 1990’da iki Almanya’nın birleşmesiyle eski Doğu Almanya, 1995’te Avusturya, Finlandiya ve İsveç, 2004’te Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Estonya, Slovenya, Güney Kıbrıs ve Malta,²⁹ 2007’de Romanya ve Bulgaristan³⁰ Birlik’e katılmıştır.

2.1.2 Avrupa Birliği’nin Yapısı ve Amacı

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra on milyonlarca insanın yitirmiş, ekonomisi çökmüş ve yepyeni bir bölünmüşlüğe düşmüş olan Avrupalı ülkeler işbirliğine girme ihtiyacı duymuştur.³¹

AB süreci, insanların fiilen yaşadıkları âlemin büyümesiyle birlikte ortaya çıkan bir arada yaşama şartlarına bir cevap teşebbüsüdür.³²

²⁶ Özeren, s.144

²⁷ Somuncuoğlu, s.20

²⁸ Çakmak, s.23-24

²⁹ Özeren, s.146; Çakmak, s.24-28; Bulaç, s.21-24; Somuncuoğlu, s.20-21; *Avrupa Birliği ve Türkiye*, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1996, s.12-14

³⁰ *Hürriyet*, “Bulgaristan ve Romanya AB Üyesi Oldu”, 01.01.2007 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=5706429>; *Yeni Asya*, “Bulgaristan ve Romanya da AB Üyesi”, 02.01.2007 <http://www.yeniasya.com.tr/2007/01/02/haber/h5.htm>; *Star*, “Komşuda AB Bayramı”, 02.01.2007 <http://www.stargazete.com/dunya/komsuda-ab-bayrami-haber-62310.htm>

³¹ Somuncuoğlu, s.19

Avrupa, tarihi boyunca istikrarsızlığın, güç mücadelelerinin, gücün çok çeşitli haklılaştırma biçimlerinin alanıydı. Bu çatışmalar ve istikrarsızlık öylesine derin etkilerde bulunuyordu ki, Avrupa'nın birliği fikri de sürekli gündemde kalıyordu.³³

Ülkelerin oluşturduğu birliklerden Federal birlikte ayrı devletler, kolektif bir devlet halinde bir araya gelmekte ve birçok konuda egemenlik haklarından vazgeçmektedirler. Konfederasyonlarda kararlar bütün üye ülkelerin onayı alındıktan sonra geçerlidir. Avrupa Topluluğu ile gündeme gelen uluslar üstü birlik kavramında ise güç çoğunluk esasına dayanılarak, karar alan uluslar arası kuruluş tarafından kullanılır. Bu kuruluşların aldığı kararlar üye devletleri ve onların vatandaşlarını bağlayıcıdır. Geleneksel devlet yetkilerinin bir kısmı, devletlerden bağımsız çalışan uluslar üstü bir 'yüksek otorite'ye devredilir. Bu kurumda çalışan memurlar üye devletler tarafından atanmakla birlikte, üye devletleri temsil etmezler ve onlardan emir almazlar. Tüm birliğin çıkarlarını temsil ettikleri varsayılır. Uluslar üstü birliklerde üye ülkeler, küresel konuların tümünde, bir üst kuruluşa yetkilerin tümünün devredilmesi söz konusu değildir.³⁴ Bu açıklamalara bakıldığında Avrupa Birliği'nin hem siyasi hem ekonomik bir uluslar üstü birlik olduğunu söyleyebiliriz.

Bu birliğin amacı, üye ülkelerin, önce ekonomik ve sonuçta da siyasi birlik içinde bütünleşmesini sağlamaktır. Ancak böylece ortaya çıkacak olan büyük bir pazarın yaratacağı imkânlardan yararlanarak, Avrupa'ya eski gücünü kazandırmak, birliğe katılan ülke halkının refah seviyesini yükseltmektir.³⁵ Birliğin en belirgin özelliklerinden biri de, üye ülkelerin aralarındaki çatışmayı en aza indirgeyerek 'ortak kültürel projeler' üretmesi ve bunları hayata geçirmesidir.³⁶

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin başında Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkeler için: "Siyasal gelenekler, idealler, özgürlükler ve hukukun üstünlüğü

³² Kadir Koçdemir, "Ortak Değerlere Bağlı Ortaklık: AB", Mustafa Yılmaz, Yonca Anzerlioğlu, Yasemin Doğaner (Ed.), *Avrupa Birliği: Çağdaş Uygarlığın Yolu mu, Ulusal Egemenliğin Sonu mu? Sempozyumu*, Ankara, 8-9 Kasım 2004, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, s.35

³³ Koçdemir, s.31.

³⁴ Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye: Siyasal Kurumlar, Çıkar Grupları Kamuoyu ve Ortaklık Belgeleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı; VİPAŞ A.Ş. Yayınları, 2001; Bozkurt, s.28-29

³⁵ Bulaç, s.26

³⁶ Bozkurt, s.27-28; Bulaç, s. 101

bakımından ortak bir mirasa ve benzer düşüncelere sahip olan Avrupa ülkeleri” tanımı yapılır.³⁷

Avrupa Birliği’ni oluşturan ülkelerin altyapı açısından en önemli niteliği gelişmiş ve kalkınmış olmalarıdır.³⁸ Üst yapı kurumları açısından hukukun üstünlüğünü kabul etmiş, demokrasiyi içselleştirmiş olması Avrupa Birliği’nin bir başka önemli niteliğidir.³⁹

AB başlangıçta bazı sınırlı ekonomik birleşmeleri hedeflediği halde, günümüzde sadece bir ekonomik kuruluş değil, toplumsal, kültürel, siyasal ve uluslar arası ortak hedefleri olan bir birlik olarak büyük bir entegrasyon şeklinde uluslararası camiada yerini almaktadır. Bu açıdan bakıldığında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)’nin terk edilip AT’ın, ardından AB’nin kullanılmaya başlaması anlamlıdır.⁴⁰

AB’nin zaman içinde yerel ve milli farklılığı gidermeye ve Avrupa sentezi içinde yeni bir toplumsal kimlik oluşturmaya bilinçle çalıştığı bir gerçektir. Bunun açık ifadesi, bütün topluluk üyelerini içine alan ‘Avrupa bilinci’dir. Avrupa bilinci, ulusal bilincin üstünde, bir tür ulus-üstü bilinçtir.⁴¹ Nitekim eğitim, ekonomi, siyaset, diplomasi vb. alanlarda üye ülkelerin farklılık gösteren yapıları giderek daha benzer bir ortak yapı içinde şekillenmesi yolunda önemli çabalar verilmektedir. Ekonomiden eğitime, sosyal hayattan uluslar arası ilişkilere varıncaya kadar AB birleşik, kendine özgü ve yeni büyük bir organizasyon olarak ortaya çıkmış bulunuyor. Kuşkusuz bu olay, dünyamızdaki gelişmeler açısından oldukça önemlidir.⁴²

Birlik oluşumunda Hristiyanlık dininin, özellikle Katolik kilisesinin etkisi vardır. Günümüz Avrupa’sında ise dini ve ırkı taassup zaman zaman görülse de etkin konumunu artık kaybetmiştir. Avrupalı bir üst kimlik oluşmuştur.⁴³ Bölgesel ve etnik milliyetçiliğin, ulus-devlet anlayışının yaygın olduğu bir çağda, etnik, kültürel, siyasi ve

³⁷ Ayhan Ogan, “AB Sürecinin Ülkemize Sosyal, Kültürel Etkileri ve Dindar Toplumun Yaklaşımları”, *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliğleri, 18 Nisan 2004), İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004, s.111

³⁸ Özer, s.61

³⁹ Özer, s.63

⁴⁰ Bulaç, s.19, 87

⁴¹ Bulaç, s. 101

⁴² Koçdemir, s.34; Bulaç, s.19

⁴³ Ogan, s.111

dinsel farklılıkları aşarak AB üst kimliğinin oluşturulması da yüzyılımızın en büyük kıtasal olaylarından biridir.⁴⁴ Avrupalı kimliğini oluşturan kültürün temel taşları ise bütün insanlığın kabul edeceği evrensel insani değerlerdir.⁴⁵

Değişen uluslararası toplumun yapısıyla birlikte Avrupa Birliği, ortak tarih ve coğrafyadan çok, konjonktürel ve genel Avrupa değerlerine sadakati zorunlu kılıyor.⁴⁶

Hürriyet, demokrasi, insan hakları, temel haklar ve hukuk devleti, hukukun ve kültürün tarihselliği, kamu ve özel alan ayrımı, devletin inançlar karşısında tarafsız kalması, din özgürlüğü, din ve siyasetin birbirinden ayrılması, siyasi ve dini çoğulculuk, devlet güçlerinin ayrılması, yaşamının bağımsızlığı, üretim ve verimlilik, çevre duyarlılığı, fakirlik ve yoksullukla mücadele eden sosyal politikalar... bütün bunlar günümüzde evrensel hale gelen, diğer toplumlar tarafından da hayata geçirilebilecek unsurlardır.⁴⁷

AB kendi kimlik kalıbını oluşturacak çağdaş ve evrensel değerlerine⁴⁸ Amsterdam Antlaşması'nda yer vermiştir. Avrupa Birliği'nin temelini oluşturacak bu ilkeler; özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı, güçlendirilmiş işbirliği, ortak dış ve güvenlik politikası, adalet ve içişleri alanında işbirliği olarak ifade edilmektedir.⁴⁹

AB, kendini öyle konumlandırıyor ki, sonuçta oluşturulacak yapı birden fazla farklı kültürel, toplumsal ve tarihsel unsuru ortak bir potada eritmeyi öngörmektedir.⁵⁰ Ortak bayrak, anayasa, ve marşla da bu birlik fikrinin pekiştirilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Nitekim AB'nin bayrağındaki 12 yıldız ve daire mükemmelliği ve birliği

⁴⁴ Ogan, s.112

⁴⁵ Ogan, s.111

⁴⁶ Canbolat, s.13

⁴⁷ Koçdemir, s.34; Ogan, s.111; *Avrupa Birliği Türkiye ve İslam*, Senem Polat (çev.), Ankara: Politika Merkezi Yayınları, Türkevi Araştırmalar Merkezi, 2004, s.32

⁴⁸ 1992'de Maastricht Antlaşması ve 1997'de onu revize eden Amsterdam Antlaşması ile ortaya konulan AB'nin amaçları ve ilkeleri

⁴⁹ Çakmak, s.122; Canbolat, s.10-11

⁵⁰ Bulaç, s.88

ifade eder. Birlik devlet sayısına bağılı olmadığından 1995'te üye devlet sayısı 15 olmasına rağmen sembol aynı kalmıştır.⁵¹

29 Ekim 2004 tarihinde Avrupa Anayasası'nı imzalayan AB'nin Avrupa Marşı ise, Beethoven'ın 9. Senfonisinden (1823) alınmıştır. 1972'de Avrupa Komisyonu'nun marşı olan parça hürriyet, sulh, dayanışmanın ifadesi olarak görülmektedir. 1985'te de AB tarafından resmi marş olarak kabul edilmiştir.⁵²

Bu kadar ortak değerlere bağılı birlik üzerinde duran AB bunu amaçladığı şekilde gerçekleştirebildi mi? Bütün birleşme çabalarına rağmen Avrupa'da toplumlar hala öncelikle milli bir teşkilata, yönelime ve kamuoyuna sahiptir.⁵³

Bugün her AB ülkesi hukuk devleti, sosyal devlet ve milli devlettir. Milli devlet bütün gelişmelere rağmen bugün ve gelecekte en etkin bir arada yaşama tarzı olarak görülmektedir. 14 Haziran 2002 tarihinde *Neune Zürcher Zeitung* haberine göre Avrupalıların hemen %90'ı kendilerini tamamıyla ya da ilk planda milletlerine ait hissetmektedir. Sadece %9'u kendisini öncelikle Avrupalı olarak hissetmektedir.⁵⁴

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, AB Maastricht Antlaşması ilkelerinden de anlaşılacağı gibi ekonomi, güvenlik (askeri konular) ve hukuktan oluşan üç temel üzerine oturtulmuştur.⁵⁵

AB ortak amacı paylaşan, ortak değerler etrafında toplanan ülkelerin kendi aralarında meydana getirdiği büyük bir birliktir.⁵⁶ Bu devasa entegrasyonun kendine özgü yasaları, parlamentosu, kurumları, eğitimi, sosyal hayat anlayışı ve hatta ortaklaşa düzenlenmeye başlayan bir dış politikası ve kendine özgü bir güvenlik felsefesi vardır.⁵⁷

⁵¹ Koçdemir, s.33

⁵² Koçdemir, s.33-34

⁵³ Koçdemir, s.32

⁵⁴ Koçdemir, s.35

⁵⁵ Özer, s.60

⁵⁶ Bulaç, s.25-26

⁵⁷ Bulaç, s.88

2.2 TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE GİRİŞ SÜRECİ

Türkiye ile AB ilişkilerine geçmeden önce Türkiye’nin AB’ye niçin üye olmak istediğine kısaca değinelim.

2.2.1 Türkiye Niçin Avrupa Birliği’ne Üye Olmak İstiyor?

AB Türkiye’nin yaklaşık 200 yıllık batılılaşma arayışlarındaki en büyük hamledir.⁵⁸ Özellikle aydınlanmadan sonra batının hem coğrafyası, hem rejimi hem de imkanları ve medeniyeti doğudan daha iyiydi. Türkiye de Avrupa’nın bir parçası olarak, saygın ve medeni milletler arasında olmak istemektedir. Bu imkanı da AB üyeliği ile elde edeceğine inanmaktadır.⁵⁹

Avrupalılaşma bir anlamda yerel bir iktidarın içe dönük politika anlayışından vazgeçmesi, evrensel değerleri ve onları denetleyen kuruluşların etkinliğini kabul etmesidir. Devlet odaklı bir sistemin yerine çok kültürlülük, çoğulculuk ve birey eksenine oturmuş toplum odaklı bir yapının kurulmasıdır.⁶⁰

Uluslar arası ölçeklerde olduğu gibi Türkiye de hızlı ve köklü bir değişimden geçmektedir. Devletçi temelde kurulmuş bütün geleneksel rejimler yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmekte, bireye önem veren, daha katılımcı, sivil inisiyatiflere ve örgütlü muhalefete açık yeni siyasal yapıların kurulması süreci, ülkenin tarihsel şartlarına, içinde bulundukları sosyal değişimin hızına ve sahip oldukları ekonomik ve kültürel performansa göre işlemektedir.⁶¹

AB’ye üye olmak Batılılaşma çabasında olan Türkiye için bir fırsattır. AB’ye üye olmakla, AB’nin Türkiye’ye kazandıracacağı ekonomik çıkarlar başta asıl hedef gibi algılansa da bu Türkiye için ikinci derecede önem taşır ve asıl önemli olan siyasal kültürel tercihler bütünüdür.⁶² Bugün AB demek, insan hakları, temel özgürlükler, daha gelişmiş ve katılımcı bir demokrasi, hukukun üstünlüğü ve devletin ekonomideki

⁵⁸ Özer, s. 190

⁵⁹ Çakmak, s.91, 102

⁶⁰ Kahraman, 13.11.2000: Radikal, Aktaran: Özer, s.110

⁶¹ Bulaç, s.134

⁶² Bulaç, s.95

rolünün azaltılması⁶³ çağdaşlık, zenginlik,⁶⁴ toplumsal refaha açılan bir kapı ve dolayısıyla bu yoksulluğu ve yolsuzluğu aşmanın da olanaklarını sunan bir yeniden yapılanma hareketidir.⁶⁵

Din ve vicdan özgürlüğüne sahip olmak için, Avrupa karşıtlığını bırakılıp, tam aksine daha çok demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlete kapı aralaması ümidiyle temel hal ve özgürlüklerin korunmasını şart koşan AB'nin bir gereklilik olduğu düşüncesi hasıl oldu.⁶⁶

Boğaziçi Üniversitesi'nce 8-30 Kasım 2001'de 20 ilde 3086 kişiyle görüşülerek, Avrupa Birliği bağlamında yapılan kamuoyu araştırmasında⁶⁷ Türk halkının %74'ü Türkiye'nin AB'ye katılmasını isterken, %18 ise buna karşı çıkmaktadır. AB üyeliğinden hangi yararların beklendiği sorusuna verilen yanıttan anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'de insanlar Avrupa Birliği oluşumu ve sistemi hakkında çok yetersiz bilgiye sahip. Çünkü Türk halkı AB üyeliğini, öncelikle ekonomik kazanç amacıyla destekliyor. Oysa özellikle son dönemlerde AB'nin öncelikli amaçları arasında demokrasinin geliştirilmesi ve insan haklarına saygının pekiştirilmesi gelmektedir.⁶⁸

2.2.2 Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

Türkiye ile AB ilişkileri 1957 Roma Antlaşması'yla kurulan AET'ye Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'da üyelik başvurusunda bulunmasıyla başlamaktadır. Türkiye'nin AET'ye üye olmak istemesinde bazı ekonomik ve politik sebepleri vardır. Özellikle de Batı Avrupa'da kurulabilecek siyasal bir birliğin dışında kalmamak, 15 Temmuz'da Yunanistan'ın Topluluğa başvuruda bulunmasıyla Yunanistan'a verilecek

⁶³ Bulaç, s.95, 133

⁶⁴ Çakmak, s.102

⁶⁵ Özer, s.190, 191

⁶⁶ Bulaç, s.128-129

⁶⁷ Ali Çarkoğlu, Kemal Kirişçi, *Türk Dış Politikası Araştırması*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Mart 2002, Aktaran: Canbolat, s.308

⁶⁸ Canbolat, s.308-309

ticari tavizlerden yoksun kalmamak ve Yunanistan'ın Avrupa'da Türkiye aleyhine oluşturabileceği kamuoyunu engellemektir.⁶⁹

Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, Türkiye ile AET arasındaki müzakerelerin kesilmesine sebep olmuştur.⁷⁰

Uzun görüşmeler sonucunda 12 Eylül 1963'de imzalanıp, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması'yla Türkiye ile Topluluk arasında bütünleşme hedeflenmiş, Gümrük Birliği'nin kurulması ve ortak pazarın oluşmasını sağlayıcı önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır. Antlaşma ile Türkiye'nin Topluluk'a tam üye olarak katılabilmesi için hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç safha öngörülmüştür.⁷¹

1970'li yıllarda Türkiye'nin içindeki siyasal ve ekonomik krizin çok büyük boyutlara ulaşması, AET ile ilişkilerin geri plana bırakmasına sebep olmuştur.⁷²

Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkinin gerilmesine sebep olan diğer bir olay da 1974'te Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs müdahalesidir. 1980'de Türkiye'deki askeri müdahale sonucu da Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları konusundaki yetersizliği eleştirilerek, ilişkilerin askıya alınmasına karar verilmiştir.⁷³

Türkiye daha sonra canlanan ilişkileri daha da hızlandırmak amacıyla 14 Nisan 1987'de bugünkü adıyla AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunması üzerine⁷⁴ AT Komisyonu 18 Aralık 1989'da hem Türkiye'nin hem AT'nin bu üyeliğe hazır olmadığı yanıtını vermiştir.⁷⁵

6 Mart 1995'te yapılan toplantıda Ortaklık Konseyi, Gümrük Birliği'nin son aşamasına geçilmesine ve mali işbirliğinin yeniden başlatılmasına karar vermiştir.⁷⁶

⁶⁹ Bozkurt, s.260; Somuncuoğlu, s.22; Çakmak, s.91

⁷⁰ Çakmak, s.94, 105

⁷¹ Kamuran Reçber, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Bursa: Aktüel Yayınları, 2004, s.7-8; Özer, s.112; Özeren s.144

⁷² Bozkurt, s.269

⁷³ Esra Çayhan, "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği", Beril Dedeoğlu (drl.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*. İstanbul: Boyut Kitapları, Ekim 2003, s.479

⁷⁴ Bozkurt, s.264

⁷⁵ Somuncuoğlu, s.23, Bulaç s.31-32; Reçber,s.41

⁷⁶ Özer, s.114

Gümrük Birliği Antlaşmasının imzalanmasından sonra 1997’de yapılan Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye ile ilgili olarak AB üyeliğine ehil olduğu teyit edilmekle birlikte aday ülke olarak gösterilmemesine Türkiye tepki göstermiş ve AB ile ilişkilerini dondurma kararı almıştır.⁷⁷

AB’nin 11.12.1999 tarihli Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’yi üye adayı olarak kabul etmesi, Türkiye açısından Lüksemburg Zirvesi’ndeki olumsuzluğu giderici nitelikte olmuştur.⁷⁸ Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi’nde Türkiye’nin AB’ye tam üyelik için ön koşul olan Kopenhag Kriterleri’nin öngördüğü şartları tam anlamıyla yerine getiremediği vurgulanmış ve bu anlamda Türkiye ile katılım ortaklığının oluşturulması benimsenmiştir.⁷⁹ Daha sonra açıklanan Ortaklığa Katılım Belgesi ve Türkiye’nin hazırladığı Ulusal Program da, tam üyelik sürecinde atılması gereken adımları ortaya koymuştur.⁸⁰ Türkiye’nin Katılım Ortaklığı 4 Aralık 2000 tarihinde AB Konseyi tarafından 8 Mart 2001’de de resmen kabul edilmiştir. Türkiye Katılım Ortaklığıyla, AB’ye tam üyelik kriterlerinin nasıl yerine getirileceğini gösteren bir yol haritası elde etmiştir.⁸¹ Türkiye 2002 yılında uyun konusunda önemli adımlar atmıştır.⁸²

1959’dan itibaren Türkiye AB ilişkilerinde geline son nokta müzakere sürecinin başlamasıdır. 16-17 Aralık 2004’te gerçekleşen Brüksel Zirvesi’nde, 3 Ekim 2005’te Türkiye’nin tam üyeliği için müzakerelerin başlama kararı açıklanmıştır.⁸³

AB-Türkiye ilişkilerinin Birlik’e üye olmak isteyen hiçbir ülkede olmadığı kadar uzun sürmesinde, AB tarafından zaman zaman bazı engeller ileri sürülmesinin etkisi vardır. Bunlar arasında demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, Türkiye’nin yoksul ve kalkınmamış bölgeleri, işçilerin serbest dolaşımı, etnik sorunlar, nüfusunun kalabalık olması, nüfus artış hızının AB ortalamasının çok üzerinde olması,⁸⁴ coğrafi

⁷⁷ Ümit Özdağ, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara: Avrasya-Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2002, s.21; Çakmak, s.122; Reçber, s.96-97

Somuncuoğlu, s.49

⁷⁸ Reçber, s.98

⁷⁹ Reçber, s.101

⁸⁰ Çayhan, s.479-480

⁸¹ Canbolat, s.284-285

⁸² Çakmak, s.132

⁸³ Çakmak, s.135; Desmond Dinan, *Avrupa Birliği Tarihi*, Hale Akay (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, Nisan 2008, s.8

⁸⁴ Çakmak, s.137; Bozkurt, s.317, 318; Somuncuoğlu, s.27,49

konumları, dini ve kültürel farklılıkları, az gelişmişlik,⁸⁵ Türkiye’de çok kültürlülüğün olmaması,⁸⁶ Kürt sorunu Kıbrıs ve Yunanistan ilişkilerinde bulunan diplomatik sorunları⁸⁷ sayabiliriz.

Türkiye ile AB arasında sorunların çıkmasında en büyük etkenlerden biri de Türkiye’nin Müslüman karakteridir. Hatta dönemin Avrupa Parlamentosu Enstitüsü Komisyonu Başkanı Hans Joachim Seeler konuyu şu şekilde belirtmiştir: “Ayrı kültür ve dine sahip bir İslam ülkesi olan Türkiye’nin Hristiyan AET’de ne işi var?”.⁸⁸ Yine Fransa eski Dışişleri bakanı ve AET’nin yeni Akdeniz’den Sorumlu Başkan Yardımcısı Claude Cheysson’un Türkiye’nin tam üyeliğe kabulünde yeterince güçlükler olduğunu belirtmesi üzerine gazetecinin yönelttiği “Türkiye’nin Müslüman bir ülke olması bunda rol oynuyor mu?” sorusuna cevabı, “Vallahi, bir cevap vereceksem buna evet demem lazım. Mesele sadece din değil. Türkiye’nin coğrafi ve tarih içinde bir konumu var...” şeklinde olmuştur.⁸⁹

Türkiye halkının çoğunun Müslüman olduğu gerçeği, AB’ye üyeliğini geçersiz kılmak için yeterli bir neden değildir. Çünkü AB bugün dini, etnik, kültürel ve dilsel çeşitliliği ile övünmektedir. Ayrıca bugün milyonlarca AB vatandaşı da Müslümandır.⁹⁰

2.3. TÜRKİYE’DE İLK VE ORTA ÖĞRETİM KURUMLARINDAKİ DİN ÖĞRETİMİNİN TARİHİ SÜRECİ

2.3.1. Okul Programlarından Din Derslerinin Çıkarılması

Türkiye, Cumhuriyet döneminde din eğitimi alanında farklı uygulamalara örnek olmuştur. Din eğitimi, savunular ve karşı olanlar arasında hep tartışma konusu olagelmış ve bu tartışmalar zaman zaman konunun eğitim alanından çıkıp ideolojik yönüyle ele alınmasıyla farklı alanlara kaymıştır.

⁸⁵ Bozkurt, s.259, 314

⁸⁶ Özdağ, s.27

⁸⁷ Özer, s.192-194; Somuncuoğlu, s.49

⁸⁸ Zaman, 2 Ocak1987, Aktaran: Bulaç, s.83

⁸⁹ Milliyet, 04.02.1987, Aktaran: Bulaç, s.84

⁹⁰ Dinan, s.8

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasıyla Türk tarihinde önemli bir dönem başlamıştır. Bu dönemde eğitim çalışmalarına da hız verilmiştir. Milli terbiyenin dinden soyutlanamayacağı görüşü önem kazanmıştır. 15 Temmuz 1921'de toplanan Birinci Maarif Kongresi bu esaslar doğrultusunda çalışmalar başlatmıştır.⁹¹

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu akabinde 1930'lu yılların başına gelinceye kadar Din Bilgisi dersleri kademeli bir şekilde bütün ilk ve orta öğretim kurumlarının programları arasından çıkarılmıştır.⁹²

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu eğitimin temel kanunu olarak kabul edilmiş, daha sonra eğitimle ilgili çıkarılan bütün kanunlara esas teşkil etmiştir. Kanunun çıkmasının sebebi; memleket içinde kontrol altına alınamayan hususi mektep ve medreseleri Maarif Vekaleti'nin (Eğitim Bakanı) kontrolü altına almaktı. Kanunun gerekçesinde ve metninde herhangi bir öğretim kurumunun kapatılması söz konusu değildir. Bütün öğretim kurumlarının idari bakımdan Maarif Vekaleti'nin kontrolüne verilmesi, müfredat ve yönetimin Bakanlıkça yapılması, böylece yetişmekte olan nesillerin okullarda aynı temele dayanan bilgileri alması amaçlanmıştır. Ancak kanunun uygulanması özellikle din eğitimi açısından büyük boşluklara yol açmıştır. Herhangi bir okulun kapatılması kanunun kabul edildiği sırada düşünülmüyordu ancak dönemin Maarif Vekili Vasıf Çınar, Mayıs ayında yayınladığı bir genelgeyle bütün medreseleri kapatmıştır.⁹³

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra Osmanlı döneminde altı yıl olan ilkokullar beş yıllık olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle hazırlanan programda ilkokulların 2. 3. 4. ve 5. sınıflarında haftada ikişer saat olmak üzere "Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri" yer almıştır.⁹⁴

⁹¹ Ahmet Gül, "Türkiye'de Örgün Din Eğitimi", *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, 20-21 Kasım 1997, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997, s.190.

⁹² Raşit Küçük, Mustafa Öcal (hızl) *Türk Milli Eğitiminde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri*, İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı, 1993, s.15.

⁹³ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: İFAV, 1999, s.23, 28-29

⁹⁴ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim-Tarihi Gelişim*, 2.basım, Ankara: AÜEBF Yayınları, 1985, s.94. Aktaran: Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı*, İzmir 4-6 Aralık 1998 Tebliğler, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999, s.312

1927-1928 yılı başında ilkokullar için yeni bir müfredat programına geçildiğinde, 3. 4. ve 5. sınıflarda birer saat olarak yer alabilen Din Derslerinin, Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti'nin 30.11.1929 tarihli kararıyla da ilkokullarda “müfredat programındaki din derslerinin okutulacağı, fakat öğrencilerin imtihana tabi tutulmayacakları” belirtilmiştir.⁹⁵ 28.10.1930 tarihinde de Bakanlıkça, “ilkokul programları içerisindeki müfredatın ancak arzu eden 5. sınıf öğrencilerine ve Perşembe günleri öğleden sonra yarım saat okutulabileceği” tamim edilmiştir. Bu çerçevede Din Derslerinin 5. sınıf öğrencilerinden velisi arzu edenlere program haricinde verilmesi kaydı konulmuştur.⁹⁶ Şehir okullarında isteğe bağlı hale gelen bu ders 1933 yılından itibaren müfredattan tamamen kaldırılmıştır.⁹⁷ 1931 yılına gelinceye kadar da muallim mekteplerinin (öğretmen okullarının) programları arasından Din Dersleri çıkarılmıştır.⁹⁸

Köy ilkokullarında ise, 1927’de başlayan uygulama yani üçüncü sınıfta Perşembe günleri öğleden sonra yarım saatlik din dersi 1939’a kadar devam etmiş ve 1939’da bu okulların programlarından çıkarılmıştır.⁹⁹

1924 yılında ortaokulların 1. ve 2. senelerinde var olan Din Dersleri 1927 yılında ortaokulların programlarından çıkarılmıştır.¹⁰⁰ Lise programlarında ise 1924’te yapılan düzenlemelerde Din Bilgisi adlı veya dine ait herhangi bir derse yer verilmediği görülmektedir.¹⁰¹

İmam-Hatip Liseleri de, 1982 yılında kabul edilen Anayasa ile teminat altına alınan 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na göre kurulmuştur. Bu kanunun 4. maddesi imamlık ve hatiplik gibi din hizmetlerini yerine getirecek elemen yetiştirmek

⁹⁵ Halis Ayhan, Hayati Hökelekli, Yurdagül Mehmedoğlu, Mustafa Öcal, Halil Ekşi, *Din ve Ahlak Eğitimi Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, Ağustos 2004, s. 27

⁹⁶ *İlköğretim Müfredat Programı* (1930), T.C. Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s.229 Aktaran: Recai Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Eğitimi Program Anlayışları (1924-1980)”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.616

⁹⁷ Nurullah Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 1.basım Eylül 2001, s.2

⁹⁸ Küçük, Öcal (hızl), s.15

⁹⁹ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi*, Samsun, 1988, s.27. Aktaran: Fatih Alakuş ve Mehmet Bahçekapılı, *Din Eğitimi Açısından İngiltere ve Türkiye*, İstanbul: Ark Kitapları, Mart, 2009, s.155

¹⁰⁰ Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara, 1994 s.166,167. Aktaran: Ayhan ve Diğerleri, s.27

¹⁰¹ Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara, 1994 s.171. Aktaran: Öcal, “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi”, s.312

üzere de ayrı okullar açılması görevini vermektedir.¹⁰² Bu maddeye dayanılarak, Mayıs 1924 tarihinde medreselerin kapatılması üzerine, 29 yerde ilkokula dayalı ve 4 yıl süreli İmam-Hatip Mektepleri açılmıştır.¹⁰³

1926-1927 yılında İstanbul ve Kütahya İmam-Hatip Mektepleri dışındakiler, 1931-1932 ders yılında bunların da kapatılmasıyla imam hatip mekteplerinin öğretimi sona ermiştir.¹⁰⁴

2.3.2 Okul Programları Arasına Din Derslerinin Yeniden Girmesi

Din eğitiminin örgün eğitim sürecinin dışında bırakıldığı dönemde toplumda ve gençler arasında ahlak dışı bazı alışkanlık ve davranışların yaygınlaşması üzerine 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan 2. Milli Eğitim Şuarası'nda ana tartışma konusu 'ahlak meselesi' olarak belirlenmiştir. Şura çalışmaları sırasında bir Ahlak Komisyonu oluşturulmuş ve okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi yönünde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu komisyonun hazırladığı raporda dini temelden ziyade milli karakterdeki ahlak anlayışı hedeflendiği söylenebilir.¹⁰⁵

İkinci Dünya Savaşı başladığında maneviyata sarılma ihtiyacı, yaşanan dini boşluğun hissettirmiş oldu. 1946 yılında ilk kez din eğitimi ve öğretimi konusu, gençliğin ana babaya saygı göstermediği yolunda bir ahlaki endişeyle ve komünizm tehlikesine karşı korunma gerekçesiyle TBMM'ye getirilmiştir.¹⁰⁶

İlkokullara Din Dersinin konulması 1946'da gündeme gelmiş olmasına rağmen iki yıl boyunca yapılan tartışmalar sonucunda, 01.02.1949 tarihinde MEB tarafından yayımlanan bir genelgeyle ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına Din Dersinin konulması bildirilmiştir.¹⁰⁷ Program dışı yani sabahın erken saatinde veya günlük dersler bittikten

¹⁰² Küçük, Öcal (hızl), s.8-9.

¹⁰³ Alakuş ve Bahçekapılı, s.157-158; Gül, 194.

¹⁰⁴ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s.32

¹⁰⁵ Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s.3

¹⁰⁶ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 1. baskı, Ankara: AKÇAĞ Yayınları, 1996, s.125

¹⁰⁷ MEB Tebliğler Dergisi, sayı 524 (7 Şubat 1949), s.153. Aktaran: Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s.118-119; Abdullah Özbek, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Müfredatı ve Buna Dayalı

sonra ve ihtiyari olarak haftada iki saat¹⁰⁸ okutulacak olan din dersine çocuklarının devam etmesini isteyen veliler bunu yazılı olarak okul idaresine bildirecekti.¹⁰⁹ Sınıf geçmeye etkisi olmayan Din Dersleri 1950’de yapılan değişiklikle resmi program arasına alınmış ve daha önce çocuğuna dersi aldirmek isteyen veli okul idaresine bildirecekken 1950’de ise, dersin verilmemesini isteyen velinin beyanı gerekliydi.¹¹⁰

1949’da yayınlanan genelgede din dersine giren öğrencilerle girmeyenler arasında yersiz münakaşalara meydan verilmemesi istenmiştir. Parmaksızoğlu, bu derslere vatandaşın büyük ilgi gösterdiğini ve bu ilgiyi halkın din eğitimine yatkınlığına bağlayarak, 1949-1950 öğretim yılında din dersine katılmayan ilkökul 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin oranı, gayrimüslim çocuklarda dâhil olmak üzere %1 olduğunu belirtmiştir.¹¹¹

13.08.1956 tarihinde Bakanlar Kurulunun 7805 sayılı kararı ve MEB’in 17.09.1956 tarih ve 921 sayılı genelgesiyle orta okullar ve dengi diğer okulların 1. ve 2. sınıflarına (ilköğretim okulları 6., 7.) Din Bilgisi derslerinin okutulması kararlaştırılmıştır.¹¹² Karara göre, çocuklarına bu dersi aldirmek isteyen veliler öğretim yılı başında okul idaresine yazılı olarak müracaat edeceklerdi. Ayrıca, haftalık ders programlarındaki ‘serbest çalışma’ saatlerinden birer saati Din Derslerine tahsis olunacaktı. Din Dersleri, bu derslere devam eden öğrenciler için mecburi ve sınıf geçmede etkili olacaktı. Dersler için bir de müfredat programı belirlenerek yürürlüğe konulmuştu.¹¹³ 1976-1977 öğretim yılında bu ders ortaokulların son sınıflarında da okutulmaya başlanmıştır.¹¹⁴

Olarak Yazılan Kitapların Değerlendirilmesi”, Z.Şeyma Arslan (hızl), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Çalışma Toplantısı-I*, 1. Basım, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, Mart 2004, s.24

¹⁰⁸ Ayhan, Türkiye’de Din Eğitimi, s.119’da bu dersin haftada bir saat olduğu belirtilmiştir.; Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Eğitimi Program Anlayışları (1924-1980)” s. 620 adlı tebliğinde de 1968’de 4. ve 5. sınıflarda Din dersinin haftada birer saat okutulduğuna yer vermiştir.

¹⁰⁹ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s.126; Ayhan ve Diğerleri, s.27

¹¹⁰ Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Eğitimi Program Anlayışları (1924-1980)”, s.618-619

¹¹¹ Alakuş ve Bahçekapılı, s.173; İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, İstanbul, 1976, s.31.

¹¹² Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s.8

¹¹³ 17 Eylül 1956 tarih ve 921 sayılı MEB Tebliğler Dergisi, s.147. Aktaran: Öcal, “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi”, s.319-320

¹¹⁴ 27 Eylül 1976 tarih ve 1900 sayılı MEB Tebliğler Dergisi, s.326-340. Aktaran: Ayhan ve Diğerleri, s.28.

Lise programlarına din dersinin yer alması ise, MEB Talim Terbiye Dairesi'nin 23 Ekim 1967 tarihli kararıyla, lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında Anayasa'nın laiklik prensibine ve isteğe bağlılık şartına uygun olmak üzere haftada birer saat olarak okutulması ile olmuştur.¹¹⁵ 1953'te ise, Öğretmen Okullarının 9. 10. (lise 1. ve 2.) sınıflarına haftada birer saatlik ve mecburi olarak okutulmak üzere Din Bilgisi dersi konulmuştur.¹¹⁶ 1976'da da lise ve dengi bütün okulların üçüncü sınıfına din dersi konulmuştur.¹¹⁷

Bu dönemde görülen başka bir gelişme de 1974 yılında ilkokulların 4., 5. sınıfları ile ortaokulların her üç sınıfı ve liselerin ise 1. ve 2. sınıflarında haftada birer saat ve 'zorunlu' olarak Ahlak derslerinin okutulmaya başlanmasıdır.¹¹⁸ 1976-1977 öğretim yılından itibaren lise 3. sınıflara da Ahlak dersleri konulmuştur.¹¹⁹

İmam-Hatip Okullarının tekrar öğretime açılması ise 1951 yılında gerçekleşmiştir.¹²⁰ Bu okullar orta kısmını teşkil eden birinci devre 4, lise kısmı olan ikinci devre 3 yıl olmak üzere 7 yıl süreli olarak açılmıştır.¹²¹ Daha öncesinde ise 1948 yılında on ay süreli imam hatip kursları açılmıştı. Fakat bu kurslar okul hüviyetinde değildir.¹²² 1973 yılında İmam-Hatip Okullarının adı İmam-Hatip Lisesi olarak değiştirilmiştir.¹²³ 1985 yılında ilk Anadolu İmam-Hatip Lisesi açılmıştır.¹²⁴ 16.08.1997 tarih ve 4306 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle İmam-Hatip Liselerinin bünyesindeki

¹¹⁵ Nurullah Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerden Din Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.18

¹¹⁶ Ömer Okutan, "Din Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim* (kolektif kitap), İstanbul: MEB, 1983, s.423. Aktaran: Öcal, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi", s.316.

¹¹⁷ 27.09.1976 Tarih ve 1900 Sayılı Tebliğler Dergisi, Milli Eğitim Bakanlığı, Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu, 6 Şubat 1981, s.46. Aktaran: Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s.133

¹¹⁸ Ayhan ve Diğerleri, s.30.

¹¹⁹ Öcal, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi", s.325.

¹²⁰ Halis Ayhan, "Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler", Orhan Oğuz ve Ayla Oktay ve Halis Ayhan (hızl). *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*, İstanbul: Sedar Yayıncılık, 2001, s.302; Suat Cebeci, "İmam-Hatip Liselerinde Din Öğretimi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi* İlmi Toplantısı, İzmir 4-6 Aralık 1998 Tebliğler, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999, s.389.

¹²¹ Gül, s.195

¹²² Gül, s.195; Alakuş ve Bahçekapılı, s.177-178.

¹²³ Küçük, Öcal (hızl), s.10.

¹²⁴ Alakuş ve Bahçekapılı, s.192.

ortaokullara 1997-1998 öğretim yılından itibaren öğrenci kaydı yapılmamıştır. Bugün İmam-Hatip Liseleri 4 yıl süreli orta öğretim kurumlarıdır.¹²⁵

Günümüzde uygulanan din dersleri ise Talim Terbiye Kurulu'nun 08.11.1981 sayılı kararıyla temel eğitim ve orta öğretimde mevcut Din Bilgisi ve Ahlak Bilgisi derslerinin 'Din ve Ahlak Bilgisi' dersi adı altında program bütünlüğü içinde birleştirilmesi şeklinde bir düzenlemeye yapılmıştır. Buna göre hazırlanan programlar da 28 Mart 1982 tarihli Tebliğler Dergisi'nde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁶ 12 Eylül 1980 darbesinden sonra 1982'de yürürlüğe giren yeni Anayasa'nın 24. maddesi ile de bu ders Anayasa'da ismen yer almıştır. Yapılan düzenlemeyle bu ders ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her üç sınıfında ikişer, lise ve mesleki liselerin her sınıfında ise birer saatlik 'zorunlu' olarak okutulmak mecburiyeti getirilmiştir.¹²⁷ Aradan dört yıl geçtikten sonra dersin adına 'kültür kelimesi de eklenerek 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi' şeklinde değiştirilmiştir.¹²⁸ Günümüzdeki din dersi uygulamasına tezimizin ileri bölümünde ayrıntılı bir şekilde yer vereceğimiz için bu bölümdeki açıklamayı yeterli görüyoruz.

Türkiye'nin tarihine bakıldığında din dersinin seçmeli, zorunlu veya öğretim programı içine dahil edilmediği farklı uygulama örnekleri olmuştur. Bu uygulamalar yoğun tartışmalar sonucunda gerçekleşmiş ve bu tarihi tecrübe sununda ülkenin kendine özel şartları da göz önünde bulundurularak dersin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adıyla Anayasa'da da belirtildiği gibi ilk ve orta öğretimde zorunlu dersler arasında yer almıştır. Bundan sonra din dersiyle ilgili tartışmalarda konu dersin okul programlarında yer alıp almamasından ziyade, muhtevası, hangi modellerle ve nasıl verileceği üzerinde olmalıdır.

¹²⁵ Gül, s.196

¹²⁶ Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s.14

¹²⁷ Öcal, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi", s.326.

¹²⁸ Ayhan ve Diğerleri, s.30-31.

3. AB VE DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

3.1 DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI / MODELLERİ

Geçmişte din öğretimi gerek doğu gerekse batıda, eğitim sisteminin tümüne rengini veren temel unsur iken ve din de hayatın tümünü kuşatan bir etkiye sahipken modernite ile bu etkinin yitirilmesine paralel olarak din eğitimi de derslerden bir ders haline gelmiştir. Din öğretiminin okul programında yer alan bir ders olmasıyla ve değişen toplum ve devlet yapısıyla birlikte bu ders farklı yaklaşımlarla işlenmeye başlanmıştır.¹²⁹ Farklı din eğitimi modellerinin oluşmasına etki eden faktörlerden bazıları ise, bir toplumdaki din devlet ilişkisi, dini kültürel yapı, dine bakış, eğitim anlayışı, okullarda din dersinin yer alış şeklidir. Bu unsurlar her ülkenin kendi tarihsel, siyasi ve toplumsal yapısına göre farklılıklar arz etmektedir.¹³⁰

Devlet okulları bağlamında uygulanan din eğitimi modellerine bakışta şu da göz ardı edilmemelidir ki, din eğitimi konusunda bir ülkenin devlet okullarında uyguladığı modeli ele alırken bunu, o ülkenin genel eğitim sisteminden bağımsız düşünmemek gerekir. Devlet okullarında tercih edilen din eğitimi modeli, genel anlamda diğer din eğitimi imkânları ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır.¹³¹

Okullarda din eğitimi yaklaşımları ortaya konulan kriterlere göre farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Çoğunlukla Batı ülkelerinde oluşan bu din eğitimi modelleri sınıflandırmalarından biri dini öğrenme, din hakkında öğrenme ve dinden öğrenme; diğeri de confessional (savunmacı/tarafı) din eğitimi ve non-confessional din eğitimidir. Bunlar dışında mezhebe dayalı ve mezhepler üstü din eğitimi modelleri ile ve geleneksel ve modern din eğitimi kavramları da kullanılmaktadır. Bu

¹²⁹ Z. Şeyma Arslan, “Din Eğitiminde Dünyada Uygulanan Modellere Toplu Bir Bakış”, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu, Yarınlar İçin Düşünce Platformu*, 2-3 Mart 2005, Ankara, s.198-213

¹³⁰ Recep Kaymakcan, “Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye’nin Din Eğitimi Politikaları Üzerine”, *Eğitime Bakış, Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Yıl.1, Sayı.4, (Ekim-Kasım-Aralık, 2005), s.62 <http://www.egitimbersen.org.tr/egitimebakis/egitimebakisekim4.pdf>

¹³¹ Arslan, s.198-213

sınıflandırmalarda isimlendirilmeler farklı da olsa içerik olarak anlatılmak istenen genel hatlarıyla birbirleriyle benzerlik arz etmektedir.¹³²

3.1.1 Geleneksel Din Eğitimi Yaklaşımı

Dini öğrenme, mezhebe dayalı öğrenme ya da doktriner öğrenme de diyebileceğimiz bu yaklaşımda, bir dinin din eğitim programı olarak, dine inanan biri tarafından öğretildiği bir durum söz konusudur. Bu yaklaşımın hedefleri, dine inanan öğrenciler yetiştirmek, dini sevdirmek, o dine olan bağlılığı ve faaliyetleri arttırmaktır.¹³³ Bu eğitim inanç kaynaklı olarak da tanımlanabilir. Bu yaklaşımla, öğrencilerin, dinin gerçek olduğunu ve din kurallarına uygun olarak yaşamayı öğrenmesi beklenir.¹³⁴

Dini öğrenme yaklaşımında mezhebe dayalı öğretme, dersin konularını belli bir din oluşturmakta ve böyle bir din dersinde başka dinler öğretilse bile o dinin bakış açısıyla öğretilmektedir. Böyle din dersinin ismi de Katolik din dersi, Protestan din dersi, İslam din dersi gibi ilgili dinin adı ile anılmaktadır.¹³⁵

Bu yaklaşımın önemi, çocukların mensubu oldukları dinleri hakkında daha esaslı bilgi sahibi olmak için kendi inanç ve geleneklerini öğrenmesidir. Ayrıca günümüzde ailelerin çocuklarına kendi inançları hakkında yeterli bilgiyi verebilecek

¹³² Recep Kaymakcan, “Çağdaş Dünyada Din Eğitimi ve Gençlerin Din Eğitimi Modellerine Bakışı”, *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu*, 21-23 Mayıs 2007, Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü Teoloji Fakültesi, Bişkek-Kırgızistan, s.6, http://www.recepkaymakcan.com/wpcontent/uploads/biskek_bildiri_kaymakcan_2007_SON.pdf

¹³³ John M. Hull, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler” Didem Namsan (çev.), Ahmet Gündüz, Kenan Demirtaş, Fatih Özkan (hızl), *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.43; Robert Jackson, “Avrupa’da Kurumlar ve Din Öğretimi-Öğreniminin Kurumsal Alandaki Genel Eğitime Katkısı”, Seyfi Kenan (çev.). İlyas Çelebi (Ed). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s.123

¹³⁴ Hull, s.44

¹³⁵ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye İle Karşılaştırılması”, Suat Cebeci (Ed.). *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, (26-27 Mayıs 2001 Adapazarı), İstanbul: Değişim Yayınları, 2002, s.81

düzeide olmamaları düşünöldüğünde de yaklaşım ayrı bir önem kazanmaktadır.¹³⁶ Okullarında geleneksel din eğitime yer verilmesi, birbirinden farklı iki şekilde gerçekleşmektedir.

3.1.1.1 Tek Dinli Model

Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun belirli bir din veya mezhebe bağı olduğı yerlerde uygulanan tek dinli modelde tek bir din eğitim sistemine yansıtılır. Örneğin, İtalya’da devletin Vatikan ile yaptığı anlaşma gereğı devlet okullarında Katolik mezhebine yer verilmektedir.¹³⁷

3.1.1.2 Paralel Tek Dinli Model

Farklı inançlara sahip her çocuğun farklı sınıflarda kendi dini inancıyla eğitildiğı bu model, öğrencilerin sadece tek bir dini (kendi dinleri) öğrenmelerini esas alır. Bütün olarak okul sistemi ise pek çok dini ihtiva eder, fakat her bir öğrenci bunlardan sadece kendi inancının eğitimi alır.¹³⁸

Almanya bu modele en iyi örnektir. Almanya’da bölgelere göre farklı yönelişler olmakla birlikte devlet okullarındaki din öğretiminden dini cemaatler (Protestan, Katolik, Ortodoks, Müslüman, Yahudi) sorumludur. İsviçre, Avusturya ve Belçika’da da bu model uygulanmaktadır.¹³⁹

3.1.2 Geleneksel Yaklaşımındaki Din Eğitimi Uygulamalarına Yapılan Eleştiriler

Başka din ve mezheplerin mensuplarının ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığı ve demokratik olmadığı için eleştirilmektedir. Bu model başka din mensuplarının kendi

¹³⁶ Johannes Lahnemaan, “Doktriner Din Eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri”, Şerif Özdamar (çev.), *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.480

¹³⁷ Kaymakcan, “Çağdaş Dünyada Din Eğitimi ve Gençlerin Din Eğitimi Modellerine Bakışı”, s.7

¹³⁸ Arslan, s. 198-213; Hull, s.44

¹³⁹ Arslan, s. 198-213

dini prensipleri ve değer sistemleri çerçevesinde çocuklarını eğitime hakkına yer vermemektedir. Paralel tek dinli modele yapılan eleştiriler de Bu model dini açıdan çeşitlilik arz eden toplumlarda devlet okullarında bu şekilde ayrı ve diğerlerini dışarıda bırakan dini programlar, toplumun dini çizgiler doğrultusunda daha ileri seviyede ayrılmasına sebep olabilir. Ayrıca bazı durumlarda bu model çok sayıda dini perspektife imkan sağlaması sebebiyle bu modelin din dersinde uygulaması da lojistik açıdan zorluklar içermektedir.¹⁴⁰ Doktriner veren okullara devam eden pek çok öğrenci, dünya dinlerinin çeşitliliğini göz önünde bulundurmaktan ya da açık ve net bir şekilde dinî sosyalleştirmekten kaçınmaktadır.¹⁴¹

3.1.3 Modern Din Eğitimi Yaklaşımı

Modern din eğitimi yaklaşımı konusunu açıklamaya geçmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması için bu yaklaşımla ilgili bazı kavramlardan kısaca bahsedilmesi uygun olacaktır.

3.1.3.1 Mezhepler Üstü Din Eğitimi

Mezhepler üstü din eğitimi çoğulcu ve birleştirici model olarak iki yorumla açıklamak mümkündür. Çoğulcu model anlayışına göre, “din dersi toplumun aynası olmalıdır. Yani bu ders, her mezhebi olduğu gibi, her türlü dini, dünya görüşünü ve ahlak anlayışını da öğretim konusu yapmaktadır.”¹⁴²

Birleştirici modele göre ise “devlet okullarında din öğretimi, öğrencilerin bütününe cevap verecek nitelikte olmalıdır. Tarafsızlık ancak böyle sağlanabilir. Yani din dersinde, dinin özü, üzerinde ayrılık bulunmayan ilkeleri okutulmalı, mezheplerle ilgili ayrıntılara girilmemelidir.”¹⁴³ Bu modelde mezhepler yok sayılmamakta, fakat

¹⁴⁰ Arslan, s. 198-213

¹⁴¹ Siebren Miedama, “Dinler Arası Öğretim İhtiyacı”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.237

¹⁴² Beyza Bilgin, *Eğitim ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1998, s.83, Aktaran: Recai Doğan, Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, 2. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık, Mart 2003, s.31

¹⁴³ Beyza Bilgin, *Eğitim ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1998, s.83 Aktaran: Doğan, Tosun, s.32

mezheplerin birbirinden farklı olan görüş ve öğretileri yerine birlik oldukları hususlar programa alınmaktadır.¹⁴⁴

3.1.3.2 Mezhepler Arası Din Eğitimi

Mezhepler arası din eğitimi kavramı, mezhepler üstü din eğitimi anlayışının mezhepleri görmezlikten gelme şeklinde yorumlanabileceği düşüncesinin fark edilmesiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlayışın ülkemizdeki isim koyucusu Beyza Bilgin'dir. Bu anlayışa göre din eğitimi programları ülkedeki mezhepsel çoğulculuğu göz önüne alarak ve dinin temel kaynaklarından hareket ederek düzenlenmeli, ortaklıklardan hareket edilmeli ancak, farklılıklar da yok sayılmamalıdır.¹⁴⁵

3.1.3.3 Dinler Arası Din Eğitimi

Öğrencilerin sahip oldukları dinsel gelenek ve dünya görüşleri yanında, çevrelerindeki diğer dinsel gelenekleri ve kültürleri de dikkate alan bir eğitim modelidir.¹⁴⁶ Bu modelin temelinde, aynı ülkede yaşayan farklı dinlere mensup öğrencilerin okullarda, ayrı din dersleri görerek dinsel yönden birbirlerine yabancılaşmalarını önlemek için, aynı derste, dinlerdeki ortak konuları birlikte işleyerek birbirlerini anlamalarına yardımcı olma amacı vardır.¹⁴⁷

Dinler arası eğitim, dini ve kültürel çoğulculuğun ortaya çıkmasıyla bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Günümüzde bir dinin diğer dinler üzerindeki üstünlüğü artık geçerliliğini yitirmiş ve bunun yerine dünyanın her tarafında farklı dinsel geleneklere ve inançlara mensup kişilerin barış içerisinde beraber yaşaması; karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde birbiriyle diyalog kurma gayreti içerisinde olmaları gerektiği görüşü yayılmaya başlamıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Doğan, Tosun, s.32

¹⁴⁵ Doğan, Tosun, s.32

¹⁴⁶ Mahmut Aydın, Müzakere bölümünde, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.269

¹⁴⁷ Doğan, Tosun, s.33

¹⁴⁸ Mahmut Aydın, 270

Dinler arası eğitim, yalnızca kendi ülkesindeki durumu göz önünde bulundurmak değil, dinlerin ve kültürlerin dünya çapında birbiriyle ne kadar yakın olduklarını birbirini ne ölçüde sorgulayabildiklerini de kavramaktır. Bu da öğrencilerin dini düşüncelerinin çeşitliliği içinde, kendi bulundukları yerin tespit edilmesine ve bu yolla da kendi inancını daha iyi ve daha derinden anlamasına yardımcı olur.¹⁴⁹ Bu anlayış çerçevesinde bir din eğitimi verilirken çeşitli dinsel gelenekler arasında eşit olmayan karşılaştırmalar yapmaktan kaçınılmalıdır ve kendi sahip olduğumuz dinsel geleneğin iyi ve güzelliğini, diğer dinsel geleneklerin kötü ve hoş olmayan hususları üzerine bina ederek öğrenciye vermemektir.¹⁵⁰ Bu modelde iki yaklaşım benimsenebilir. Kendi dinini veya mezhebinin öğretirken diğer dinlerin de öğretime konu olması ya da “dinler arası din dersi” şeklinde bir düzenleme yapılarak ayrı bir program geliştirilmesidir.¹⁵¹

3.1.3.4 Fenomenolojik Din Eğitimi

Ninian Smart ve arkadaşlarının gerçekleştirmek istedikleri bu din eğitimi bu din eğitimi anlayışının özü, fenomenolojik bakış açısının geliştirilerek bütün dinlere en asgari düzeyde birer fenomen olarak bakabilmek ve iyi bir din mensubu (iyi Hristiyanlar, iyi Yahudiler...) yerine dinin anlamını kavrayan ‘iyi insan’lar yetiştirmektir.¹⁵²

Bu görüşe göre (Ninian Smart’ın ifadesiyle) din eğitimi “malumat vericiliği aşmalıdır.”¹⁵³ Diğer bir ifade ile fenomenolojik yöntem inançları daha iyi anlamak ve söz konusu olayı daha iyi takdir etmek için, geçici olarak doğruluk ve yanlışlık sorularını parantezlemeli ve dogmaya karşı yaklaşımın amaçlarını aşabilmelidir. Bu yaklaşım öğretmenin dine bağlılığını engellemez, fakat tek yönlü düşünmekten

¹⁴⁹ Lahnemaan, s.481,482

¹⁵⁰ Mahmut Aydın, 273

¹⁵¹ Doğan, Tosun, s.33

¹⁵² John Shepherd, “The Contribution of British Religious Education to Personality Development”, *Ulular arası Din Eğitimi Sempozyumu*, 20-21 Kasım 1997, s.78 Aktaran: Mehmedoğlu, s.183

¹⁵³ Ninian Smart, *Secular Education and The Logic of Religions* (London Faber, 1969), s.105 Aktaran: John Shepherd, “İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe dayalı Olmayan yaklaşım)”, Bekir Demirkol (çev.), *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*: 8-10 Nisan 1988, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991, s.372

kaynaklanan peşin hükümlülüğü veya din eğitimi derslerine yansıyabilecek tek yanlış izahları engellemeye çalışır.¹⁵⁴

John Shepherd, fenomenolojik yaklaşımı iki kavram üzerinden açıklamaktadır. Bunlar paranteze alma ve empatidir. Paranteze alma ile kastedilen şey, kişinin kendi inançlarını mümkün olduğunca ertelemesi, onları konuşacağı zaman parantez içine koyması ve böylece bu inançların kişinin başka dinlere karşı bakış açısına olumsuz etki etmemesi, doğru anlayışı ve doğru öğretimi engellememesidir. Empati ile de bilinçli yaklaşımın, sadece diğer dinlerin doktrinlerini, ritüellerini tarafsız bir şekilde anlatabilmek değil, Müslüman olarak hacca gitmenin, Yahudi olarak Kudüs'teki Ağlama Duvarı'nda dua etmenin veya Roma Katolik'i olarak Roma'yı ya da diğer kutsal yerleri ziyaret etmenin nasıl hissediyor olabileceği anlayışını öğrencilere kazandırmak ve bu konuda onlarla iletişim kurmakla olabileceğini savunmaktadır.¹⁵⁵

Fenomenolojik yaklaşımla işlenen din dersinde herhangi bir dinin tercih edilmesi veya diğerlerinden daha inanılmaya değer gösterilmesi gibi hususlar söz konusu olmamaktadır.¹⁵⁶

Mezhepler üstü, mezhepler arası, dinler arası ve fenomenolojik din eğitimi yaklaşımli din dersi programlarında bazı farklılıklar görülse de ortak olan husus öğrenciye tek bir dini içeriğin sunulmamasıdır. Bu kavramlarla ne ifade edilmek istendiğinden kısaca bahsettikten sonra modern din eğitimi yaklaşımını açıklamaya geçelim.

Okullarda din eğitiminin verilmesinde geleneksel yani mezhebe dayalı din eğitimi modelinden sonra mezhepler üstü modele sevk eden bazı faktörler olmuştur. Okulda öğretilen derslerin modern eğitim felsefesine yardımcı olması beklenmesi sebebiyle geleneksel din eğitimi yaklaşımı okullarda kabul görmemektedir. Onun yerine ferdin kendi hayatını anlamlandırma ve sosyal bazı meselelere bakışta dini açıdan

¹⁵⁴ Shepherd, s.372

¹⁵⁵ John Shepherd, "Fenomenolojik Bakış Açısı: Eleştirel Anlamda Sorgulayıcı Din Eğitimi" Didem Namsan (çev.), *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.324

¹⁵⁶ Beyza Bilgin, *Eğitim ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1998, s.85-88 Aktaran: Doğan, Tosun, s.33

eleştirel olarak bakabilme melekesinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Öğrencinin ilgileri temel alınmaktadır. Birden fazla dine yer verilmesi ve farklı dinlerin yargılamadan anlamaya çalışılması beklenmektedir.¹⁵⁷

Bunlar içinde temel neden toplumların dini ve kültürel anlamda homojenlikten uzaklaşarak çok kültürlü bir yapıya sahip olmalarıdır.¹⁵⁸ Bunun yanı sıra aynı zamanda da dini algılama ve yaşama biçimindeki değişikliğin din eğitimi alanına olan yansımasıdır. Bu olgunun din eğitimi sahasındaki uygulaması, bütün dinlerin daha çok birbirlerine yakın konularının öne çıkarılarak birlikte verilebileceği modern din eğitimi anlayışı olmuştur.¹⁵⁹ Bu model AB ülkelerinden İngiltere, Danimarka ve İsveç'te uygulanmaktadır.¹⁶⁰

Bu yaklaşımda ilahiyat bilgileri esas alınmayıp akademik disiplinler arasında dinin bilimsel tetkiki, din felsefesi ve eğitim psikolojisi en önemli referanslar olarak görülür. Aynı zamanda bu yaklaşımla devletin tarafsızlığı ve dini özgürlükler de garanti altına alınmış olunur.¹⁶¹

Betimsel, objektif, tarihi ve eleştirel özelliklerinden dolayı “din hakkında öğrenme” olarak da adlandırılan bu yaklaşım herhangi bir dine haksız üstünlük sağlamaya yönelik olmayan din eğitimine ulaşmayı hedefler.¹⁶²

Din algısındaki değişme ile dinin bir bütün teoloji olarak değil ferdin ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde öğretilmesi fikri yani dinin bireyselleşmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bunun din eğitimi alanındaki adı da ‘dinden öğrenme’dir.¹⁶³ Dinden öğrenmede öğrenci ile dini içerik arasındaki mesafe tam manasıyla korunur. Ama aynı zamanda dinin içyapısı yerine öğrencinin hayatı, eğitim programını şekillendirir.

¹⁵⁷ Kaymakcan, “Çağdaş Dünyada Din Eğitimi ve Gençlerin Din Eğitimi Modellerine Bakışı”, s.8

¹⁵⁸ İlhan Yıldız, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?”, *Tübav Bilim Dergisi*, 2009, Cilt:2, Sayı:2, s.248 www.dergi.tubav.org.tr/issues/2009_2_2_243-256.pdf (27.01.2010).

¹⁵⁹ Arslan, s.198-213

¹⁶⁰ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye İle Karşılaştırılması”, s.90

¹⁶¹ Yaşar Şadoğlu, “Avrupa Birliği’ne Girişte Türkiye’de Din Eğitimi”, *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliğleri, 18 Nisan 2004), İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004, s.122

¹⁶² Hull, s.45

¹⁶³ Arslan, s.198-213

Öğrencilerin ahlaki ve manevi gelişimlerine katkıda bulunan, başlıca hedefi öğrencileri insancıllaştırmak olan bir din eğitimidir.¹⁶⁴

Dinden öğrenme yaklaşımındaki temel amacın, öğrencilerin din ve değerlerle ilgili konularda kendi görüş açılarını geliştirmek olduğu söylenebilir.¹⁶⁵ Dini öğrenme ve din hakkında öğrenme yaklaşımlarında din ya çocukların çağrılıp benimsetilecek bir inanç objesi ya da eleştirel çalışmaya uygun bir konu olarak din için öğretilmektedir. Dinden öğrenme yaklaşımında ise din çocuklar ve öğretmenlere odaklanır ve din onlar için öğretilir. Bu yaklaşımda ana hedef çocuğun eğitime katkıda bulunmaktır. Bu sebeple bu yaklaşım “eğitimsel din eğitimi” olarak da adlandırılmaktadır.¹⁶⁶

3.1.4 Modern Yaklaşımındaki Din Eğitimi Uygulamalarına Yapılan Eleştiriler

Modern din eğitimi yaklaşımına en çok yapılan eleştirilerden birisi, çocuklarda inanç ve hayatı anlamlandırma konusunda bir kafa karışıklığının ortaya çıkabileceğidir. Bu görüşe göre farklı kültür ve inançların eğitimini bir arada alan öğrenci, inanç konusunda çatışmalar yaşayabilir. Çok inançlı eğitimden yana olanlar ise bu problemin öğrencinin kendi dininin eğitimini sağlam bir şekilde almasıyla çözüleceğini savunmaktadır.¹⁶⁷

Din hakkında öğrenme yaklaşımının dinlerin içeriğine odaklanma eğiliminde olması sonucu öğrencilerin çalışmaya güdülenememesi ve bu tür bir din eğitiminin, öğrencilerin dünyası ile uğraşmayıp onların ahlaki ve manevi değer arayışlarına açık bir katkıda neredeyse hiç bulunmaması eleştirilmektedir.¹⁶⁸

Bazıları bu şekilde yorumlanan bir din eğitimi ile tatmin olunamayacağını düşünmektedir. Çünkü onlara göre o zaman din eğitimi herhangi bir tarih ve genel

¹⁶⁴ Hull, s.45

¹⁶⁵ Jackson, s.123

¹⁶⁶ Hull, s.45

¹⁶⁷ Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerden Din Öğretimi*, s.207-208

¹⁶⁸ Hull, s.45

kültür dersine veya dünya dersleri denilen derslere benzeyecek ve böylece genç kuşağın eğitimine belirgin bir katkıda bulunamayacaktır.¹⁶⁹

Çok dinli yaklaşım temsil edilen dinlerden birinin hakim olması riskini beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşım dini çoğulculuğa karşı en iyi çözümün sentezci kriticizm (syncretism) olduğu fikrini verir ki bu görüş temsil edilen dini gruplar tarafından itiraz konusudur. Bu yaklaşım sebebiyle sonuçta çocuk kendi dini hakkında pek az şey öğrenecektir. Çünkü içerik, başka konuların ilave edilmesiyle hafifletilmiş şekilde sunulmaktadır. Dinlerin kurucularını, bayramlarını, pratiklerini, ibadetlerinin dinin ruhu ve özü olarak görülmesi gibi bir yanlış anlamaya sebebiyet vermektedir. Toplulukların kendilerini sunmaları, dini kimin temsil ettiği sorusunu da beraberinde getirmektedir.¹⁷⁰

Din eğitiminde uygulanacak modellerin seçiminde ülkelerin kendilerine ait özel durumların belirleyici olduğu söylenebilir. Din eğitimi konusunda her ülkenin kendine ait bir tarihi vardır. Özellikle Avrupa ülkeleri göz önünde bulundurulacak olursa Avrupa, devlet destekli okullarda din eğitiminin yer aldığı bir bölge olmakla birlikte, din eğitiminde Avrupa Birliği'nin önerdiği tek bir model yoktur.¹⁷¹

Şeyma Arslan Türkiye’de uygulanan din eğitimi modeliyle ilgili olarak şunları belirtmektedir: “Türkiye, din eğitimi konusunda kendi tarihsel, toplumsal ve siyasi yapısı içinde bir model geliştirmiştir. Bu modele göre, Türkiye’de devlet okullarında okutulan din dersinin öğrencinin kendi dini kültürünü ve diğer dinleri tanıyarak bilgi sahibi olmasını, bu yolla bilgisizlikten kaynaklanan hoşgörüsüzlüğe engel olmayı amaçladığı söylenebilir. Türkiye’de din dersinin muhtevası din hakkında öğrenme modelinde olmakla birlikte Avrupa’daki diğer örneklerinde olduğu gibi belirli bir dinin bakış açısı hakimdir. Bu bakımdan bir yönüyle semi-confessional denilebilecek¹⁷² bu yaklaşımda din dersi programında dini benimsetmeye yer verilmemektedir. Dünyadaki diğer dinler hakkında da bilgi verilmektedir.”¹⁷³

¹⁶⁹ Shepherd, s.372

¹⁷⁰ Arslan, s.198-213

¹⁷¹ Arslan, s.198-213

¹⁷² Recep Kaymakcan (2004), Inter-faith Education and Turkey Akt: Arslan, s.198-213

¹⁷³ Arslan, s.198-213

3.2 BAZI AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEN DİN DERSİ UYGULAMALARINA ÖRNEKLER

Avrupa Birliği yasalarında, din özgürlüğü dışında din eğitimi konusunda bağlayıcı hüküm bulunmamakta ve üye ülkeler kendi durumlarına uygun düzenlemeler yapabilmektedir. Mehmet Zeki Aydın Avrupa Birliği ülkelerinde din eğitimi ile ilgili uygulamalardaki ortak noktaları şöyle özetlemektedir:

“1.Tüm ülkelerde özel okul açma imkânı vardır ve bu özel okulların çoğunluğu dinî kuruluşlara yani Kiliselere bağlı okullardır.

2. Özel okul statüsünde olan Kilise okullarının hemen tamamına yakını devlet yardımı alır.

3. Kilise okullarında din dersi zorunlu olmasının yanında tüm öğretim, dinî bir atmosfer içinde yapılır.

4. Devlet okullarında, din öğretimindeki yaklaşımlara göre Avrupa Birliği ülkelerinde şu üç model uygulanmaktadır.

a. Mezhebe/dine dayalı din eğitimi yaklaşımını uygulayan ülkeler: Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg.

b. Mezhepler üstü din eğitimi yaklaşımını uygulayan ülkeler: Danimarka, İngiltere, İsveç, Norveç, Yunanistan.

c. Devlet okullarında din dersine yer vermeyen tek ülke Fransa'dır. Ancak Fransa'nın Alsace-Moselle bölgesinde devlet okullarında din dersleri vardır.

4. Mezhebe dayalı din eğitimi uygulayan ülkelerde din derslerinin adı ilgili dinin adı ile anılmaktadır. Katolik din dersi, Protestan din dersi gibi.

5. Mezhebe dayalı din derslerinin programlarını belirlemede ve öğretmen atamalarında mutlaka ilgili dinin temsilcisi kurumdan onay alınır.

6. Mezhepler üstü din derslerinin programlarını devlet kendisi yapar.

7. Din derslerini okutan öğretmenlerin maaşlarını devlet öder.

8. Mezhepler üstü yaklaşımla din dersi verilen ülkelerde, din dersleri ülkenin ya da bölgenin özelliğine göre, çoğunluğun mensup olduğu din ya da mezhep ağırlıklı olarak okutulur.

9. Tüm ülkelerde, devlet okullarında verilen din eğitiminin dışında, yaygın eğitim çerçevesinde her seviyede dinî kurs, seminer vb. düzenleyerek veya okul açarak din eğitimi yapmak serbesttir. Bunların bir kısmına devlet yardımı da yapılır.

10. Kilise vb. dinî kurumlar, her türlü sosyal ve kültürel faaliyet düzenleyebilirler.”¹⁷⁴

3.2.1 Almanya

Almanya’da okullardaki din eğitim ile ilgili uygulamalar Anayasa’nın 7. maddesine dayanmaktadır. Din dersleri kamu okullarında okutulan düzenli bir ders olarak diğer derslerle aynı statüdedir.¹⁷⁵ Din dersleri, devletin denetleme hakkı olmasıyla birlikte dini cemaatlerin inanç esaslarına uygun bir şekilde verilmektedir. Çünkü din dersleri inanca bağlı derslerdir.¹⁷⁶ Devletin kontrolünden maksat dersin hazırlanışının ve uygulamasının pedagojik yönden uygunluğu ve verilen dini öğretimin içeriğinin ülkenin demokratik düzenine uygun olup olmadığıdır.¹⁷⁷ Alman din eğitim sistemi genelde dini beyanı esas alan (confessionel) bir sistemdir. Yani öğrenci hangi dine mensupsa o dinin eğitimini almaktadır. Birçok dini topluluk bu uygulamadan yararlanmaktadır.¹⁷⁸

Devlet okullarındaki din eğitimi müfredatını, ilgili dini cemaatle Eğitim Bakanlığı yetkilileri birlikte hazırlar. Müfredatın içeriği devletin denetimiyle, ilgili dini topluluk tarafından bağımsız bir şekilde kararlaştırılır.¹⁷⁹ Anayasa’nın 7. maddesine göre hiçbir öğretmen, kendi isteği dışında din eğitimi vermeye zorlanamaz. Bunun dışında din dersi öğretmenleri devletin belirlediği öğretmenlik formasyonunu

¹⁷⁴ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s. 89-90

¹⁷⁵ Yurdagül Mehmedoğlu, “Değişen Dünyanın Dini ve Din Eğitimi Yeniden Tanımlayışı”, Suat Cebeci (Ed.), *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, İstanbul: Değişim Yayınları, 2002, s.180

¹⁷⁶ Hamit Er, “AB ve Gelişmiş Ülkelerde Din Eğitimi”, *Türkiye’nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19 Eylül 2001), Ankara, 2003, s.126

¹⁷⁷ Recai Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, İlyas Çelebi (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s.272

¹⁷⁸ Gerhard Robbers, “Almanya”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s.60

¹⁷⁹ Robbers, s.60

almalarının yanında ilgili cemaat ile uyum içinde olması gerekmektedir.¹⁸⁰ Yine Anayasa'ya göre çocuğun din dersine katılıp katılmamaya karar verme hakkı vardır. 14 yaşına kadar bu hak çocuğun velisine verilmiştir. Veli resmi yazıyla çocuğunun derse katılmasını istemediğini belirtir. Almanya'da din dersini seçmeyen öğrenciler genel olarak ilkokulda %5, ortaöğretim kurumlarında %10-15 civarındadır. Din dersini seçmeyen öğrenciler alternatif bir konuyu seçerler, çoğunlukla da bu ders Etik/Ahlak Dersi olarak adlandırılır.¹⁸¹

Almanya'da din eğitimi anaokulunda başlar.¹⁸² Anaokulların büyük bir bölümü Kiliselere aittir. Devlete bağlı anaokullarında da dini motifler kullanılmaktadır.¹⁸³ Okullarda zorunlu yer alan din dersinin haftalık ders saati eyaletlere göre farklılık göstermekle birlikte genelde 2 veya 3 saatlik bir derstir.¹⁸⁴

3.2.2 İngiltere

İngiltere'de din dersi okulların vermek zorunda olduğu temel derslerden biridir.¹⁸⁵ Ana sınıfından 11. sınıfa kadar zorunlu olan din dersi ilkokulda haftada 2 saat, üst sınıflarda genelde 1 saat okutulmakta, bazı okullarda ise 9-11. sınıflarda 2 saate kadar çıkabilmektedir.¹⁸⁶ 1988 Eğitim Reform yasasına göre, ülkenin temel dini geleneği olan Hristiyanlık başta olmak üzere ülkede temsil edilen diğer dinlerin ilk ve orta dereceli okullarda öğretilmesi öngörülmektedir. Öğretilen diğer dinler ise İslam, Yahudilik, Hinduizm, Sihlik ve bazı yerlerde Budizm'dir. Kilise okulları hariç devlet okullarında din eğitiminin bir mezhebe bağlı olarak yapılması yasalar tarafından yasaklanmıştır. Din dersinde mümkün olduğu kadar farklı dini geleneklerin ihtiyaçlarını

¹⁸⁰ Mehmet Zeki Aydın, "Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması", s.83

¹⁸¹ Doğan, 274

¹⁸² Mehmet Emin Parlaktürk, "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi", *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliği, 18 Nisan 2004), İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004, s.133

¹⁸³ Mehmet Zeki Aydın, "Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması", s.83

¹⁸⁴ Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", s.285

¹⁸⁵ Alakuş ve Bahçekapılı, s.47

¹⁸⁶ Alakuş, Bahçekapılı, s.49

karşılama esas alınmıştır.¹⁸⁷ Bu yasayla hedeflenen iyi bir Hristiyan yetiştirmek değil, farklı dinlere değer verip genelde din olgusunu anlayan kişiler yetiştirmek olmuştur.¹⁸⁸

Okullardaki din eğitimi müfredatını belirleme hakkı mahalli idarelere verilmiştir.¹⁸⁹ Ulusal düzeyde hazırlanan bir din eğitimi müfredat programı bulunmamaktadır.¹⁹⁰ Müfredatı dini cemaatlerin, yerel politikacıların ve öğretmenlerin katılımıyla oluşan bir komisyon hazırlamaktadır.¹⁹¹ Kilise ve cemaat okulları da din eğitimi konusunda kendi müfredatlarını belirleme hakkına sahiptir.¹⁹² Yine Eğitim Reformu Yasası'na göre devlet destekli okullardaki öğrencilerin, günlük toplu ibadete katılmaları mecburidir.¹⁹³ Fakat bununla birlikte veliler isterlerse çocuklarını hem din eğitiminden hem toplu ibadetten veya her ikisinden muaf tutulmasını isteyebilirler.¹⁹⁴

3.2.3 Fransa

Fransa'da devlet okullarında herhangi bir dinin eğitimi verilmemektedir.¹⁹⁵ J. Ferry kanunlarıyla 1881 yılında ilköğretimde din dersleri okul programlarından çıkarılmış, yerine Ahlak ve Yurttaşlık Bilgisi dersi konulmuştur. 1904'te de devlet okullarında ortaöğretim programlarından din dersleri kaldırılmıştır. Fakat özel okullarda yapılan din eğitimi devam etmektedir.¹⁹⁶ Fransa'da özel okulların %95'i Katolik

¹⁸⁷ Recep Kaymakcan, "İngiltere'deki Orta Dereceli Okullarda Din Öğretimi", Suat Cebeci (Ed.), *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, İstanbul, 2002, s.63

¹⁸⁸ Er, s.128

¹⁸⁹ Brian E. Gates, "Avrupa'da Din Eğitiminde Kuşatıcı Bir Yaklaşım Doğru: Birleşik Krallık İçinde İngiltere Örneği", Mehmet Toprak (çev.), İlyas Çelebi (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006 İstanbul, İstanbul, 2007, s.420

¹⁹⁰ Kaymakcan, "İngiltere'deki Orta Dereceli Okullarda Din Öğretimi", s.63

¹⁹¹ Mehmedoğlu, s.181

¹⁹² Gates, s.420

¹⁹³ Rebecca Catto, "İngiltere", Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul, 2008, s.159

¹⁹⁴ Mehmedoğlu, s.181

¹⁹⁵ Ahmet Kavas, "Fransa'da Dini Kurumlar ve Din Eğitimi", Suat Cebeci (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006 İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s.345

¹⁹⁶ Jacop Xavier, "Günümüz Fransa'sında Din Eğitimi", Çelebi Akdaş (çev.) *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri)*, Ankara, 1997, s.128-129. Mehmet Zeki Aydın, "Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması", s.86

okuldur. Bu okullarda din eğitim ve öğretimi anaokulundan itibaren başlayıp, üniversiteye kadar devam emektedir. Katolik okullar Fransız eğitim sistemi içerisinde ilkokulların %15'ini, ortaokulların %19'unu oluşturmaktadır.¹⁹⁷ Din konusu, devlet okullarında müfredatta yer alan bir ders olmamakla birlikte tarih, felsefe veya edebiyat dersleri içinde bahsedilmektedir.¹⁹⁸ Fransa devlet okullarının programında, isteyenlerin din eğitimi alabilmeleri için haftanın bir günü boş bırakılmakta ve o günde öğrencilerin kiliselerde veya okulda din eğitimi almalarına imkân tanınmaktadır. Bu imkândan yararlanan ilköğretim öğrencilerinin yaklaşık %40-45'inin Katolik din eğitimi aldığı ifade edilmektedir.¹⁹⁹

Fransa'da genel hukuktakinden farklı olarak, Alsace-Moselle Yerel Hukuku'na göre tanınmış (Katolik, Protestan, Yahudi) dini cemaatlerden birine mensup olan öğrenciler ilk ve orta dereceli kamu okullarında din eğitimi alabilmektedirler. Din dersi almak istemeyen öğrenciler ise bu derslere katılmayabilirler.²⁰⁰

3.2.4 Hollanda

Anayasa hem devlet okullarının hem de özel okulların eğitim sisteminin temel unsurlarını belirlemektedir. Eğitim özgürlüğü ilkesi devlete ait okullarda din dersi verilmesine imkan tanımaktadır. Bu eğitim genel ve tarafsızdır. Devlete bağlı ilkokullarda din dersi seçmeli olarak verilmektedir.²⁰¹ Din dersleri mezhebe dayalı olarak yürütülmektedir.²⁰² Ancak bu konuda eşitlik sağlanmalı, sadece bir mezhep veya dine ayrıcalık tanınmamalıdır. Din dersi öğretmenini de okul idaresi tayin etmektedir. Bu dersin giderleri, hem devlet hem de özel okullarda devlet tarafından finanse edilmektedir. Anayasanın sağladığı eğitim özgürlüğü, okul kurma, yönetme ve verilen

¹⁹⁷ Kavas, s.344, 347

¹⁹⁸ Francis Messner, "Fransa", Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s.128

¹⁹⁹ Xavier, s.123,133

²⁰⁰ Messner, s.128

²⁰¹ Sophie van Bijsterveld, "Hollanda", Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul: İSAM, 2008, s.141

²⁰² Mehmet Zeki Aydın, "Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması", s.87

eğitimin dini kimliğini belirlemeyi de içermektedir.²⁰³ Hollanda’da özel öğretimin payı %73.2’dir ve bunların büyük çoğunluğu da Katolik ve Protestan okullarıdır.²⁰⁴ Müslümanların da okulları vardır. Özel okullarda din dersi zorunlu olup, haftada iki saattir.²⁰⁵

3.2.5 Belçika

Din özgürlüğüne büyük önem verilen Belçika’da devlet dinlere karşı tarafsızdır.²⁰⁶ Halkın çoğunluğu Katoliklerden oluşan Belçika’da 1960’larda çoğulcu bir politikanın uygulanabilirliği tartışılmıştır.²⁰⁷ Belçika’da özgür eğitime çok önem verilmektedir. Din eğitimi özgürlüğü ile ilgili hususlar anayasanın 24. maddesinde yer almaktadır.²⁰⁸ Resmî okullarda, ilk ve orta öğretim boyunca öğrenci haftada en az 2 saat olmak üzere Din ya da Ahlâk derslerinden birisini seçerek okumak zorundadır. Seçmeli din dersleri, Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi, İslâm dersleridir. Din derslerin programlarını ilgili dinin temsilcileri (Katolik Kilisesi vb.), ahlâk dersinin programını ise Eğitim Bakanlığı yapar. Ahlâk dersinin ana felsefesi, “laiklik, demokrasi, insancılık (hümanizm), çoğulculuk ve varoluşçululuk” üzerine kurulmuştur.²⁰⁹ Devlet okullarındaki öğretmenlerin denetiminden ve müfredatın geliştirilmesinden dini yetkililer sorumludur. Devlet tarafından tanınan tüm dinler bu derste okutulabilir. Okul yönetimleri bu derslerden muaf olmak isteyen öğrencilere bu hakkı tanımaktadır ve bu oran giderek artmaktadır. 16 yaşından itibaren okulda din dersi alıp almayacaklarına öğrenciler kendileri karar vermektedir.²¹⁰

²⁰³ Bijstervald, s.141; Fazlı Arabacı, “Avrupa (Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika)’da Din Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi* İlmî Toplantısı, İzmir 4-6 Aralık 1998 Tebliğler, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999, s.91

²⁰⁴ Şadoğlu, s.123

²⁰⁵ Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s.87

²⁰⁶ Mustafa Tavukçuoğlu, Hüsamettin Erdem, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Ankara: Mikro Yayınları, 2002, s.287

²⁰⁷ M. Tavukçuoğlu, *Belçika’da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, Konya 2000, s.32, Aktaran: Mehmedoğlu, s.182

²⁰⁸ Rik Torfs, “Belçika”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul: İSAM Yayınları 2008, s.107-108

²⁰⁹ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s.85

²¹⁰ Torfs, s.106-108

Belçika’da öğretim kurumları açmada hiç bir kısıtlama yoktur. Özellikle eğitim kurumlarının yarısından fazlasını Katolik Kilisesi okulları oluşturmaktadır.²¹¹ Okulu açanların dindar olup olmamaları, azınlık ya da çoğunluktan olmaları dikkate alınmaz.²¹² Özel öğretim kurumları, uygulanacak eğitim programlarını, öğretim yöntemlerini, ders kitaplarını, çalıştırdığı personelini belirlemekte tamamen serbesttir. Özel öğretim kurumları teftiş sistemlerini kendileri belirlerler. Okul öncesi, ilk ve orta ortaöğretimde özellikle Katolik okullarda öğrenciler ara sıra kiliseye götürülerek dinî ayinler yaptırılmaktadır. Katolik ana ve ilkokullarında dersler çoğunlukla dua ile başlamakta ve her sınıfta dinî semboller bulunmaktadır. Belçika’daki okul sistemi sayesinde herkes istediği inanç ve düşüncedeki bir öğretim kurumunda öğrenim yapma imkanına sahip olmaktadır.²¹³

3.2.6 İtalya

İtalya’da Anayasada ve kanunlarla din eğitimi konusunda özel bir hükme yer verilmemiştir. Bu tür hükümler ancak ‘izinli dinler’ konusunu ele alan yasa ve dini cemaatlerle yapılan anlaşmalarda bulunmaktadır.²¹⁴ Avrupa’da dini kurum ve motiflerin en çok olduğu ülke İtalya’dır.²¹⁵ İtalya, din eğitiminin hem kiliselerde hem de üniversiteler hariç devlet okulları ve özel okullarda bağımsız bir şekilde verildiği, Katolik geleneğine bağlı bir ülke olarak tanımlanabilir.²¹⁶

İtalyan yasal sistemi okullarda temelde din eğitimi öğrencilerin bağlı oldukları dinlerden dolayı öğrenmeleri gereken bilgiler boyutuyla ele alır²¹⁷ ve okullardaki din eğitimi Vatikan’la yapılan anlaşma ile (1984) devlet tarafından

²¹¹ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s.85

²¹² Torfs, s.108

²¹³ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s.84-85

²¹⁴ Alessandro Ferrari, “İtalya”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008 s. 243

²¹⁵ Er, s.130

²¹⁶ Giuseppe Morante, “İtalya’da Din Eğitimi Uygulamaları”, Elif Bacanakgil (çev.), *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, 20-21 Kasım 1997, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997, s.139: Er, s.130

²¹⁷ Ferrari, “İtalya”, s.243

güvence altına alınmıştır.²¹⁸ Okullarda okutulan din eğitimi inanç eğitiminden daha çok öğrencilerin yapması gereken ferdi dini pratikler ile kültürel ve tarihi içeriklidir. İtalya’da farklı dine mensup insanların sayısı fazla olmadığından, diğer dinlerin öğretim ve eğitimi yoktur. Ancak AB dolayısıyla farklı dinler hakkında bilgi sahibi olmaları ve mukayese etmelerini sağlayacak bilgi verilmektedir.²¹⁹

Devlet okullarındaki Katolik din eğitimi tamamen isteğe bağlıdır. Her eğitim yılının başında aileler ya da lise öğrencilerinin kendileri bu dersi almak istediklerini beyan ederler bildirirler. İstedikleri zaman dersten vazgeçebilir veya zorunlu kategoride olmayan faaliyetlere katılmayabilirler. Bu sebeple bu derse seçmeli değil isteğe bağlı ders denilmektedir. Katoliklik anaokulunda ve ilkokulda haftada iki saat, tüm diğer okullarda (kolej, lise gibi) haftada bir saat okutulmaktadır.²²⁰ Bu dersler katılmayan öğrenciler başka alternatif derslere katılmak zorunda değildir ve bu ders saatlerinde okuldan çıkabilirler. Din dersi normal okul karnesinin dışında tutulan bir notla değerlendirilir. Bu durumda sınıflar ailelerin ve öğrencilerin din dersi alma tercihlerine göre oluşturulmamaktadır.²²¹

2005/2006 eğitim yılında Katolik din dersini, devlet okullarında (ana sınıfından liseye kadar) bulunan öğrencilerin %91,8’i alıyorlardı.²²² Katolik dini, kilisenin doktrinine bağlı olarak bölge piskoposunun seçtiği öğretmenle tarafından okutulmaktadır. Öğretmenleri okulların da onaylaması gerekir, ama bu sadece bir formalite olarak yerine getirilir. Tüm öğretmenlerin maaşlarını devlet ödemektedir.²²³ İtalya’da din dersi müfredatı okullardan sorumlu bakanlık ile Piskoposlar Konseyi tarafından belirlenir. Müfredat okulun hedefleri çerçevesinde bir eğitime yer vermeli, ayrımcılığa ya da kendi dinini yaymaya yönelik propaganda şekline girmemelidir.²²⁴

²¹⁸ Er, s.130; Morante, s.139

²¹⁹ Er, s.130

²²⁰ Ferrari, “İtalya”, s.245; Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s.87

²²¹ Alessandro Ferrari, “Avrupa Birliği’nde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: İtalyan Modeli”, İsmail Taşpınar (çev.). İlyas Çelebi (Ed). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s.465

²²² Ferrari, “Avrupa Birliği’nde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: İtalyan Modeli”, s.463-464

²²³ Ferrari, “Avrupa Birliği’nde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: İtalyan Modeli”, s.466; Ferrari, “İtalya”, s.244

²²⁴ Ferrari, “İtalya”, s.245

Anlaşmalara bağlı olarak verilen din dersleri Katolik din dersi ile aynı statüde değildir. Bu statüye giren öğrenci sayısı az olduğundan bu öğrencilere yine isteğe bağlı olmak üzere sadece dinlerinin belirli geleneklerini öğrenme fırsatı verilmektedir. Katolik dinini sahip olduğu statünün aksine anlaşmalara bağlı statüde verilen din dersi her okulda ve her zaman geręekleřmeyebilir. Bu dini bilgiler de kiliselerin belirlediği ve okul yönetiminin onayladığı kişiler tarafından verilir. Öğretmenin maaşını da devlet değil, dini cemaat öder.²²⁵ Bunun dışında özel kişi ve kuruluşların dini okul açabilme hakları vardır.²²⁶

²²⁵ Ferrari, “İtalya”, s.245

²²⁶ Parlaktürk, s.133

4. PROBLEMLER VE DİN EĞİTİMİ

4.1 AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUN SÜRECİNDE ZORUNLU DİN DERSİ

Türkiye’de din eğitimi tartışmaları genellikle din dersinin zorunlu olup olmaması konusunda yoğunlaşmaktadır. Tartışmalar çoğu zaman konunun bilimsel yöntemle incelenip, araştırılmasından ziyade ideolojik yönde seyretmiş ve bu alanda birbirine karşı görüşler kendilerini sürekli savunulmuştur. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday olması ve yeni anayasa hazırlıkları tartışmaları daha da arttırmıştır.²²⁷

Avrupa Birliği’ne üyelik başvurusu yapan ve başvuru kabul edilip müzakerelere başlanılan bir devlet için, din ve dini cemaatlerin hukuki durumu konusunda ne gibi beklentiler vardır? İç hukukta ne gibi düzenlemeler yapmak gerekir? AB’yi ve üye devletleri bağlayıcı özel ilişkiler nedeniyle bu soruları yanıtlamak pek kolay değildir. AB bir devlet olmayıp sahip olduğu güç, devletlerin uluslar arası bir kuruluşa normalde yükledikleri güçten çok daha fazladır. Bazı alanlarda devletin değil, AB’nin kararları geçerli olmasına rağmen birçok alan hala devletlerin sorumluluğundadır. Bunun sonucunda da AB hukuku ile üye devletlerin hukukları birbirine girmekte ve böylece karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, AB hukuk düzenini net bir şekilde tanımlamak kolay değildir.²²⁸

Avrupa Birliği’nde “Dini Kurumlar ve Din Eğitimi” meselesi AB müktesebatında temel hak ve hürriyetlerin kullanımı bağlamında ele alınmakta olup müzakere konuları içinde ayrı bir bölüm olarak bulunmamaktadır.²²⁹

AB mevzuatında din eğitimi ve öğretimi konusunda belirleyici bir düzenleme olmadığı için bu konuyla ilgili değerlendirmeler insan hakları, din ve vicdan özgürlükleri sözleşmelerinden çıkarılmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları

²²⁷ Yıldız, s.249

²²⁸ Silvio Ferrari, “AB Hukuk Sisteminde Din ve Dini Cemaatler”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s.17

²²⁹ İlyas Çelebi, “Açılış Konuşmaları”, İlyas Çelebi (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s. 17

Evrensel Beyannamesi (1948) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), Din ya da Kanaate Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Bildirge (1981) gibi belgeler, çağdaş uluslararası hukukta evrensel düzeyde inanç özgürlüğünün korunması yolunda önemli adımların atıldığının göstergesidir. Din ve vicdan özgürlüğü, bireylerin kendi dinlerini öğrenme ve çocuklarına öğretme gibi eğitim ve öğretim içerikli özgürlükleri de kapsamaktadır.²³⁰

Avrupa Birliği hukukunun önemli bir parçasını oluşturan “din özgürlüğü” AB yasasının 6. maddesine göre tüm üye ülkelerinin yasalarının uyması gereken bir zorunluluktur.²³¹ AB Antlaşmasının (Treaty on European Union-TEU) 6. maddesi şöyledir: “Avrupa Birliği, üye devletlerin de paylaştığı hürriyet, demokrasi, insan hakları ve temel özürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü prensipleri üzerine kurulmuştur. Avrupa Birliği, 4 Kasım 1950’de Roma’da imzalanan İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi, Üye devletlerin müşterek anayasal gelenekleri ve Topluluk hukukunun genel ilkeleriyle teminat altına alınan temel haklara saygı gösterecektir.”²³²

Avrupa Birliği içerisinde devlet, okul ve çeşitli inanç pratikleri arasındaki ilişkiler konusunda üye ülkelerin kendileri söz sahibidir. Din öğretiminde her devletin kendi iç hukuku geçerlidir. Bu meselede Avrupa hukukunda tek bir model beklenmemelidir. Temel Hürriyetler ve İnsan Haklarını Koruma Konvansiyonu’nun 9. maddesi (1950’de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir), din özgürlüğü ilkesini benimsemektedir ki, bunun türevlerinden biri de öğretim yolu ile kendi dinini tezahür ettirme hürriyetidir. Bu Konvansiyona eklenen ilk protokolü (1952’de kabul edilmiştir) imzalayan devletler, ayrıca bu antlaşmanın 2. maddesine de uymak zorundadırlar.²³³ Bu madde şöyledir:

²³⁰ Talip Küçükcan, “Zorunlu Din Eğitime AB Modeli”, *Yeni Şafak*, 14.09.2007 <http://yenisafak.com.tr/Yorum/Default.aspx?t=16.09.2007&i=68437>

²³¹ Çelebi, s. 17

²³² Ferrari, s.18-19

²³³ Céline Béraud, “Avrupa Müesseseleri ve Dini Olguların Öğretimi (Güncel Bir Tartışma)”, İsmail Taşpınar (çev), İlyas Çelebi (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s.227-228

“Hiç kimse eğitim görme hakkından mahrum edilemez. Devlet eğitim ve öğretim sahasında üzerine düşen fonksiyonu yerine getirirken, ebeveynlerin kendi dini ve felsefi inançlarına uygun bir şekilde bu konudaki eğitim ve öğretimin gerçekleşmesini güvenceye almalarına saygılı olacaktır.”²³⁴

Hukukçu Silvio Ferrari’nin analizine göre din eğitimi konusunda iki önemli sonuç çıkarılabilir: Her yerde dini inançlara dayalı özel eğitim müesseselerinin var olması tam bir haktır ve bu durum 1966’daki ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin Önyüsen Paktının 13.3. maddesi ile de uyumludur. Ayrıca bu eğitimi öğrenciler kendi istekleri ile takip etmelidirler. Şayet bu eğitim zorunlu ise, söz konusu talebeler bundan muaf tutulma imkânına sahip olmalıdır (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 403 119/98 sayılı ve 26 Haziran 2001 tarihli kararı, Polonya’ya karşı Saniewski davası.).²³⁵

Avrupa ülkelerinin din ve din eğitime karşı tutumlarını anlamada yukarıda bahsedilen maddeler dışında bazı evrensel sözleşmelerin de etkisi vardır²³⁶:

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen ‘Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’ içersinde 14. madde çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü şu şekilde belirler:

“a) Taraf devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler.

b) Taraf devletler, ana babaların ve gerekiyorsa yasal vasilerin, çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine saygı gösterir.

c) Bir kimsenin dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü kanunla öngörülme ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, düzeni; sağlık, ahlaki ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir.”²³⁷

²³⁴ Béraud, s.228

²³⁵ Béraud, s.229

²³⁶ Mehmedoğlu, s.180

Avrupa Konseyi'nin Şubat 1993 tarihinde yaptığı toplantıda din eğitimi ile ilgili 16 maddelik kararının 3. maddesinin de Konseyin, dine bakışını özetleyen bir tanım olduğu söylenebilir. Bu madde ile dinin daha öncekilerden farklı bir yönüne vurgu yapılarak 'kişinin kendiyle, Tanrısıyla, tabiatla ve toplumuyla olan ilişkisinin artması' anlamına geldiği vurgulanmaktadır.²³⁸ Bu tanıma göre dindarlaşma, insanîleşme anlamına gelmektedir. Kararda din özgürlüğünün evrensel önemi hatırlatmakta (bölüm 14), din özgürlükleri kuvvetlendirildiği taktirde hoşgörünün yayılacağı düşünülmektedir.²³⁹

Konsey Bakanlar Komitesine, üye devletlerin, Avrupa Topluluğuna ve yetkili mercî ve makamlara aşağıda söylenenleri, yasal olarak garanti altına alıp korunmasını takip etmeyi tavsiye etmektedir (madde 16):

- a. Din özgürlüğünü, vicdan özgürlüğünü ve dinî inanç özgürlüğünü tesis etmek,
- b. Farklı dinî adetlerin uygulanmasında kolaylık sağlanarak uyum göstermek,
- c. Din ve ahlâk derslerinin genel okul dersleri içinde yer almasını ve okul kitaplarında (tarih kitapları da dahil) farklı boyutlardan dinin özenle tasvir edilmesini, aynı zamanda okul derslerinde farklı dinlerin daha iyi ve detaylı tanınmasını temin etmek,

Kendi dinî ve ahlâkî değerleri hakkında temel bilgilere sahip olmanın, gerçek tolerans için şart olduğu, bireyi umursamazlıktan ve önyargıdan koruduğu vurgulanmaktadır.²⁴⁰

Avrupa hukuku, okullar ile dinler arasındaki ilişki konusunda mümkün olduğunca az ve temel hürriyetleri belirtmektedir. Devletlerin üzerine düşen zorunlu

²³⁷ Mehmedoğlu, s.180

²³⁸ Mehmedoğlu, s.180

²³⁹ Recep Kaymakcan, "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl.10, Sayı.27, (Bahar 2006), s.34 http://www.recepkeymakcan.com/wp-content/uploads/TURKIYEDE-DIN-EGITIMI-POLITIKALARI-UZERINE_EKEV_2006.pdf; Karl Ernst Nıpkow, "Avrupa Birliği Anlayışı Çerçevesinde Almanya'da Din Eğitimi", Şehbal M. Gökdağ (çev), *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.65-66

²⁴⁰ Kaymakcan, "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", s.34

düzenlemeler din hürriyetine saygı ile, okul ortamı dahil, azınlıklardaki inanç mensuplarının ayrımcılığa tabi tutulmamaları ilkesidir.²⁴¹

Avrupa Birliği'nde Avrupa Komisyonu Eğitim ve Öğretim Çalışma Grubu (The European Cmmission Study Group on Education and Training), Avrupa'nın devrolunmaz mirasının bir parçası olarak düşünülen bir değerler seti tanımlamıştır: İnsan hakları, insanın değeri, saygınlığı, temel özgürlükler, yasaya uygunluk, şiddetin reddi ve barış, diğerlerine saygı, Avrupa'da ve tüm dünyada dayanışma ruhu, adil gelişim, fırsat eşitliği, rasyonel düşünce prensipleri (delil ve ispat etiği), ekolojik sistemin korunması, kişisel sorumluluk.²⁴² 1971 yılında Avrupa Eğitim Geliştirme Merkezi'nin kurulmasının nedenlerinden biri ortak değer eğitimidir. Avrupa Birliği'nde BM belgelerinde de yer alan bu genel/temel değerlerin yanı sıra, oluşturulmak istenen değerler de bulunmaktadır. Bunlar Avrupalılık bilinci, ortak Avrupa kimliğidir.²⁴³

Avrupa Birliği, vatandaşlarının hem Avrupa'ya ait olduklarını düşünen hem de mahallî ve millî kültür ve geleneğe kök saldıklarını hissedenden bir toplumu oluşturma açısından Avrupa bütünleşmesiyle ilgilenmektedir.²⁴⁴ Genelde AB'nin okullarsa din eğitiminin varlığına karşı tutumun olumlu olduğu bilinmekte, ancak diğer dersler gibi din dersinin de eğitimin, Avrupalılık bilincine ait temel değerlere uygun olması, eğitimle ve dinle ilgili özgürlüklerin sağlanması kriterlerine katkı sağlanması istenmektedir. Bu bağlamda din dersinin milliyetçiliği körükleyecek ve dini yönden öteki olarak tanımlananlara karşı düşmanca duygular içinde bulunmayacak şekilde öğretilmesi istenmektedir.²⁴⁵

AB'de din dersi temellendirilmesinin teolojik değil pedagojik olması gerektiği ve dinin değil genel eğitimin bir parçası olarak görülmesi gerektiği üzerinde önemle durulduğunu söyleyen Cemal Tosun, AB ülkelerinde din öğretimi açısından bir zenginliğin olduğu belirtmekte, ders öğretim programlarında şu dört hedefte ortaklık gözlemlenip önerildiğinden söz etmektedir:

²⁴¹ Béraud, s.229

²⁴² Şadoğlu, s.117-118

²⁴³ Şadoğlu, s.118

²⁴⁴ Jackson, s.121

²⁴⁵ Şadoğlu, s.118-120

- “1. Hayatın dini boyutunun ve dinin farkına vardırma,
2. Dini imkanların ve dinle ilişkili ahlaki davranış kurallarından haberdar etme,
3. Dini bilgi ve tecrübe aktarımı,
4. Bilme ve anlama.

Şu ortak standartlar üzerinde durulmaktadır:

1. Din dersi genel eğitim ölçütlerine dayanmalıdır,
2. Din dersi kamusal/toplumsal bir önemi haizdir. Bu öneme uygun öğretilmelidir,
3. Din dersi mezhepler arası ve dinler arası eğilimli olmalı ve çoğulculuk gereğini göz önünde bulundurmalıdır.
4. Din dersi çocuğun din ve din eğitimi hakkı üzerine dayanır. Din dersi öğretmenleri (kendileri hakkında da dahil) eleştirel yaklaşıma sahip olmalıdır.”²⁴⁶

Avrupa Birliğinin üye ülkelerden bir diğer beklentisi ise temel hak ve özgürlüklerin dinle ve eğitimle ilgili olanları konusundadır. AB’de din, siyasi ve toplumsal bir faktör olarak görülmemektedir. Avrupa’da Kilise ve devletin ayrılığından hareketle din kişisel bir olgu olarak görülmekte ancak dinin toplumsal görünümlerine saygı gösterilmesine vurgu yapılmaktadır.²⁴⁷

Avrupa Birliği yasalarında, okullardaki din eğitimi konusunda önerilen tek bir sistem yoktur. Bazı ülkelerde din öğretimi zorunludur, bazı ülkelerde sadece kilise okullarında verilir, bazı ülkelerde ise din öğretimi veren hiçbir resmi kurum yoktur. AB ülkeleri okullarındaki din eğitiminin varlığı ve nasıl olacağını belirleme hakkına sahiptir. Her ülke kendi tarihi, toplumsal dini yapısı, eğitim sistemine uygun yaklaşımı seçebilmektedir.

AB mevzuatında okullardaki din eğitimi konunun doğrudan ele almaması AB’nin bu konuyla hiç ilgilenmediği anlamına da gelmemektedir. AB ülkeleri geniş bir

²⁴⁶ Cemal Tosun, “Müzakereler Bölümü”, İlyas Çelebi (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006, İstanbul: Ensar Neşriyat, s.306-307

²⁴⁷ Şadoğlu, s.118-120

kültürel zenginliğe sahiptir. AB farklı dinleri, kültürleri ve etnik toplulukları içinde barındırırken, mevcut farklılıklara saygı gösterilmesi, bireylerin öteki din ve kültürler hakkında bilgi edinerek iyi ve uyumlu birer yurttaş olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır. AB ülkelerinde din eğitimi konusunda belirli yaklaşımların daha fazla kabul gördüğünü ve çoğulcu bir yaklaşımın ön plana çıktığı söylenebilir. Yani okullarda din derslerinin içeriğinin birden fazla dini kapsayacak şekilde hazırlanması ve çoğunluk dini olmayan diğer din ve inançların öğretiminde onları yargılamadan kendi bütünlükleri içerisinde sunulması önerilmektedir.²⁴⁸ Özellikle 11 Eylül'den sonra gittikçe yükselen İslam fobisi bu tür derslere duyulan ihtiyacı daha belirgin hale getirmiştir.²⁴⁹

AB geneline bakıldığında, üç ana din dersi modeli ile karşılaşılmaktadır:

1. Sadece dini cemaatlerce verilen din dersleri: Mezhebe bağlı/doktriner,
2. Devlet ve dini cemaat tarafından işbirliği içinde verilenler: Mezhebe bağlı ya da mezhebe bağlı değil. Seçmeli ya da zorunlu,
3. Sadece devlet tarafından verilenler: Mezhebe bağlı değil ve/veya din kültürü²⁵⁰

Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde din dersinin seçmeli mi yoksa zorunlu mu olması yönünde yapılan tartışmalar geride kalmıştır. Birçok ülke, din dersi var olsun

²⁴⁸ Kaymakcan, "Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin Din Eğitimi Politikaları Üzerine", s.60; Küçükcan, "Zorunlu Din Eğitime AB Modeli", *Yeni Şafak*, 14.09.2007 <http://yenisafak.com.tr/Yorum/?i=68437>

²⁴⁹ Küçükcan, "Zorunlu Din Eğitime AB Modeli", *Yeni Şafak*, 14.09.2007; Jackson, s.133-134; Muharrem Bayraktar, "AKP Anayasasında Din", *Yeni Mesaj*, 08.04.2008 <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=8002295&tarih=2008-04-08>; Ali İhsan Aydın, "Avrupa'da Devlet Okullarında Din Dersinin Okutulmadığı Tek Ülke Fransa", *Zaman*, 28.09.2007 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=594128>; Ebubekir Gülüm, "Avrupa'da Din Dersi Zorunlu" *Milli Gazete*, 18.09.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2245634>; *Vakit*, "Batı'da Din Dersi Kilisede Yapılıyor" 14.12.2005 <http://www.tumgazeteler.com/?a=1219284>; *Akşam*, "Avrupalılar Din Eğitiminde Tarafsız" 08.05.2004 <http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/05/08/politika/politika8.html>; *Star*, "Zorunlu Din Dersi Tartışmasına AB de Katıldı" 11.03.2008 <http://stargazete.com/politika/zorunlu-din-dersi-tartismasina-ab-de-katildi-haber-90980.htm>; *Sabah*, "'Zorunlu Din Dersi' Tartışmaları", 11.03.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2622208>

²⁵⁰ Tosun, s.305

veya olmasın, zorunlu veya seçmeli olsun tartışmalarının ötesinde bu derslerin doğası, yapısı, pedagojisi, diğer bilim dallarıyla ilintisi ve içeriği üzerinde durmaktadır.²⁵¹

Nitekim yakın zamanda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) okullarda din öğretimi konusunda geniş çaplı bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sonunda AGİT tarafından belirlenen prensipler bütün dünyaya açıklanmıştır. Din ve inançların öğretimi konusunda bir takım standartlar getirmeyi amaçlayan bu prensipler 2007 yılında Toledo Kılavuz Prensipler adlı bir kitapta yayınlanmıştır. Bu kitapta bulunan prensiplerin altında AGİT’e üye 56 ülkenin imzaları bulunmaktadır. Buna göre, okullarda din ve inancın öğretimi dersi objektif olarak veriliyorsa zorunlu veya seçmeli olmasında bir mahzur bulunmamaktadır.²⁵²

4.1.1 Günümüz Türkiye’inde Din Dersi Uygulaması

Ülkemizdeki din eğitimi ve öğretimi uygulamaları, okullarda din öğretimine taraftar olanlar ve karşı çıkanlarca devamlı tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar yoğun bir şekilde 12 Eylül 1980’den sonra tekrar başlamış ve Anayasa’nın kabul edildiği 18.10.1982 tarihine kadar devam etmiştir.²⁵³

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın “Din Vicdan Hürriyeti” başlıklı 24. maddesi 4. fıkrasında din eğitim ve öğretimi şöyle belirlenmiştir: “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişinin kendi isteğine, küçüklerinde kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.” Anayasanın bu maddesiyle din eğitim ve öğretimi konusu hukuki düzenleme açısından en yüksek bir temele dayandırılmış ve konuya üç temel ilke getirilmiştir:

1. Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılacaktır.

²⁵¹ Yıldız, s.247

²⁵² Yıldız, s.246

²⁵³ Ayhan, “Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”, s.303

2. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alacaktır.

3. Din kültürü ve ahlak öğretimi dışındaki din eğitimi ve öğretimi isteğe bağlı olacaktır.²⁵⁴

Anayasa’da bu madde “Kişinin Hakları ve Özgürlükleri” genel başlığı altında “Din ve Vicdan Hürriyeti” özel başlığı ile yer almakta, böylece Anayasa din eğitim ve öğretiminin hem bir özgürlük alanı hem de bireysel bir hak olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵⁵

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 12. maddesinin 16.06.1983 tarih ve 2842 sayılı yasa ile değiştirilen maddesi de okullardaki din dersinin Anayasal durumunun kanunla belirlenmiş şekli olup, ilgili madde şu şekildedir: “Türk Milli Eğitiminde laiklik esastır. Din Kültürü ve Ahlak öğretimi, ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.”²⁵⁶

Milli Eğitim Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 17. maddesi genel ve mesleki din eğitimine dair iş ve işlemleri Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün görevleri arasında saymakta, “İlköğretim, Orta Öğretim ve Bakanlığa bağlı yaygın eğitim kurumlarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimine ait programlar ile ders kitaplarını hazırlamak ve Talim ve Terbiye Kurulu’na sunmak” hükmünü de bu görevler arasında belirtmektedir.²⁵⁷ Bu maddede de yer aldığı gibi din derslerinin programları diğer tüm dersler gibi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Ders kitapları ise ya doğrudan bakanlık tarafından üretilmekte ya da özel yayın evlerince üretilenler kontrol edilerek onaylanmaktadır.²⁵⁸

1990’da yapılan bir kanun değişikliği ile ilk ve orta dereceli okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunluluğuna bazı sınırlandırmalar getirilmiştir.

²⁵⁴ Ayhan, “Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”, s.303-304

²⁵⁵ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s.110

²⁵⁶ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.25; Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s.112

²⁵⁷ Muhittin Eşsiz “Din Öğretiminde Yeni Yönelişler”, Suat Cebeci (Ed.), *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, İstanbul: Değişim Yayınları, 2002, s.20

²⁵⁸ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s.88

Buna göre İslam dışı dinlere mensup olanlara istedikleri takdirde bu derse katılmama hakkı tanınmıştır. Fakat bu derse katılmayanlar için alternatif bir din dersi veya zorunlu bir ahlak dersi de öngörülmemiştir. Dolayısıyla Türkiye’de okullarda din dersleri için genel bir zorunluluktan bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca Türkiye’de Lozan Antlaşması’nda belirtilen azınlıkların Antlaşmaya göre dini okullarının olduğu da bir gerçektir.²⁵⁹

Böylece okullarda zorunlu din dersi bağlamında Türkiye’de üç ayrı durum ortaya çıkmıştır:

1. Lozan Antlaşmasında adı geçen Türkiye’de yaşayan azınlıklar (Museviler, Rum Ortodoks Kilisesi, Ermeni Ortodoks, Katolik ve Protestan Kilisesi vs.) kendi okullarında din eğitimi vermekte serbesttirler.

2. Türkiye’de yaşayan ancak Lozan Antlaşmasında adı geçmeyen gayri Müslimler (Süryaniler, Keldaniler vs.) dilekçe ile başvurdukları takdirde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden muaf olacaklardır.

3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi sadece Müslüman öğrencileri kapsamaktadır.²⁶⁰

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olarak örgün eğitim içine alınmasından önce yapılan tartışmalarda dönemin AÜİF Dekanı Hüseyin Atay 19 Kasım 1980 tarihinde Milli Güvenlik Sekreterliği’ne sunmuş olduğu Din Eğitimi Raporu’nda okullarda mecburi olarak okutulacak din derslerinin doktrin merkezli olmayacağını, diğer din ve doktrinlerin dışlanması, dolayısıyla kimsenin vicdanına baskı yapılmasının söz konusu olmayacağını belirtmektedir. Bu raporun en önemli özelliği, din dersinin isteğe bağlı olmasının Öğretim Birliği yasasına aykırı olduğunu savunmasıdır. Atay bu konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Atatürk’ün kabul ettiği anayasada din dersleri için isteğe bağlılık şartı yoktu, tam tersine anayasaya aykırılığın ileri sürülemeyeceği yine anayasa ile güvence altına

²⁵⁹ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.27

²⁶⁰ Yıldız, s.245

alındığı Öğretim Birliği konusuna göre, din öğretimi öğrencinin veya velinin isteğine bırakılmaksızın, şartsız olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. Öyle olduğu içindir ki, Din dersinin isteğe bağlı olmaması gerekirdi... Milli Eğitim Bakanlığı, eğitim ve öğretim stratejisini ve felsefesini Öğretim Birliği Kanunu'na göre, din eğitim ve öğretimi ile birlikte, bir bütünlük içinde ele alarak yürütürse, milletin hem din hem de genel öğretim sorununun çözülme yoluna gireceğine inanıyoruz.”²⁶¹

Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Çalışma Grubu'nun, uzun inceleme, araştırma ve tartışmaların sonunda, din dersinin ahlak dersiyle birleştirilmesini ve zorunlu dersler arasına alınmasını da karar altına alan raporunda özetle şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Din eğitimi, fertte sosyal bir sorumluluk duygusu meydana getirme amacını güder. Milli birlik ve beraberliğimizin sağlanmasında, fert şuurunda, insan haklarına saygının uyandırılmasında, ferde şahsiyetini kazandırmada, son yıllarda ülkemizin içine düştüğü terörizm ve anarşi ortamından kurtulmasında Din eğitim ve öğretiminin tartışılmaz bir yeri ve toplum hayatı bakımından fevkalade bir önemi vardır. Bugün bütün hür dünyada olduğu gibi memleketimizde de din eğitime devletçe ve milletçe eğilmek vazgeçilmez bir zorunluluk haline gelmiştir”²⁶²

Okul programı içinde din derslerinin niçin bağımsız bir disiplin olarak yer alması gerektiğini Bilgin şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Okulun görevi, toplumun çok amaçlı özelliğini hiçe saymak, onu görmezlikten gelmek veya ideolojik olarak yıpratmak gibi uygulamalarla bağdaşamaz. Okul, dini bir tavır da takınamaz. Zaten buna yetkili de değildir. Çok amaçlı toplumun okuluna uygun olan, ideolojik bir öğretim değil, fakat öğrencilerin, gerçeğin bütünü ile karşılaşmasını hedef alıcı bir öğretimdir. Bu bütünlük içinde okul öğrencilere, İslam dininin getirdiği dünya görüşünün temel ilkelerini tanıtmak, onlara gerçeğin dini açıdan nasıl yorumlandığı konusunda bilgi vermek durumundadır. Okul, din ile ilgili sorunlar yokmuş gibi davranamaz. Din ile ilgili soruları kendiliğinden veya başka branşlar

²⁶¹ Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, s.40-41

²⁶² Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara, 1995 Aktaran:Altaş, s.42

yoluyla da cevaplayamaz. Toplum politikası açısından din dersi, okulda, dinin toplum içinde sahip olduğu yere uygun bir biçimde temsil edilmek durumundadır.”²⁶³

Genel olarak Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde din eğitimi alanı, “dinî özgürlükler” içinde algılanırken, Türkiye’de devlet din eğitimini bir “hak” olarak düzenlemek istemekte, halkın ihtiyacını karşılayarak gerekli önlemleri almayı amaçlamaktadır.²⁶⁴

1982 Anayasası’nın 24. maddesi ile Türkiye’de ilk defa bir ders anayasada ismen yer almış oldu. Anayasa’nın yürürlüğe girmesinden sonra, önceki yıllarda ilk ve orta öğretim kurumlarında isteğe bağlı olarak okutulan Din Bilgisi dersi ile 1974-1975 yıllarından itibaren zorunlu olarak okutulan Ahlak dersleri “Din ve Ahlak Bilgisi” adıyla birleştirilmiş ve ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her üç sınıfında ikişer, lise ve mesleki liselerin her sınıfında ise birer saatlik zorunlu olarak okutulmak mecburiyeti getirilmiştir.²⁶⁵

Kerem Altıparmak, Anayasa’da ve Milli Eğitim Temel Kanunu’nda öngörülen zorunluluğun müfredatta din dersinin bulunması olduğunu, 24. maddenin devamında “Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır” ifadesinin yer aldığını, Anayasa’nın amacının kişilere zorunlu din dersi vermek değil, tam tersine Anayasada belirtilen dışında zorunlu din eğitimi yapılmasını engellemek olduğunu ve geçerli maddenin “İlköğretim ve lise düzeyinde din dersinin müfredatta bulunması zorunludur. Devlet, öğrencinin velisi aksi yönde irade beyanında bulunmadığı sürece tüm öğrenciler bu dersi vermekle yükümlüdür.” şeklinde yorumlanacağını belirtmiştir. Anayasada açıkça tüm öğrenciler din dersi almak zorundadırlar şeklinde bir ifadenin bulunmadığını savunmuştur.²⁶⁶ Bu ve benzeri yorumlar şahsi görüş olarak değerlendirilip, genel kabul görmemektedir.

²⁶³ Altaş, s.98 kaynağa bak Beyza hocanın kitabı

²⁶⁴ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s. 90-91; Talip Karakaya, “Avrupa Birliği ve Çağdaş Din Anlayışı”, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19-Eylül 2001, Düzenleyen: DİB ile Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2003, s.148

²⁶⁵ Mustafa Öcal, *20. Yüzyılda Türkiye’de Din Eğitimi: (Ders Notları)*, Bursa, 2003, s.361

²⁶⁶ Kerem Altıparmak, “Zorunlu Din Dersi Gerçekten Zorunlu mu?”, *Radikal*, 13.02.2005 http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4372

Türkiye’deki bu uygulama bir başka tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Neden Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 4. sınıfta başlamaktadır?

“18.02.1982 gün ve 30 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu Kararı ile kabul edilen ve 29.03.1982 gün, 2109 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayımlanan Temel Eğitim ve Ortaöğretim ‘Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi’ eğitim programları, 1982-1983 öğretim yılı başından itibaren uygulanacaktır.”²⁶⁷ şeklinde belirtilmekle beraber, Anayasa’nın ilgili maddesindeki açık ifadelere rağmen bu ders, İlköğretimin bütün sınıflarına değil de, daha önce olduğu gibi yine 4. ve 5. sınıflarına konmuştur.²⁶⁸ Oysa İlköğretimde 4. sınıftan itibaren okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, çoğu AB ülkelerinde olduğu gibi birinci sınıftan itibaren başlatılmalıdır.²⁶⁹ Bu uygulama Anayasa’ya uygun olmadığı gibi, bunun bilimsel bir dayanağı da yoktur.²⁷⁰

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Talim Terbiye Kurulu (TTK), ilk ve ortaöğretim okullarında kullanılacak ders çizelgelerinin değerlendirilmesi amacıyla bu yıl düzenlediği çalıştayda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin ilköğretim 1. sınıftan itibaren başlatılmasını önermişti.²⁷¹ Daha sonra Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu’ya sunulan rapordan bu önerinin çıkmasıyla, uygulamada bir değişiklik olmamıştır.²⁷²

Bu konuda ilginç bir olay da, 1982’de yapılan yeni programlara göre kitap yazılırken, Almanya Kuzey Ren Westfalya Eyaleti yetkililerinin isteği üzerine MEB ilkokul 1., 2., ve 3. sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programı hazırlatmış²⁷³ ve 20 gün içinde kitapları yazdırılıp gönderilmiştir. Bu konu Onbeşinci Milli Eğitim Şuarası’nda da dile getirilerek, aynı uygulamanın, Belçika’daki yurttaşlarımızın

²⁶⁷ Tebliğler Dergisi, 24 Mayıs 1982 Aktaran: Alakuş ve Bahçekapılı, s.189

²⁶⁸ Alakuş ve Bahçekapılı, s.189-190; Küçük ve Öcal (hızl), s.20

²⁶⁹ Parlaktürk, s.137

²⁷⁰ Alakuş ve Bahçekapılı, s.190; Beyza Bilgin, “1980 Sonrası Türkiye’de Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Oluşu ve Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* 28-30 Mart 2001 İstanbul, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003, s.677

²⁷¹ Bahar Atakan, “Din Dersi 1. Sınıfta Başlasın Önerisi”, *Milliyet*, 20.03.2010 <http://www.milliyet.com.tr/din-dersi-1-sinifta-baslasin-onerisi/guncel/haberdetay/20.03.2010/1213892/default.htm>

²⁷² Esra Kaya, “MEB Din Dersi Önerilerini Önemsemedi”, *Hürriyet*, 27.03.2010 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/14235590.asp>

²⁷³ Bkz. MEB, Tebliğler Dergisi, Haziran 1982

çocukları için de gerçekleştirildiği ifade edilmiştir.²⁷⁴ Türkiye, yurt dışında yaşayan 1-3. sınıf Müslüman çocukların din eğitimi ihtiyacını karşılarken kendi ülkesindeki çocukların bu eğitimi alamamaları üzerine yeterince durmamaktadır. İstekte bulunan ülkelerin de AB üyesi olmaları ayrıca dikkat çeken bir durumdur.

Ayrıca okul öncesi anaokullarında ve kreşlerde çocuklara seviyelerine uygun olarak din kavramını ve ahlak ilkelerini tanıtmak ve benimsetmek, onların ruhsal gelişmelerinde ve güzel alışkanlıklar kazanmalarında oynadığı rol de düşünüldüğünde, AB ülkelerinde yaygın biçimde olan okul öncesi eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretiminin ülkemizde olmaması da bir tartışma konusudur.²⁷⁵

Türkiye’de okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğrencinin kendi dini kültürünü ve diğer dinleri tanıyarak bilgi sahibi olmasını, bu yolla bilgisizlikten kaynaklanan hoşgörüsüzlüğe engel olmayı amaçladığı söylenebilir. Din dersi programında dünyadaki diğer dinler hakkında da bilgi verilmekte, bu ders belli bir dinsel inancı benimsetmeye zorlamamaktadır.²⁷⁶ Herhangi bir din hakkında doğru bilgi sahibi olmak, o dine mensup olmayı gerektirmez. Farklı inanışları bilen insanlar, birbirlerini daha kolay anlarlar. Yetişmekte olan gençlerin dünyaya ve içinde yaşadığı topluma yabancılaşmaması için öncelikle kendi toplumuna ait inanışları edinecekleri doğru bilgilerle okul ortamında öğrenmeleri gereklidir.²⁷⁷

Anayasa’nın 24. maddesine göre de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde din eğitimi değil din öğretimi yapılacağı belirtilmiştir. Burada öğretimden, bilgilendirme, eğitimden, inanç ve tutum değişmesi anlaşıldığı söylenebilir. Zaten din dersinin adı da bilinçli olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olarak belirlenmiştir. Yani bu ders İslam din dersi değildir.²⁷⁸ Bu ders, din hakkında genel bilgi vermeyi amaçlayan, kültürel nesnel ve objektif bir din eğitimi olarak tasarlanmıştır.²⁷⁹

²⁷⁴ Alakuş ve Bahçekapılı, s.190

²⁷⁵ Parlaktürk, s.136

²⁷⁶ Şadoğlu, s.124

²⁷⁷ Yıldız, s.253;

²⁷⁸ Mehmet Zeki Aydın, “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, s.89

²⁷⁹ Yıldız, s.245; *Hürriyet*, “Din Değil Kültür Dersi”, 03.10.2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=7409283>

Türkiye’de ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi “Mezheplerüstü Diğer Dinler Açılımlı” yaklaşıma uygun olarak okutulmaktadır. Program geliştirme sürecinde, gerek İslâm gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilgi ön planda tutulmuştur. İslâm’la ilgili bilgiler de; Kur’an merkezli, birleştirici ve mezhepler üstü bir yaklaşım benimsenerek İslâm kaynaklı bütün dinsel oluşumları kuşatacak temel değerler öne çıkarılarak sunulması hedeflenmiştir. Amaç, yorumlardan birisini telkin edip diğerini dönüştürmek değil; sadece bireylerin, dinî kültür ve ahlâkî değerler hakkında doğru bilgilenmelerini sağlamaktır. Bununla birlikte, dinin anlaşılma biçimleri olarak tanımlanan mezhepler ve dinî oluşumlar, yok sayılmamış; kültürel zenginlik ve farklı yorumlar olarak görülmüş ve tanıtılmıştır.²⁸⁰

Türkiye’de yapılan ampirik çalışmalar okullardaki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin halkın büyük çoğunluğu tarafından onaylandığını göstermektedir. TESEV’in desteğiyle Binnaz Toprak ve Ali Çarkoğlu’nun Kasım 2006’da hazırladığı ‘Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset’ başlıklı, 23 ilde, 18 yaş ve üzeri toplam 1492 kişi ile yüz yüze yapılan araştırmada “Sizce devlet okullarında mecburi din eğitimi dersi verilmeli midir?” sorusuna katılımcıların % 82.1 “evet, verilmelidir” cevabını verirken % 15.4 ü “hayır” demektedir. % 2.5’i ise bu soruya cevap vermemiştir.²⁸¹

4.1.1.1 Anayasa’da Belirtilen İsteğe Bağlı Din Eğitimi Tartışması

Anayasa’nın 24. maddesinde belirtilen din ve ahlak eğitiminin devletin gözetim ve denetimi altında yapılması ve din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu ders olarak okutulması ilkeleri 1982’den itibaren uygulanmaktadır. Ancak üçüncü sırada ifade edilen isteğe bağlı din eğitimi ve öğretimi okullarımızda uygulamaya konulamadığı gibi okullar dışında da devletin gözetim ve

²⁸⁰ Yıldız, s.249

²⁸¹ Recep Kaymakcan, “Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Zorunlu Olarak Kalmalı”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Yıl.1, Sayı.2, s.59; *Zaman*, “Halk Zorunlu Din Dersinin Devamını İstiyor”, 10.03.2008 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=662735>

denetimi altında her yaştakiler için din eğitiminin nasıl yapılacağı belirlenmemiştir.²⁸² Bu konuda düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu, okullarda isteğe bağlı din eğitimi dersine yer verilmesi yoluyla birlikte özel okulların programları devlet tarafından kontrol edilen müfredatları yoluyla da olabilir. Bu noktada İslam dışı diğer din mensupları da aynı kapsamda düşünölmek durumundadır.²⁸³

İsteğe bağlı din eğitimi, inanılan dinin eğitimidir. Yani bu ders, bir dinin inananını yetiştirmeyi ve onların kendi dinleri ile ilgili inanç ve ibadetlerini artırmayı amaçlamaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ise, bireylerin çeşitli dinler hakkında bilgilenmesini hedefleyen din öğretimine yönelik bir derstir. Bu nedenle Anayasa’da bulunan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile isteğe bağlı din eğitimi birbirinin ne alternatifi ne de tamamlayıcısıdır. Bunlar farklı alanlarda duyulan ihtiyaca cevap vermek üzere Anayasada yer verilmiştir.²⁸⁴

Aileler çocuklarına din konusunda yeterli bilgi veremeyeceği düşüncesiyle, rasyonel ve bilimsel esaslara dayalı olarak, çocuklara isteğe bağlı din eğitimi verecek bir kuruma ihtiyaç duyulmaktadır. Bugün itibariyle Türkiye’de isteğe bağlı din eğitimi yapan tek resmi kurum Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)’dır. Diyanet bu görevi, Anayasa’nın 136. maddesinde belirtildiği üzere “Diyanet İşleri Başkanlığı, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere kurulmuştur” ifadesine bağlı olarak yerine getirmektedir. Ancak Diyanet İşleri Eski Başkanı Ali Bardakoğlu Başkanlığın bugün itibariyle böyle bir din eğitimi talebini karşılayacak personele ve gerekli altyapıya sahip olmadığını belirtmiştir.²⁸⁵

²⁸² Halis Ayhan, “Anayasa’nın 24. Maddesi Işığında Din Eğitiminde Yeni Arayışlar”, Suat Cebeci (Ed.), *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, İstanbul: Değişim Yayınları, 2002, s.103

²⁸³ Şadoğlu, s.126

²⁸⁴ Yıldız, s.246; Bkz. *Sabah*, “Din Dersine Yeni Formöl” 24.09.2007 <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/09/24/haber,1F7A85A23DF441CE82840A6CD50C5E8E.html>; Aslıhan Altay Karataş, “Seçmeli Ders Ayrımı Körukler”, *Yeni Şafak*, 21.09.2007 <http://yenisafak.com.tr/Gundem/?t=21.09.2007&i=70117>; *Star*, “Çelik: `Zorunlu Din Dersi Anayasa Hükmü””, 09.03.2008 <http://www.stargazete.com> <http://stargazete.com/politika/celik-zorunlu-din-dersi-anayasa-hukmu-haber-90728.htm>; Hayrettin Karaman, “Din Dersi (2)”, *Yeni Şafak*, 25.10.2007 <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?t=25.10.2007&y=HayrettinKaraman>

²⁸⁵ Ali Bardakoğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kurulması ve Din Öğretiminin Okullarda Verilmesi Cumhuriyet’in Önemli Kazanımlarıdır,” *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 2007), İstanbul, s.31-33, Aktaran: Yıldız, s.247

Halis Ayhan isteğe bağılı din eğitiminin okullarda verilmesini önermektedir. Bu konuda şu öneriyi yapmaktadır:

İlk ve orta öğretimde okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulmasına devam edilmelidir. Ancak dersin müfredatı, öğrencileri din değıştirme veya belirli bir dini benimsemeye zorlayacak şekilde olmamalı, yaşanılan toplum dini ve diğeri dinler hakkında bilgilendirme esas alınmalı, müfredattan din eğitime yönelik konular çıkarılmalı, bunun yerine din kültürü, ahlak ve sanat ağırlıklı konular konulmalıdır. Bununla birlikte isteğe bağılı, pedagojik formasyon almış, üniversite mezunu ve gönüllü din bilgisi öğretmenleri tarafından, finansmanını derse katılan öğrenci velileri veya gönüllü kuruluşların karşılayacağı, devletin gözetimi altında örgün eğitim içerisinde din eğitimi derslerinin verilmesidir.²⁸⁶

“2005'te Sabancı Eğitim Reform Girişimi (ERG)’de benzer bir öneride bulunmuştur. Ayhan isteğe bağılı din eğitiminin ilk ve orta öğretim kurumlarında verilmesini istemektedir. ERG ise örgün eğitimle birlikte isteğe bağılı din eğitimi uygulamasının ibadet yerleri, halk eğitim merkezleri, yaz kursları gibi farklı yerlerde de yapılabileceğini ve bu alternatiflerin katılımcı bir süreç içerisinde uzmanlar tarafından tartışılarak kabul edilebilir ve sürdürülebilir bir öneri geliştirilmesini tavsiye etmektedir.”²⁸⁷

Recep Kaymakcan isteğe bağılı din eğitimi önerisinin Türkiye’de din eğitim ve öğretimine yeni bir açılım getirme potansiyeline sahip olmakla birlikte bazı sorunların ortaya çıkmasına da neden olabileceğini ifade etmektedir:

“1. İsteğe bağılı din eğitimi uygulaması Türkiye’de okullarda öğrencilerin benzerlikten daha çok farklılıklarına vurgu yapacak bir atmosferin ortaya çıkmasına neden olabilir.

2. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı dışında İşlam ile ilgili isteğe bağılı derste nelerin öğretiliceğı hususu gündeme gelmektedir. Benzer konuları içeren iki dersin olması din derslerine olan ilginin daha da azalmasına neden olabilir.

²⁸⁶ Ayhan, “Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”, s.306, 309

²⁸⁷ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.29

3. Dersin finansının veliler tarafından sağlanmasını öngören model mali açıdan yetersiz olan aile çocukları için sorun olabilir. Resmi bütçe dışı bir vakıf, dernek tarafından finansı karşılandığı takdirde ise farklı yorumlara ve para verenin ders üzerinde etkinlik sağlama çabalarına neden olabilir.

4. Üyesi olmaya çalıştığımız AB ülkelerinde veya Batı ülkelerinde böyle bir uygulamanın olmaması da diğer bir problem alanıdır.”²⁸⁸

Recep Kaymakcan’ın konuyla ilgili önerisi ise, okullarda isteğe bağlı din dersi yerine Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliği yapılarak hafta sonları ve/veya öğle sonu fiziksel koşulları uygun olan cami ve Kur'an kurslarında bu dersler verilebileceği, Hafta sonu veya içerisinde belirlenecek belirli yerlerde açılacak bu din eğitimi kursları kur esasına göre düzenlenebileceği ve devletin gözetiminde yapılacak bu din eğitiminin finansmanı Diyanet bütçesinden ek ders ücreti şeklinde karşılanabileceği yönündedir.²⁸⁹

Türkiye’de günümüz zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi uygulamasından bahsettikten sonra, bu uygulamanın AB’ye uyum sürecinde problem teşkil edip etmediğine değinelim.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi dersinin zorunlu olmasını istemeyenler dersin, AB’ye uyumda laikliğe, din ve vicdan özgürlüğüne, çoğulculuk ilkesine, anne babanın çocuklarını kendi inanç ve felsefelerine uygun göre din eğitimi verme taleplerine uygun olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır.

AB’nin din eğitimi konusunda belli bir standardının olmaması ve zorunlu din eğitiminin AB’ye aykırılığının bulunmamasına rağmen, Avrupa Konseyi’nin aldığı karar, AIHM’nin kararı ve İlerleme Raporlarında derse dair yapılan eleştiriler gerekçe gösterilerek Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulmaması yönünde tartışmalar giderek artmıştır.

²⁸⁸ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.29-30

²⁸⁹ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.30

Avrupa Konseyi'nin ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele organı ECRI tarafından hazırlanan 'Türkiye'de ırkçılık ve ayrımcılık' raporunda zorunlu din derslerine de değinilerek, "Eğer bu ders, belirli bir dinin öğretisi niteliğinde, esas olarak İslam dinini öğretmeyi hedefliyorsa, o zaman da çocukların ve ebeveynlerinin dini özgürlüklerini korumanın gereği olarak zorunlu bir ders olmaktan çıkarılmalıdır" denildi. Bu rapor ise Türkiye'de tepkiyle karşılandı.²⁹⁰

Avrupa Konseyi kaynaklı bu ve benzeri taleplerin neden kaynaklandığı sorusuna cevaben Kaymakcan, bu husustaki tartışmalar başta Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nin 18. maddesi ve bazı uluslar arası insan hakları konusunu içeren hukuki metinlerdeki din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili maddeler ve onların okullardaki din eğitimi bağlamında yorumlanmasına dayandırmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin 1. Protokol 2. maddesi şöyledir: "Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılması haklarına saygı gösterir." Geçen maddedeki ebeveynin dini inanç ve felsefesine göre yetiştirme hakkından hareketle zorunlu din dersinin kaldırılmasının gerektiğini iddia edenler bulunmaktadır.²⁹¹

²⁹⁰ Akşam, "Din Ödevi Zor Geldi" 16.02.2005 <http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/02/16/politika/politika2.html>; Güven Özalp, "Okullarda Din Dersi Zorunlu Olmasın", *Milliyet*, 15.02.2005 <http://www.milliyet.com.tr/2005/02/15/guncel/gun03.html>; Şehriban Oğhan, "Din Hanesi Kaldırılır Ama Din Dersi Gerekli", *Hürriyet*, 16.02.2005 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=297013>; Emre Soncan ve Aslıhan Aydın, "Türkiye'de Zorunlu Din Dersi Yok Ki Kaldırılsın", *Zaman*, 16.02.2005 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=143427&keyfield=54C3BC726B697965C2926465205A6F72756E6C752044696E20446572736920596F6B204B69204B616C64C4B172C4B16C73C4B16E>; *Yeni Şafak*, "AB'ye Cevap: Din Konusu Bizim Bileceğimiz İştir", 16.02.2005 <http://www.tumgazeteler.com/?a=686994>

²⁹¹ Kaymakcan, "Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin Din Eğitimi Politikaları Üzerine", s. 60-61; Cevher İlhan, "Din Eğitimi Bir Anayasal Hak", 30.06.2008 *Yeni Asya* <http://www.yeniasya.com.tr/2008/06/30/yazarlar/cilhan.htm>; Yasin Aktay, "Mecburi Olan, Din Eğitimi Olmaz", *Yeni Şafak*, 08.07.2006 <http://www.tumgazeteler.com/?a=1584228>; Rıza Zelyut, "Demokrat İsen Anayasa Madde 24'ü Değiştir", *Güneş*, 22.03.2010 http://www.Alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=9839&Itemid=39; *Milliyet*, "Zorunlu Din Dersine Yürütmeyi Durdurma Kararı", 24.02.2009 <http://www.milliyet.com.tr/zorunlu-din-dersine-yurutmeyi-durdurma-karari/turkiye/sondakikaarsiv/24.02.2009/1063550/default.htm>; Ekrem Dumanlı, "Cumhurbaşkanı Gül'den Senegal Yolunda Üç Önemli Mesaj", *Zaman*, 14.03.2008

“Burada sorun şundan kaynaklanmaktadır. Eğer din dersinde bir din veya mezhep esas alınıp bunların benimsetilmesine yönelik bir din eğitimi veya dini eğitim verilip diğer din ve mezhep mensupları veya inanmayanlar bu derse girmeye zorlanıyorsa bu din ve vicdan özgürlüğü açısından problem oluşturmaktadır. Bu yoruma bağlı olarak din dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması istenmektedir.”²⁹²

Çeşitli ülkelerdeki müfredatlar ve uygulama biçimlerine bakıldığında okulda verilen din dersinin içerik olarak temelde söz konusu ülkedeki yaygın ve baskın dini inanca göre yoğunlaştığı görülmektedir. Her ülke kendi tarihsel ve sosyolojik yapısının gerçekleri doğrultusunda din dersi müfredatını belirlemektedir.²⁹³

Din dersinin zorunlu değil de seçmeli olmasını isteyenler, din eğitiminin okul programında zorunlu olamayacağını savunanlar yanında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatını eleştirip yeterli görmeyen ve çocuklarının kapsamlı bir din eğitimi alamadığından şikâyetçi olan veliler de vardır.²⁹⁴

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine karşı olanların bir diğer gerekçeleri de dersin laiklik ilkesine aykırı olduğudur. Laiklik kavramı toplumdan topluma hatta bireyden bireye farklı manalarda algılanıp yorumlanabilen bir kavramdır. Bu bağlamda ülkelerin laiklik anlayışında varılan ortak bir görüşten söz edilemez. AB’de de genel manada laiklik dine ve din eğitime engel teşkil etmemekte, laik olan ülkelerde zorunlu din eğitimi yapılmaktadır. Din eğitiminin laikliğe aykırı olabilecek kısmı tek bir dini inancın devlet tarafından doktriner yaklaşımla okullarda verilmesi olduğu söylenebilir. Oysa Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi Müslümanlar için zorunlu olan ve mezhepler

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=664389&title=cumhurbaskani-gulden-senegal-yolunda-uc-onemli-mesaj&haberSayfa=1>

²⁹² Kaymakcan, “Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye’nin Din Eğitimi Politikaları Üzerine”, s. 60-61

²⁹³ Yıldız, s.247; *Star*, “Çelik: ‘Zorunlu Din Dersi Anayasa Hükmü’”, 09.03.2008 <http://stargazete.com/politika/celik-zorunlu-din-dersi-anayasa-hukmu-haber-90728.htm>

²⁹⁴ Bkz. *Yeni Şafak*, “Meclis, AB İçin Erken Toplanacak” 10.07.2006 <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2006/temmuz/10/p03.html>; Cevher İlhan, “Din Eğitimi Bir Anayasal Hak”, *Yeni Asya* 30.06.2008 <http://www.yeniasya.com.tr/2008/06/30/yazarlar/cilhan.htm>; Etyen Mahçuphan, “Gayri Sünniler Ne Olacak?”, *Zaman*, 07.08.2006 <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=324731&keyfield=47617972C4B12053C3BC6E6E696C6572204E65204F6C6163616B>; Aslıhan Altay Karataş, “Seçmeli Ders Ayrımı Körükler”, *Yeni Şafak*, 21.09.2007 <http://yenisafak.com.tr/Gundem/?t=21.09.2007&i=70117>; Mina Melik, “Gül’ Den ‘Zorunlu Din Dersi Kalkabilir’ Sinyali”, *Akşam*, 10.07.2006 <http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=46084,4&tarih=10.07.2006>; *Türkiye*, “Zapsu`yu Harcatmam”, 12.07.2006 <http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?haberid=294758>

üstü yaklaşımla işlenen öğretim dersidir ve bu anlayışla laiklik ilkesiyle çelişmemektedir.

Avrupa Birliği Türkiye Karma Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Joost Lagendijk, üye ülkelerin tümünde farklı laiklik uygulamaları olduğunu, dolayısıyla Türkiye'nin izlemesi gereken bir Avrupa modeli bulunmadığını söylemiştir. Türkiye'deki laikliği iddialı bulan Lagendijk, ileride daha yumuşak bir modele geçmenin gerektiğini belirterek, Türkiye için Fransa modelini önerdi. Türkiye'deki din dersi hakkında da yorum yapan Lagendijk, dersin ya zorunlu olmaması ya da tüm inançları kapsaması gerektiği ifadelerini kullandı.²⁹⁵

AB'ye giriş sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yapılan eleştirilerden biri de müfredatın çoğulculuk ilkesine göre hazırlanmadığıdır. “Çoğulculuk politikası göçler, çok uluslu şirketler, yazılı basın ve medya, Avrupa Birliği ve NATO gibi oluşumlar, uluslar arası feminizm, çevre ve insan hakları akımları, uluslar arası barış mahkemeleri ve uluslar arası para sistemleri gibi ulusal sınırları aşan birçok gelişmenin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır.”²⁹⁶

Çoğulculuk kavramı günümüzde farklı şekilde yorumlanmaktadır. Geleneksel çoğulculuğun okullarda din eğitime yansımaları çoğunluk dışındaki dinlerin de öğretim programı içerisinde yer almasıdır. Modern çoğulculuk ise, din eğitiminde bir din içerisindeki farklılıkları dikkate alarak öğretmeyi öngörmektedir.²⁹⁷

Bu konuda yapılan tartışmalarda İslam dışında diğer dinlerle ilgili olarak, müfredatta yer alan bilgilerin objektifliği üzerine yapılırken, İslam dini içinde ise tartışmalar Alevîler üzerinden yapılmaktadır. Her ne kadar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin amaç ve ilkelerinde İslam dinine ait bilgilerin dinin genel bakış açısına göre belirlendiği, dersin din eğitimi dersi olmadığı ve mezhepler üstü yaklaşımla işlendiği

²⁹⁵ Milliyet, “Lagendijk, Fransız Laiklik Modelini Önerdi”, 30.01.2009 <http://www.milliyet.com.tr/lagendijk--fransiz-laiklik-modelini-onerdi/dunya/haberdetayarsiv/02.05.2010/1053401/default.htm>

²⁹⁶ Robert Jackson, “Citizenship Religious and Cultural Diversity and Education”, *International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*, (Ed. Robert Jackson), London: Routledge-Falmer, 2003, s.2-3 Aktaran: Emine Keskiner, “Müslümanlar Bağlamında Batı'da Vatandaşlık ve Din Eğitimi Tartışmalarına Bir Bakış”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı.19, 2008, s.44

²⁹⁷ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.30

belirtilmiş olsa da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin okullarda bu ilkeler doğrultusunda işlenmediği görüşünde olanlar da vardır. Bu görüşü benimseyen Alevîler AB'nin de konuyla ilgili yapmış olduğu uyarılarla birlikte söylemlerini arttırmışlardır. Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi problemlerine tezimizde ayrı bir başlık olarak yer verilmiştir.

Türkiye’de sık sık gündeme gelen ve AB süreciyle ivme kazanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriği konusunda Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Türkiye’de ‘Din ve Eğitim’ konusunda oluşturulan ortak ilke ve önerileri kamuoyuna sunarak, yeni bir tartışmanın başlamasına sebep olmuştur. Akademisyen ve sivil toplum temsilcilerinin ‘Toplumsal uzlaşma duyurusu’ olarak sunduğu ilke ve öneriler, Üstün Ergüder’in ev sahipliğinde yapılan toplantıda kamuoyuna bildirilmiştir. Önerilerden bazıları şunlardır:

Din eğitimi değil, dinler hakkında eğitim ve zorunlu ya da seçmeli değil, isteğe bağlı olmalı

Din eğitimi tek bir dine inanç ve bağlılık oluşturmayı amaçlar, belli bir mezhebin dini vecibelerini, doktrinini ve ibadetini aktarır.

Dinler hakkında eğitim, tek bir dine inanç veya bağlılık amaçlamaz, farklı dinlerin değer ve uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programları, belirlenen ilkeler doğrultusunda yenilenmeli.

Eğitim, devletin her dine ve mezhebe eşit durduğu laiklik anlayışının temeline oturtulmalı, bu derste ‘dinler hakkında eğitim’ yapılmalı.²⁹⁸

Türkiye ile AB ülkelerinin okul programında din dersine ayrılan süreler karşılaştırıldığında Türkiye’de bu sürenin az olduğu görülmektedir. UNESCO’nun yaptığı araştırmaya göre, dünyada birçok ülkede ve AB ülkelerinde okullarda din dersine ayrılan zaman Türkiye’den fazladır. Dünyadaki 142 ülkeden 73’ünde okullarda

²⁹⁸ Fatma Aksu, “Din Eğitimi Zorunlu Değil, İsteğe Bağlı Olmalı”, *Hürriyet*, 02.03.2005 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=300487>

en az bir saati kapsayacak şekilde zorunlu din dersi okutulmakta, yine AB üyesi ülkelerde, Türkiye`den daha fazla sürede din dersi eğitimi verilmektedir. Üstelik AB üyesi ülkelerin aksine Türkiye`de ilköğretimin 1-2-3. sınıflarında Din Kültürü dersi okutulmamaktadır. AB üyesi ülkelere Polonya`da Hristiyanlık dini ile ilgili derslerin diğer derslere oranı 9.0`u bulurken, aynı oran, İrlanda da yüzde 8.7, Norveç`te yüzde 8.3, Avusturya`da yüzde 7.6, İspanya`da yüzde 5.7, Yunanistan`da ise yüzde 5.2, Türkiye`de ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders saatlerinin diğer derslere oranı yüzde 4`tür.²⁹⁹

“AB`de din eğitimi konusuyla ilgilenen bazı sivil ve mesleki kuruluşlar Türkiye`nin muhtemel üyeliğinin AB`de din eğitimi politikaları oluşumunda dikkate alınmasını önermektedir. Örneğin; Avrupa`daki din eğitimi ile ilgilenen uluslar arası altı ayrı organizasyonun ortak şemsiye kuruluşu CoGREE.(The Co-ordinating Group for Religious Education in Europe) 2003 tarihindeki toplantısında din eğitimi ile ilgili tartışmalara Avrupa Müslümanları dışında Türkiye`nin üyelik müzakerelerini dikkate alarak diğer Müslüman ülkelerinin de dahil edilmesinden sonuç bildirgesinde bahsetmektedir.”³⁰⁰

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi hususunda yoğun tartışmaların gündeme geldiği gelişmelerden biri de Anayasa değişikliğine yönelik hazırlanan tasarlarda Anayasa`nın ilgili maddesinde yapılmak istenen değişiklikler konusundadır. 2007 yılında Ergun Özbudun başkanlığındaki akademisyenlerce hazırlanan yeni anayasa taslağı din dersiyle ilgili iki alternatif sunmaktadır:

1. alternatif: “...Devlet, eğitim ve öğretim alanındaki görevlerini yerine getirirken, eğitim ve öğretimin ana ve babanın dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasını isteme hakkına riayet eder. Din eğitim ve öğretimi, kişinin kendisinin, küçüklerin ise kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır. Devlet bu taleplerin gereğini yerine getirmekle yükümlüdür.” 2. alternatif: “... Devlet, eğitim ve öğretim alanındaki görevlerini yerine getirirken, eğitim ve öğretimin ana ve babanın dinî ve felsefî

²⁹⁹ Ebubekir Gülüm, “Din Eğitimi Yok Gibi”, *Milli Gazete*, 19.09.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2247549>

³⁰⁰ CoGREE, www.cogree.com/projects/statementEU130203.DOC, 2003. Erişim: 07.04.2004. Aktaran: Kaymakcan, “Türkiye`de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.34

inançlarına göre yapılmasını isteme hakkına riayet eder. Din kültürü ve ahlâk eğitimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bu dersten muafiyet, kişinin kendisinin, küçüklerin ise kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.”³⁰¹

Recep Kaymakcan bu öneriyi şöyle yorumlamıştır: “Birinci seçenek, din eğitimi ve öğretiminin isteğe bağlı olmasını öngörmektedir. Dersi isteyenler bu dersi almak için başvuracak ve devlet bu konuda gerekli düzenlemeyi yapacaktır. Burada altı çizilmesi gereken nokta dersin “din eğitimi ve öğretimi” şeklinde ifadelendirilmesidir. İkinci seçenek ise bu derslerin herkes tarafından alınmasını ve isteyenlere muafiyet hakkının verilmesini öngörmektedir. Bu alternatifte ise dersin adı ilk seçenekten farklı olarak “din kültürü ve ahlâk eğitimi”dir.”³⁰²

Ergun Özbudun taslak metinde, eğitimin laik, demokratik ve çağdaş bilim esaslarına göre yapılacağı vurgusuna dikkati çekmiştir.³⁰³ Tasarıda dersin zorunlu statüsünün değişip seçmeli hale gelmesini olumlu bulanlar³⁰⁴ yanında eleştirenler³⁰⁵ de olmuştur.

Yeni anayasa taslağında Din kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli olarak okutulması önerisinden sonra aynı yıl yapılan bir öneri de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

³⁰¹ Recep Kaymakcan, “Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Zorunlu Olarak Kalmalı”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Yıl.1, Sayı.2, s.54-55 http://www.dem.org.tr/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf

³⁰² Kaymakcan, “Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Zorunlu Olarak Kalmalı”, s.58

³⁰³ *Akşam*, “Laiklik 82’Den Fazla Korunuyor”, 02.09.2007 <http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=89949,4&tarih=02.09.2007>

³⁰⁴ *Sabah*, “Seçmeli Din Dersine Evet, Kaldırılmasına Hayır”, 01.08.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2175511>; Muharrem Bayraktar, “AKP Anayasasında Din”, *Yeni Mesaj*, 08.04.2008 <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=8002295&tarih=2008-04-08>; Nazif İflazoğlu, “AKP, Yeni Anayasa İçin Teknik Hazırlık Başlattı Anayasa Taslağında Radikal Öneriler Var”, *Radikal*, 31.07.2007 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=228510>

³⁰⁵ *Yeni Çağ*, “Din Dersi Seçmeli Olursa Din Bezirganları Sevinir” 06.10.2007 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=2116>; Selda Öztürk Kay, “Seçmeli Din Dersi Tarikatlara Yönlendirir”, *Yeniçağ*, 22.09.2007 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=1671>; Şakir Tarım, “Akp’nin Anayasa İle İmtihani”, *Milli Gazete* 10.09.2007 <http://www.milligazete.com.tr/makale/akpnin-anayasa-ile-imtihani-98377.htm>; Resul Serdar Atas, “Dinle Oynamayın”, *Milli Gazete*, 05.09.2007 <http://www.milligazete.com.tr/haber/56585>

dersi aynen korunarak müfredatında değişikliğe gidilmesi ve ayrıca isteğe bağlı din eğitimi dersinin programa eklenmesidir.³⁰⁶

Neticede yeni anayasa taslaklarındaki din dersi uygulamasına yönelik öneriler sadece tartışmada kalmış 1982 Anayasası'ndaki uygulama devam etmiştir.

Araştırmamız tamamlamadan önce Türkiye'de okullardaki din eğitim ve öğretiminin statüsüyle ilgili yaşanan son gelişme de Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu'nun başkanlık yaptığı "Eğitimde 2023 Vizyonu" başlığıyla toplanan 18. Milli Eğitim Şûrası'nda alınan kararlar oldu. Şûra'da din eğitim ve öğretimine yönelik alınan kararlar şunlardır:

Değerler eğitim komisyonunda önerilen "Değerler eğitimi konusunda önemli işlev gören Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin çoğulcu bir anlayışla tüm öğretim kurumlarında daha etkin olarak okutulması" görüşü aynen benimsendi.³⁰⁷ Bu kapsamda 1-3. sınıf arasında din dersi olmamasına karşın, bu sınıftaki öğrencilere çeşitli etkinlik ve oyunlarla din bilgisinin "değer eğitimi" adı altında branş öğretmenleri tarafından verilmesi karara bağlanmıştır.³⁰⁸ Şûra'da "ortaöğretimde din dersinin iki saate çıkartılması" önergesi ise kabul edilmedi.³⁰⁹

Anayasanın 24. maddesine atıfla gündeme gelen "isteyen anne babaların çocuklarına seçmeli din eğitimi verilerek ahlaki ve manevi değerlerin korunması"

³⁰⁶ Şükrü Küçükşahin, "Hadi Cumartesileri Din Dersine", *Hürriyet*, 11.02.2008 http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/8205573_p.asp; Bilal Çetin, "Taslak Tamam Sıra Tartışmalarda", *Yeni Şafak*, 16.11.2007 <http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=16.11.2007&i=82121>; Bülent Sarioğlu, "Zorunlu Din Dersi Anayasa Hükümleri Korunarak Uygulamada Değiştirilecek", *Hürriyet*, 11.10.2007 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7464146&tarih=2007-10-11>; Ömer Şahin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Zorunlu, Din Dersi İsteğe Bağlı", *Zaman*, 11.10.2007 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=599538>

³⁰⁷ *Hürriyet*, "Seçmeli Din Dersi Verilecek", 04.11.2010 <http://www.hurriyetegitim.com/haberler/04.11.2010/secmeli-din-dersi-verilecek.aspx>; Bahar Atakan, "Şûra'ya Din Dersi Damgası", *Milliyet*, 05 Kasım 2010 <http://www.milliyet.com.tr/s-ra-ya-din-dersi-damgasi/guncel/haberdetay/06.11.2010/1310804/default.htm?ref=OtherNews>

³⁰⁸ *Evrensel*, "18. Milli Eğitim Şûrası'nın Ardından...", 23.11.2010 http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=78630; Bahar Atakan, "Kesintisiz Eğitimde 1+4+4+4 Yıl Formülü", *Milliyet*, 04.11.2010 <http://www.milliyet.com.tr/kesintisiz-egitimde-1-4-4-4-yil->

³⁰⁹ *Hürriyet*, "Seçmeli Din Dersi Verilecek", 04.11.2010 <http://www.hurriyetegitim.com/haberler/04.11.2010/secmeli-din-dersi-verilecek.aspx>

önerisi kabul edildi.³¹⁰ Bu durumda seçmeli din dersinin kaç saat olarak verilebileceği ise Kurul'da görüşülmedi.³¹¹

Bakan Çubukçu, Şura'nın ardından "Kararlar, Bakanlığımızın stratejik planındaki öncelik sırasına göre kısa, orta ve uzun vadede hayata geçirilmeye çalışılacak olup, eğitim politikalarını belirlemede önemli rol oynayacaktır" dedi.³¹²

Şura'da alınan kararların uygulamaya geçip geçmeyeceği, ne zaman ve nasıl uygulanacağı şu an için tam olarak belli olmayıp ilerleyen zamanda görülecektir.

Sonuç olarak, din dersi belli bir dini inancı benimsetmeyi ve bu inancın gerekliliklerini yerine getirmeye zorluyorsa bu din öğretimi değil din eğitimi dersi olmakta ve böyle bir ders için genel zorunluluktan bahsedilmesi uygun olmamaktadır. Avrupa Birliği, üye ülkelerin din eğitimine doğrudan müdahale etmemekte, konuyu insan hakları, din ve vicdan hürriyeti bağlamında değerlendirmektedir. Bu doğrultuda okullarda din dersinin tarafsızlık, çoğulculuk, dini ve felsefi inançlara saygı ilkeleri çerçevesinde verilmesini istemektedir. Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için genel bir zorunluluktan bahsedilemez, ders Müslümanlar için zorunludur. Diğer din mensupları istedikleri takdirde bu dersten muaf olma hakkına sahiptir. Bu derste eksik veya yanlış uygulamadan kaynaklanan problemler olabilir. Bunlar bilimsel düzeyde tartışılıp çözüm yoluna gidilmelidir. Son yıllarda bu konuya daha hassasiyetle yaklaşıp, müfredatta İslam içinde farklı yorumları da kapsayacak, diğer dinlerle ilgili bilgilerin objektif olarak verilmesi yönünde düzenlemeler yapılmıştır.

³¹⁰ Şebnem Özçelik, "Eğitimde 220 Tavsiye", *Taraf*, 06.11.2010 <http://www.taraf.com.tr/haber/egitimde-220-tavsiye.htm>; İbrahim Asahoğlu, "Şûra Kararları Eğitimin Geleceğini Belirleyecek", *Zaman*, 06.11.2010 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1049495&title=s%FBra-kararlari-egitimin-gelecegini-belirleyecek>; Mahmut Lıcalı, "Eğitim Sistemi Dinselleşiyor", *Cumhuriyet*, 06.11.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=188822>; *Yeni Şafak*, "Eğitim Şurası'nda 220 Karara İmza", 06.11.2010 <http://yenisafak.com.tr/Egitim/?i=286614&t=06.11.2010>; *Hürriyet*, "Seçmeli Din Dersi Verilecek", 04.11.2010 <http://www.hurriyetegitim.com/haberler/04.11.2010/secmeli-din-dersi-verilecek.aspx>

³¹¹ Bahar Atakan, "Kesintisiz Eğitimde 1+4+4+4 Yıl Formülü", *Milliyet*, 04.11.2010 <http://www.milliyet.com.tr/kesintisiz-egitimde-1-4-4-4-yil-formulu/guncel/haberdetay/05.11.2010/1310369/default.htm>

³¹² *Evrensel*, "18. Milli Eğitim Şurası'nın Ardından...", 23.11.2010 http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=78630; İbrahim Asahoğlu, "Şûra Kararları Eğitimin Geleceğini Belirleyecek", *Zaman*, 06.11.2010 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1049495&title=s%FBra-kararlari-egitimin-gelecegini-belirleyecek>

4.2 TÜRKİYE’DE FARKLI DİN VE MEZHEP MENSUPLARINA UYGULANAN DİN DERSİ TARTIŞMALARI

4.2.1 İslam Dışında Diğer Din Mensuplarının Durumu

4.2.1.1 İslam Dışında Diğer Din Mensuplarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinden Muaf Tutulmaları

Din dersinin Türkiye tarihince okul programında yer almadığı, seçmeli olarak yer aldığı çeşitli uygulama örneklerinden sonra 1982 Anayasası’nın 24. maddesi ve Milli Eğitim Temel Yasası’nın 12. maddesi ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi adında ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulacak zorunlu dersler arasında yer almıştır. Anayasa’nın bu maddesinde genel bir ifade kullanılmış ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini alacak öğrenciler arasında muaf olma yönünde herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Anayasa’da belirtilmese de Türkiye’de yaşayan ve Lozan Antlaşması ile din eğitimi konusunda bir takım imtiyazlar elde eden azınlıklar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulmuşlardır. Lozan Antlaşması’nda adı geçen Türkiye’de yaşayan azınlıklara (Museviler, Rum Ortodoks Kilisesi, Ermeni Ortodoks, Katolik ve Protestan Kilisesi vs.) kendi okullarında din eğitimi vermekte konusunda serbestlik hakkı tanınmıştır.³¹³

1986 yılında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın teklifi üzerine; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı yeniden düzenlenmiş, Din Kültürü ve Ahlak Öğretiminin İlkeleri de 26 madde halinde tekrar yayınlanıp yürürlüğe konmuştur. Bu ilkeler arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine katılmakla yükümlü tutulan öğrenciler konusunda bir düzenleme yapılmıştır. İlkelerin 4. maddesi şöyledir:

“Azınlık okulları dışındaki okullarımızda öğrenim gören T.C. uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilere: Kelime-i Şahadet, Kelime-i

³¹³ Yıldız, s.245.

Tevhid, Besmele, Amentü, ayet, sure ve namaz duaları ezberletilmeyecek; namaz oruç zekât ve hacca ait uygulamaya yönelik bilgiler öğretilmeyecektir. Dolayısıyla söz konusu öğrenciler aynı konulardan ölçme ve değerlendirme açısından sorumlu tutulmayacaktır.”³¹⁴

1987 yılında Eğitim Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı’nın yayınladığı karar ile bu 4. maddeye ilave olarak, Hristiyan ve Musevi dinine mensup çocuklardan isteyenlerin, bu dinlerden birine mensubiyetlerini belgelemeleri halinde, belirlenen bu konuların derste işlenmesi sırasında sınıfta bulunmayabilecekleri hususu kararlaştırılmıştır.³¹⁵

1990 yılında yayınlanan bir kararla da, azınlık okulları dışında ilk ve orta öğretim okullarında öğretim gören T.C. uyruklu Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup öğrencilerin, bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri halinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmelerinin zorunlu olmadığı, ancak bu derse girmek istedikleri takdirde velilerinden yazılı belge getirmelerinin gerekli olduğu hususu kabul edilerek MEB Tebliğler Dergisi’nde yayınlanmıştır.³¹⁶

Bugünkü hukuksal duruma bakıldığında yalnızca adı geçen iki dinin yani Hristiyan ve Yahudi öğrencilerinin derslere katılmama hakkı bulunduğunu, bunun dışında bir dini inanca sahip olmayan ve bu iki din dışında başka bir dinsel inanca sahip ya da İslam içindeki farklı mezheplere bağlı olanların bu kapsamda kabul edilmediği söylenmektedir.³¹⁷

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yapılan eleştirilerden biri de bu uygulamanın kapsamına yöneliktir. Eğer böyle bir muafiyet hakkı tanınıyorsa bunun sadece iki din mensubu ile sınırlandırılmasının doğru olmadığı, ateist veya başka dini inanca sahip öğrencilerin de muafiyet haklarının olması gerektiği savunulmuştur.

³¹⁴ 20 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı MEB Tebliğler Dergisi, s.401-402. Aktaran: Öcal, “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi”, s.312; Berke Özenç, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü: Başörtüsü, Zorunlu Din Dersleri, Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, Şubat 2006, s.123-124

³¹⁵ 9 Şubat 1987 tarih ve 2227 sayılı MEB Tebliğler Dergisi, s.28 Aktaran: Öcal, “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi”, s.330

³¹⁶ 23 Temmuz 1990 tarih ve 2317 sayılı MEB Tebliğler Dergisi, s.553 Aktaran: Öcal, *20. Yüzyılda Türkiye’de Din Eğitimi: (Ders Notları)*, s365

³¹⁷ Özenç, s.124

Ayrıca bu durumun çok kültürlü yapıya sahip ve vatandaşların din ve vicdan hürriyeti açısından eşit haklarının olması gerektiğini savunan AB için de kabul edilebilir bir uygulama olmayacağı ifade edilmektedir.

Bu tartışmalar dışında dersle ilgili günümüz hukuksal düzeni farklı şekilde de algılanmakta, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyet konusunda Hristiyan ve Yahudi dinine mensup olan öğrencilere hak tanındığı ifade edilse de bunun İslam dışında dinlere mensup olanların istedikleri takdirde bu derslere katılmama hakkına sahip oldukları ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin Müslümanlar için zorunlu bir ders olduğu şeklinde de yorumlanmaktadır.³¹⁸ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili bu uygulamalara bakıldığında ders için tam anlamıyla bir zorunluluktan bahsetmek mümkün değildir.

Hristiyan ve Yahudi dinine mensup olan öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf olma hakları olsa da bazı okullarda bu öğrencilerin derslere girmeye zorlandığı iddia edilmektedir. Taraf Gazetesi'nin haberine göre, Antalya'da okuyan sekizinci sınıf öğrencisi Hristiyan dinine mensup Elena Keskinöz okul yönetimi tarafından din dersine girmeye zorlanmış. Elena'nın babası İlhan Keskinöz MEB Tebliğler Dergisi'nin 23 Temmuz 1990 tarihli sayısında konuyla ilgili bölümü de hatırlatarak okul yönetimine dilekçe vermesine karşın, okul müdürünün İl Milli Eğitim'den görüş aldıklarını ve kızının derse katılmak zorunda olduğu, sadece dua ezberinden muaf tutulacağı ve yazılı sınavda da kızına farklı sorular sorulacağını söylediği haberde yer almaktadır. Kızının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmede için yok yazıldığını belirten baba bu durum düzeltilmezse, kızının bu dersi ortalamaya dahil edilerek ve not ortalamasının düşeceğini ve bunun tamamen keyfi bir durum olduğunu belirtmiştir.³¹⁹

Basında yer alan diğer bir haber de Hatay'da Hristiyan dinine mensup dördüncü sınıf öğrencisinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden kalması üzerine başlayan tartışmada okul idaresi, öğretmenler kurulunu toplayarak öğrencinin velisinin

³¹⁸ Kaymakcan, "Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin Din Eğitimi Politikaları Üzerine", s.61

³¹⁹ Nevzat Çiçek, "Hristiyan Öğrenciye Din Dersi İşkencesi", *Taraf*, 21.11.2008 <http://www.taraf.com.tr/haber/hiristiyan-ogrenciye-din-dersi-iskencesi.htm>

itirazını değerlendirmiş ve öğrencinin bir üst sınıfa geçmesini kararlaştırmıştır.³²⁰ Benzer bir olay da Diyarbakır'da yaşanmış. Ailesi ile birlikte 2008 yılında din değiştirip Protestan Kilisesi cemaatine katılan İlköğretim 5. sınıf öğrencisi 2009-2010 eğitim öğretim yılı başında kaydolduğu okulda nüfus cüzdanının din hanesine İslam yazıldığı için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine katılmış. İddiaya göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenini Hristiyan olduğunu bilmediği öğrenciye sorduğu dini sorulara cevap veremediği ve Kelime-i Şahadet getirmediği için azarlamış. Olay üzerine babanın çocuğun din dersinden muaf tutulması için okula dilekçe vermesiyle öğrenci Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulmuş.³²¹

Yaşanan bu ve benzeri olayları değerlendirdiğimizde bunların öğrenci velisinin okul idaresine dilekçe verip öğrencinin İslam dışında farklı inanca sahip olduğundan haberdar etmemesi veya okul yönetiminin yanlış tutumundan kaynaklanan istisna durumlar olduğu söylenebilir.

Müslümanlar dışında diğer din mensuplarının bu dersten muaf tutulmasını din ve vicdan hürriyeti gereği tanınan bir hak olduğu yönünde değerlendirip bunu olumlu bulanlar la birlikte bu durumu eleştirenler de vardır. İlhan Yıldız makalesinde Mualla Selçuk'un görüşlerine yer vererek Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için muafiyetin olmaması gereğini şöyle açıklamıştır:

“Müslüman olmadığını belgeleyen öğrencilerin de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine katılma zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak bu son derece yanlış bir uygulamadır. Bu derslere Müslümanlar kadar gayri Müslimlerin de ihtiyacı vardır. Zira Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi özellikle toplumları bir arada tutmada yardımcı olan bir takım ahlaki değerleri de öğrencilere öğretmektedir. Bu nedenle batıda veya doğuda, Müslüman veya gayri Müslim her nerede veya her kim olursa olsun bu değerler genç

³²⁰ Mehmet Ezer, “Hristiyan Öğrenci, Din Dersinden Sınıf Geçti”, *Hürriyet*, 02.07.2008 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=9337446>; *Radikal*, “Hristiyan Öğrenci Nihayet 'Din'den Geçti”, 01.07.2008 <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=886216&Date=01.07.2008&CategoryID=77>

³²¹ Ahmet Yukuş, “Hristiyan Öğrenciye 'Şahadet' Dayağı İddiası”, *Haber Türk*, 17.04.2010 <http://www.haberturk.com/yasam/haber/508636-hiristiyan-ogrenciye-sahadet-dayagi-iddiasi>

nesillere öğretilmelidir. Bu değerler gençlere öğretilmezse bireysel ve toplumsal bakımdan bir takım bunalım ve çatışmalar yaşanacağı muhakkaktır.”³²²

İlhan Yıldız, gayrimüslim öğrencilerin çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede yaşadıklarını ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine ihtiyaçlarının Müslüman öğrencilerden daha fazla olduğunu belirtmiş, Türkiye’deki dinsel kültürün öğrenilmemesi durumunda yanlış anlamaya neden olacak bir takım söz ve davranışlar sergilenebileceği, bu nedenle toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması için gayrimüslimlerin Müslümanlık hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye’de bulunan gayrimüslim öğrenciler din dersine katılmamaktadırlar. Bu yüzden Türkiye’deki okullarda farklı dinlere mensup öğrencilerden oluşan bir sınıf ortamı yoktur.³²³

Müslümanlar dışında diğer din mensuplarının bu dersten muaf tutulmasına yönelik hukuksal bir gelişme de AİHM’nin 2007’de verdiği zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kararında bu konuya değinmesidir. Mahkeme verdiği karar da Türk vatandaşı Yahudi ve Hristiyan dinine mensup çocukların bu dersten muaf olma hakkının, Hristiyan veya Yahudi çocukların okulun verdiği dinsel buyruklarla ebeveynlerinin dinsel inançları arasında çatışma yaşayabileceği ihtimali göz önüne alınarak verildiği ancak bunun inanç özgürlüğünü güvence altına almaya yetmeyeceğini belirtmiştir. Eğer bu ders hedeflendiği gibi dinler hakkında öğretimi öngörüyorsa ve farklı dinsel kültürlerle ilgili olma niyeti taşıysaydı Hristiyan ve Yahudilere muafiyet hakkı tanınmasının gerekmeyeceği ve muafiyet hakkı tanınıyorsa da bunun Müslümanlara da tanınması konusu eleştirilmektedir. Eleştirilerden biri de dersten muafiyetle ilgili süreçte ailenin dini ve felsefi inancını ispatlamaya yönelik uygulamasının uygun olmadığıdır.³²⁴

³²² Yıldız, s.246

³²³ Yıldız, s.250

³²⁴ Recep Kaymakcan, “AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Yıl.1 Sayı.1, s.61 http://www.dem.org.tr/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf; Betül Kotan, “Hükümet AİHM’yi Duymazdan Geldi”, *Radikal*, 11.10.2007. www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235351; Ozan Bilir, “Bu Yıl Da Din Dersine ‘Zorunlu’ yuz”, *Birgün*, 05.09.2009 <http://www.tumgazeteler.com/?a=5501306>

Nitekim AIHS'nin 9. maddesinin 2. fıkrasında dini açıklama açığa vurma özgürlüğüne yönelik sınırlandırma nedenlerine yer verilmiştir: "... Din veya vicdanını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir."³²⁵

İslam dışında diğer dinlere müfredatta yer verildiği halde bu din mensuplarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derinden muaf tutulmaları beraberinde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi her ne kadar bir kültür dersi olduğu ifade edilse de müfredatıyla da Müslümanlar düşünülerek hazırlanmış bir ders olduğu düşüncesine sebebiyet vermektedir. Bu da dersin çoğulculuk ilkesine aykırı olarak uygulandığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

4.2.1.2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredatında İslam Dışında Diğer Dinlerin Öğretimine Yönelik Tartışmalar

Din dersi ülkelerde farklı yaklaşım uygulanmaktadır. Sadece bir din veya mezhebin öğretimine dayalı okutulan din dersleri yanında farklı din veya mezheplerin bir derste öğretildiği mezhepler üstü veya dinler arası denilen yaklaşımla da okutulmaktadır. Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde ise mezhepler üstü diğer dinlerinde müfredatta yer aldığı fakat ülkenin çoğunluğunun Müslüman olması gerçeği de göz önünde bulundurularak İslam dininin ağırlıkta okutulduğu ders olarak programda bulunmaktadır.

Din dersleri ülkelerin kendi belirleyecekleri bir konu olup AB'nin bu konuda istediği tek tip bir model bulunmamakla beraber bazı istek ve tavsiyeleri de vardır.

Avrupa Konseyi (Meclisi) 1993 yılında yayınlanan "Demokratik Bir Toplumda Dini Hoşgörü Hakkında 1202 sayılı Tavsiye" konulu bildirisinde, AB'nin bütün üye ülkelerinin acil bir isteği olarak belirlenen ve Konseyin en açık biçimde ilgi odağı olan

³²⁵ Zühtü Arslan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2005, s.31 Aktaran: Keskiner, s.49; Şeref Ünal, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 2001, s.229-230

konu “dini hoşgörü”dür. Konsey, hoşgörüyü, dinlerin yapılandırıcı bir potansiyeli gibi görmektedir.³²⁶

Üye devletlerin AB’den sorunlu otoritelerine sunulan tavsiyelerin bir maddesinde dini ve ahlaki prensiplerin kaynağının gerçek bir hoşgörü için, önyargı veya tek yanlılığa karşı mücadele etmek için gerekli olan davranışlar üzerinde durmak olduğu, son madde de eğitimin öneminin: “Genç insanlara, dini hoşgörü uygulanmasının örnekleri olarak, farklı dini inançları yaşayan bireylerin olduğu fikrini vermek.”³²⁷ olduğu dile getirilmektedir.

Günümüz dünyasında teknoloji, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmelerle birlikte farklı dinsel geleneklerin tarafları birbiriyle kolayca ilişki kurabilmekte, siyasi ekonomik ve kültürel amaçlarla bir araya gelerek pek çok konuda ortak işbirliğinde bulunabilmektedir. Bunun sonucu da değişik inanışa sahip insanlar aynı işi aynı yerleşim yeri ve ortamı birlikte kullanmaktadır. Çoğunlukla iş ve eğitim amacıyla yapılan göçler sonucu dünyanın çeşitli bölgelerinde çok kültürlü bir yapı oluşmakta, bu durumda Türk halkını da etkilemekte ve farklı ülkelere giden vatandaşlarımız kendi inançları dışında farklı inanışlarla karşılaşmaktadır. AB’ye üye olunduğunda bu ilişkilerin daha da artacaktır.³²⁸

Mahmut Aydın, günümüzdeki bu gelişmelerle dünyanın küresel bir köy halini aldığını ve netice olarak da çeşitli inanışları kültürel ve coğrafi olarak belirli sınırlara hapseden eski anlayış ve görüşlerin ortadan kalkmaya başladığını ifade etmiştir. Bu şekilde farklı dinsel geleneklere ve kültürlere mensup kişilerin birbiriyle karşılıklı ilişkiye girmesi, onların ahlaki ve dini değerlerini de etkiler duruma gelmiştir. Çünkü bu süreçte kişiler kendi kişisel inançlarını, ilişkiye girdiği insanların inançlarıyla mukayese ederek onları yeniden bir değerlendirmeye tabi tutmaya başlamışlardır.³²⁹

³²⁶ Nıpkow, s.64

³²⁷ Nıpkow, s.66

³²⁸ Hüseyin Yılmaz, “AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi İle İlgili Öğrencilerin Düşünceleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt. 8/2, s.101-127 (Aralık 2004), Sivas, s.112 <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/943.pdf>; Yıldız, s.251

³²⁹ Mahmut Aydın, “Müzakere Bölümünde”, s.270

Dünyada oluşan bu çok kültürlü yapıyla birlikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde İslam dini dışındaki dinler hakkında bilgi verildiği takdirde bu bilgilerin öğrencilerin genel kültürlerini arttırma, görüş açılarını genişletme, günümüz dünyasında gelişen ve değişen olayları algılama ve yorumlamada öğrencilere daha geniş bir görüş açısı kazandırmada etkili olacaktır. Böylece o insanlarla daha iyi ilişkiler kurarak, onlarla bir arada, barış içerisinde ve hoşgörülü bir şekilde yaşamalarına yardımcı olacaktır.³³⁰

Nurullah Altaş Türkiye açısından düşünüldüğünde çok kültürlü din eğitiminin iki yönlü olması gerektiğini belirtmiştir: “Bunlardan birincisi, dinsel eğitim içinde farklı dini ve etnik yapılara karşı çok kültürlü bilgi, tutum, değer ve beceriler kazandırılmasını sağlamaktır. İkinci yönde, din eğitimi programlarında (din öğretiminde) çok kültürlü anlayış çerçevesinde geniş bir perspektifte din ve mezheplerin öğretim programı içinde yer almasının sağlanmasıdır.”³³¹

Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde yetişmekte olan neslin diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmalarını gerektiren daha başka nedenler de vardır. Her şeyden önce, insanlığın gelişen bilim ve teknoloji sayesinde dünyayı gerçek anlamda bir bütün olarak görme ve kavrama imkânına sahip olması, geleceğimizi tehdit eden sorunları ve çözüm yollarını küresel ölçekte algılayıp değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bir diğer neden de, gelişen teknolojinin maddeciliği ön plâna çıkartıp, toplumların manevî hayatında oluşturduğu boşluğu doldurma ihtiyacıdır.³³²

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi gayri Müslimler için zorunlu olmadığına göre dersin müfredatına yönelik diğer dinler hakkında yapılan tartışmalar hangi nedenlerle ortaya çıkmaktadır? Küreselleşen dünyada sınırların ortadan kalkmış olması ve ulusal politika ve projelerin yerini uluslararası olanlarına bırakmış olması birinci neden olarak gösterilebilir. İkinci neden ise, Müslüman da olsalar öğrencilerin diğer dinleri hakkında önyargı ve bilgisizlikten kurtulmalarının gerektiğidir.³³³

³³⁰ Yıldız, s.251

³³¹ Nurullah Altaş, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s.22

³³² Hüseyin Yılmaz, s.112-113

³³³ Yıldız, s.250

Ayrıca son 30-35 yıldır Batı akademilerinde gelişen ve yavaş yavaş tüm dünyaya yayılan dinsel çoğulculuk akımı, felsefi ve teolojik olarak sadece tek bir dinsel geleneğin mutlak doğru, diğerlerinin ise yanlış olduğu düşüncesini reddetmektedir. Çünkü dinsel çoğunluk teolojik olarak dinlerle ilgili şu temel görüşü ileri sürmektedir: Büyük dünya dinleri taraftarlarını kurtuluşa ulaştırma konusunda kendi taraflarının gözünde eşit geçerliliğe sahiptir.³³⁴

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, okullarda din eğitimi verilirken öğrenciye dünyada sadece kendi sahip olduğu dinsel geleneğin değil, aynı zamanda diğer dinsel geleneklerin de mevcut olduğunun öğretilmesi gerekmektedir. Küreselleşmenin etkileri dikkate alınarak öğrenciler kendi dinsel geleneği yanında diğer dinsel gelenekler ve kültürlerle karşılaşmaya hazırlanmalıdır.³³⁵

Dünyada bir ülkede din dersinin niteliğini belirlemede, çoğunluğun dini dışında diğer dinlere din derslerinde yer verilip verilmemesi ve yer verilmesi halinde bu dinlerin öğretiminde nasıl bir yaklaşımın benimseneceği hususunda farklı uygulama örnekleri olabilmektedir. Din eğitiminde çoğulculuk, aynı zamanda devlet okullarında din derslerinde birden fazla dinin öğretilmesini öngörmektedir. Bu açıdan bakıldığında dersin ismi ve amacı da İslam dışı dinlerin de program içerisinde öğretim konusu yapılmasını gerekli kılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu olarak okutulmaya başlamasından itibaren, hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarında diğer dinlere yer verilmektedir.³³⁶

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin dinler hakkında genel bir kültür kazandırıcı yönü dersin temel amaçları içinde yer almaktadır. Nitekim genel ilkelerden bahsedilirken bu yön üzerinde ağırlıklı olarak durulmuş ve İslamiyet'ten başlayarak diğer dinler hakkında da bilgiler verilmesi gerektiği esasa bağlanmıştır. Dersin genel ilkeleri şöyle sıralanmıştır:

³³⁴ Mahmut Aydın, s.270-271. Bkz. John Hick, *The Rainbow of Faiths*, London: SCM Press Aktaran: Mahmut Aydın, s.271

³³⁵ Mahmut Aydın, s.270

³³⁶ Recep Kaymakcan", "Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık", *Değerler Eğitimi Merkezi: Baskı-Cilt Nesil Matbaacılık* 1. Basım Mayıs 2009, İstanbul, s.51 http://www.dem.org.tr/sempozyum/demDin_Kulturu_ve_Ahlak_Bilgisiogretmenirapor_Recep_Kaymakcan.pdf

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı, Anayasamız ile Milli Eğitim Temel Kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu programın hazırlanmasında, okullarımızın bazı sınıflarında az sayıda da olsa, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinlere mensup öğrencilerin bulunabileceği hususu da dikkate alınmıştır. Böylece milli kültür unsurlarını ve genel kültürü destekleyici nitelikte olmak üzere, bu programdaki konuların detaylandırılması sırasına göre İslamiyet, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinler hakkındaki bilgilere de yer verilmiştir. Hiç şüphesiz bu bilgiler, öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandıracak ve başka dinden olanlara karşı daha toleranslı ve anlayışlı davranmalarını sağlayacaktır.

Bu programda, %99’u Müslüman olan ülkemizde İslam dinine ait bilgilere daha fazla yer verilmiş olması, hem öğrencilerin bu konudaki ihtiyaçlarının karşılanması bakımından, hem de tarihimizi, edebiyatımızı, musikimizi ve diğer sanat varlıklarımızı tanıtmak, benimsetmek, sevdirmek ve kısaca onları milli kültürümüzün bir üyesi yapmak açısından büyük önem taşımaktadır.”

Programın öğretiminde belirlenen genel amaca ulaşmak için uyulması gereken temel ilkelerde vicdan ve düşünce özgürlüğünün zedelenmemesi, dini ayrı olan milletlerle iyi niyet ve dostluk ilişkilerinin geliştirilebileceği anlayışının verilmesi, Müslüman olmayan öğrencilere uygulamaya dönük bilgilerin öğretilmemesi, okul dışından gelen yanlış bilgilerin düzeltilmesi yönünde gayret gösterilmesi, gibi hususlara vurgu yapılmaktadır.³³⁷

Burada diğer dinlere ait bilgiler nasıl ve ne derece objektif verilebileceği sorusu akla gelmektedir. “Diğer dinler dışlayıcı tarzdan çoğulcu tarza kadar pek çok amaçla öğretime konu edilebilir. Türkiye’de ders programlarında diğer dinlere İslam dininin yüceliğini göstermek, İslam dinini o dinler karşısında savunabilmek gibi geleneksel nedenlerle yer verilebileceği gibi öğrencilerin diğer dinlere ve mensuplarına karşı daha saygılı ve hoşgörülü olması, onları yargılamadan anlayabilmesi gibi kapsayıcı ve çoğulcu nedenlerle de yer verilebilir.”³³⁸

³³⁷ Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s.14-15

³³⁸ Kaymakcan, “Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık”, s.51

Öğrenciye kendi dini inanışı ve diğer dinler nasıl öğretilmeli sorusuna Mahmut Yılmaz öğrenci bilgi ve fonksiyonel olarak kendi dinsel geleneğini veya dünya görüşünü öğrendikten sonra diğer dinsel gelenekler hakkında da bilgi sahibi edilmeli, bunun için diğer dinsel gelenekler öğrenciye fenomenolojik metot dahilinde öğretilmeye çalışılmalıdır şeklinde görüşünü belirtmiştir.³³⁹

Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programları ve ders kitapları incelendiğinde diğer dinlerin öğretiminde sürekli bir iyileşmenin olduğu görülmektedir. 2000 yılı öncesinde diğer dinlerin öğretiminde savunmacı (confessional) bir din eğitimi yaklaşımı hâkimdir. Öteki dinlere karşı geleneksel İslami bakış açısından hareketle dinler, ilahi olan ve olmayan olmak üzere iki gruba, ilahi dinler de kendi içerisinde aslı bozulan ve bozulmayan ilahi dinler olarak iki alt gruba ayrılmaktadır. İslamiyet ise aslı bozulmayan tek ilahi din olarak zikredilmektedir. Özellikle İslam ile bu dinler arasındaki tartışmalı konulara yer verilmesi ve bu dinlerin yaşayan şekillerinden daha ziyade tarihsel formlarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir.³⁴⁰

Diğer dinlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde objektif olarak verilmesi konusu AB İlerleme Raporları’nda da yer almıştır. 2002 yılı İlerleme Raporu’nda zorunlu din derslerinde farklı dinlere ait açıklamaların içerdiği, ancak bu açıklamaların çoğu dini azınlıklarca subjektif ve yanlış bulunduğu ifade edilmekte, Milli Eğitim Bakanlığı’nın yeni bir girişimle, Hristiyan cemaatlerine ders kitapları için yeni bölüm taslakları hazırlamalarını önerdiği yer almakta ve bu girişimin devam ettirilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir.³⁴¹ 2003 İlerleme Raporu’nda da “Din eğitimi kitaplarındaki Hristiyanlık ile ilgili tanımların yeniden yazılması çalışmasının tamamlanma aşamasına gelmesi olumlu bir gelişmedir. Bu tanımlar, subjektif ve yanlış oldukları gerekçesiyle, birçok dini azınlık tarafından eleştirilmişti. Söz konusu

³³⁹ Mahmut Aydın, s.272

³⁴⁰ Kaymakcan”, “Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık”,s.51; Yıldız, s.251

³⁴¹ *Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu*, Ankara, Ekim 2002, s.30 <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle02.pdf>

cemaatler, ders kitaplarının buna uygun olarak gözden geçirilmesini beklemektedirler.” ifadesine yer verilmiştir.³⁴²

Ancak 2000 yılından sonraki programlarda ise diğer dinlerin sunumunda çoğulculuk yönünde bilimsel ve ötekini yargılamadan anlamaya çalışan bir değişimin olduğu görülmektedir. Son programlarda eski programlardaki batıl olan ve olmayan tarzında, İslamiyetin diğer dinlere bakışını içeren dinleri derecelendirmeye yönelik geleneksel İslam anlayışının terk edilmiştir. Onun yerine daha tanımlayıcı ve günümüzde uluslararası Dinler Tarihi veya Karşılaştırmalı Dinler disiplinde kabul gören bir sınıflandırmanın benimsendiği anlaşılmaktadır. Diğer dinler daha objektif bir şekilde ele alınmakta ve İslam dini ile tartışmalı konular yerine ortak konulara vurgu yapılmaktadır.³⁴³

Şunu da belirtmek gerekir ki objektiflik konusunda sadece Müslümanların değil, bütün din mensuplarının da diğer dinlere karşı objektif olmaları gerekmektedir. Çoğulculuk, nesnellik ve objektiflik gibi ilkeler aynı zamanda Batı dünyasının da ihtiyaç duyduğu ilkeler olduğu anlaşılmaktadır.³⁴⁴

İslam dışında diğer dinlerin de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde yer almasına dair öğrencilerin ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin görüşlerinin alındığı anket çalışmaları sonucunda genel tespit, bu derste diğer dinlerin de öğretilmesi talebi olmuştur. Konuyla ilgili yapılan anketler ve verileri ise şöyledir:

Hüseyin Yılmaz 2003-2004 öğretim yılı itibariyle Sivas ili sınırları içerisinde il ve ilçe merkezlerindeki bazı lise, meslek lisesi ve imam hatip lisesi son sınıfında okuyanlar arasından tesadüfî örneklem yöntemiyle seçilmiş 300 öğrenciye anket uygulaması yapmıştır. Yılmaz, Örneklem grubun ortaöğretim son sınıf öğrencileri arasından seçilmesinin nedeni de, diğer dinlerle ilgili programda yer alan konuların son sınıfta tamamlanıyor olması ve hayatın gerçekleriyle yeni yüzleşmeye başlayan son

³⁴² Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, Ankara, Aralık 2003, s.32 <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle03.pdf>

³⁴³ Kaymakcan, “Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık”, s.51-52

³⁴⁴ Yıldız, s.251

sınıf öğrencilerinin sosyal ve evrensel konulara ilgi duyabilecek yaşta olmaları olduğunu belirtmiştir.³⁴⁵ Bu anket çalışmasında öğrencilere yöneltilen konuyla ilgili sorular, sonuçları ve değerlendirmeleri aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1: Öğrencilerin, “Ortaöğretimde İslam dışındaki dinler öğretilmeli mi?” sorusuna verdikleri cevapların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Evet	Hayır	Fikri yok
	Sayı %	Sayı %	Sayı %
Erkek	119 76.28	37 23.71	0 0.00
Kız	102 70.83	39 27.08	3 1.00
Toplam	221 73.66	76 25.33	3 1.00

Tabloda da görüldüğü gibi, liselerde İslam dışındaki dinlerin öğretilmesi konusundaki düşünceler açısından kız ve erkek öğrenciler arasında belirgin bir fark yoktur. Cinsiyet farklılığı dikkate alınmadığında, ankete katılan tüm öğrencilerden %73.66’sı gibi önemli bir çoğunluğu konuyla ilgili olumlu görüş belirterek ortaöğretimde diğer dinlerin öğretilmesine olumlu bakmaktadır.³⁴⁶

Tablo 2: Öğrencilerin, “Ortaöğretimde İslâm dışındaki dinler niçin öğretilmelidir?” sorusuna verdikleri cevapların dağılımı

Görüşler	Sayı	%
Genel kültürü artırır	72	24.00
Farklı din mensuplarını anlamayı sağlar	21	7.00
Hoşgörülmeyi öğretir	21	7.00
Allah’a inancı güçlendirir	15	5.00
Kendi dinimize daha sıkı bağlanmamızı sağlar	93	31.00
Ufku genişletir	33	11.00
Hepsi	36	12.00
Diğer	9	3.00
Toplam	300	100,00

³⁴⁵ Hüseyin Yılmaz, s.105

³⁴⁶ Hüseyin Yılmaz, s.116

Cevaplar içerisinde en yüksek oran (%31), diğer dinlerin öğretilmesinin kendi dinimize daha sıkı bağlanmamızı sağlayacağı görüşünde gerçekleşmiştir. Öğrencilerin önemli bir kısmı (%24) da diğer dinlerle ilgili bilgi sahibi olmaya genel kültür açısından yaklaşmakta ve düşünce ufğunun gelişmesinde (%11) bu bilgilerin faydalı olacağını düşünmektedirler.³⁴⁷

Konuyla ilgili bir diğer çalışma da Recep Kaymakcan'ın Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine uyguladığı anket çalışmasıdır. Bu araştırma, yeni gelişmeler çerçevesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile ilgili konularda ders öğretmenlerinin görüşlerini belirlemeye yönelik betimsel bir çalışmadır. Anket 2008 yılı Mayıs ve Haziran aylarında uygulanan, örneklem olarak ise Türkiye'nin farklı bölgelerinden 25 ilden gelen 774 anket değerlendirmeye alınmıştır. 2009'da toplam Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen sayısının 19.499 olduğu düşünülecek olursa örneklemin evrenin yaklaşık % 4 gibi oldukça yüksek düzeyde temsil ettiği görülmektedir.³⁴⁸ Konuyla ilgili Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine yöneltilen sorular ve değerlendirmeleri şöyledir:

Tablo 3: Din Dersinde İslamiyet'in Yanı Sıra Diğer Dinler Hakkında Bilgi Verilmesini Destekler misiniz?

Din Dersinde İslamiyet'in Yanı Sıra Diğer Dinler Hakkında Bilgi Verilmesini Destekler Misiniz?	%
Evet	92,3
Hayır	7,7

Tablo 3'e göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin % 92,3'ü derslerde diğer dinler hakkında bilgi verilmesini desteklemektedir. Bu oran oldukça yüksektir. *Bu bulgu bizlere Türkiye'de okullarda uzun yıllardır Din Kültürü ve Ahlak*

³⁴⁷ Hüseyin Yılmaz, s.117-118

³⁴⁸ Kaymakcan", "Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık", s.13-14

*Bilgisi programlarında İslam dışında diğer dinlerin öğretim konusu yapılması düşünce ve uygulamasının dersin öğretmenlerince genel bir kabul gördüğünü göstermektedir.*³⁴⁹

Tablo 4: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Diğer Dinlerin Öğretimine Bakışları

	Katılmıyorm	Kararsızım	Katılıyorum
1. Öğrencilerin İslam dininin yüceliğini anlayabilmeleri için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde diğer dinleri öğrenmeleri gerektiğini düşünüyorum.	17,9	6,0	76,1
2. Öğrencilerin diğer din mensuplarına karşı İslam dinini savunabilmeleri için onların dinlerini öğrenmeleri gerekir.	11,5	5,8	82,7
3. Öğrencilerin diğer dinden olanlara karşı daha hoşgörülü olabilmeleri için onların dinlerini Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde öğrenmeleri gerekir.	15,0	6,8	78,2
4. Öğrencilerin batı kültürünü daha iyi tanıyabilmesi için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Hristiyanlık dinini öğrenmeleri gerektiğini düşünüyorum.	44,8	10,5	44,8
5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde diğer dinlerden Kuran'ın anlattığı şekliyle bahsedilmelidir.	5,1	3,1	91,9
6. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde diğer dinlerden o din mensuplarının bakış açısıyla bahsedilmelidir.	46,8	10,1	43,2
7. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri İslam dışı dinlerin öğretiminde yeterlidir.	25,8	15,6	58,6
8. İslam dışı dinlerin öğretimine programda daha fazla yer verilmesi gerektiğini düşünüyorum.	68,0	8,7	23,3

Bir ülkedeki din dersinde çoğunluk dini dışındaki dinlerin hangi gerekçe ile eğitim konusu yapıldığı ve diğer dinlerin öğretiminde nasıl bir yaklaşımın benimsendiği son derece önemlidir. Bu konudaki gerekçe ve yaklaşımlar din dersinde hangi modelin benimsendiği hususunda kriter oluşturmaktadır. Şimdi araştırmaya katılan

³⁴⁹ Kaymakcan", "Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık", s.52

öğretmenlerin konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışalım. Tablo 5'teki 1. ve 2. soru ile ilgili veriler bizlere diğer dinlerin öğretimi konusundaki geleneksel ve savunmacı gerekçelerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri tarafından yüksek oranda benimsendiğini göstermektedir.

Tablo 4'teki 3. ve 4. sorular öğretmenlerin diğer dinlerin öğretimini dini olmayan sosyo-kültürel bir gerekçeye bağlama ile ilgili bakış açılarını öğrenmeye yöneliktir. Öğrencilerin batı kültürünü daha iyi tanıyabilmesi için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Hristiyanlık dinini öğrenmeleri gerektiği konusunda öğretmenlerin kararsız kaldıkları görülmektedir. Bu soruya öğretmenlerin hem olumlu hem de olumsuz cevap verme oranları % 44,8 de kalmıştır. Hristiyanlığın Batı kültürü ile olan ilişkisi nedeniyle öğretilmesi gerektiğini belirten bu seçenek öğretmenler tarafından genel kabul görmemiştir. Bu sonuçta, öğretmenlerin batı kültürü ile Hristiyanlık arasında doğrudan kuvvetli bir ilişki kurmadıkları şeklinde de yorumlanabilir.

Tablo 4'te 7. soru öğretmenlerin kendilerini diğer dinlerin öğretimi konusunda yeterli görüp görmediklerini belirlemeye yöneliktir. Kararsızları da yetersiz olanlarla birlikte düşündüğümüzde yaklaşık % 40 civarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin kendilerini diğer dinlerin öğretimi konusunda yeterli görmemektedir. Bu ise oldukça yüksek bir oran olarak kabul edilebilir. Diğer dinlerin öğretimine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarında daha fazla yer verilmesi düşüncesi de öğretmenler tarafından kabul görmemektedir. Daha fazla diğer dinlere yer verilmesi fikrine katılanların oranı % 23.3 iken, katılmayanların oranı % 68'dir. Bu bulgu bizlere öğretmenler tarafından diğer dinlerin öğretimine programda yeterince yer verdiği düşüncesinin ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Kararsızlarla birlikte yaklaşık % 30 civarında bir grup deneğin diğer dinlerin öğretimi için tahsis edilen yerin yetersiz olduğu fikrinde olması üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.³⁵⁰

³⁵⁰ Kaymakcan", "Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık", s.53-54

4.2.2 Alevîlik Ve Öğretimi

Türkiye’de okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik tartışmalar günümüzde daha çok insan hakları, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında yapılmaktadır. Dersin hukuki statüsü ve nasıl bir modelle verileceği konularında yapılan tartışmalarda dikkatler daha çok Alevîlikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi arasındaki ilişkiye yönelmektedir.

Alevîliği bir tarikat mı, mezhep mi ya da bir din olarak mı algılayacağız? Alevîlik İslam dini içinde bir yorum mudur yoksa bağımsın bir inanç mıdır? Alevîlik ve Türkiye’de din eğitimi açısından yapılan tartışmalarda temel problemlerin başını bu soruya verilen cevaplar teşkil etmektedir. Türkiye’de günümüz uygulamasında din dersi Müslümanlar için zorunlu bir derstir. Alevîliği farklı bir din değil de İslam içinde bir yorum olarak kabul edersek –ki Türkiye’de çoğunluk tarafından bu şekilde algılanır– Alevî öğrenciler de din dersine girmek durumundadır. Türkiye’de mezhebe göre din dersi modeli uygulanmamaktadır. Dersin müfredatına yönelik tartışmalarda da bu konu önem arz eder.

Alevîler AB sürecinde din öğretimini temel özgürlükler, insan hakları içinde din ve vicdan özgürlüğü bağlamında değerlendirdiklerinde zorunlu din derslerinin kalkması veya bu dersin söylendiği gibi mezhepler üstü yaklaşımda programa dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Özellikle de AB’ye giriş süreciyle ilgili gelişmelerin arttığı son dönemlerde bu isteklerini daha da gür bir sesle dile getirmektedirler. Bunda AB’nin İlerleme Raporlarında Alevîlerin sorunlarına yer vermesi ve AİHM’nin kararının da etkisi büyüktür. Bu konuda AB’nin beklentileri de AB’nin Alevîliği nasıl algıladığı da önemlidir. AB Alevîler için dini azınlık ifadesini kullanmaktadır. Oysa Alevîler ne tarihte ne de günümüzde azınlık kavramıyla anılmamaktadır. Bu kavramın kullanılması bazı Alevîlerce de eleştirilmektedir.

Devlet okullarında verilen din eğitim ve öğretimiyle ilgili belli bir yasal düzenleme veya dayatması olmayan AB, konuya insan hakları din ve vicdan hürriyeti açısından bakmaktadır. AİHM’nin Türkiye’deki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine vermiş olduğu kararla da anlaşıldığı gibi devlet okullarında din dersinin zorunlu

okutulup okutulmaması devletin taktirindedir. Okullarda zorunlu tutulan din dersinin muafiyet hakkı tanınmaması halinde eleştirel, objektif ve çoğulculuk ilkelerini karşılaması beklenmektedir. AİHM'nin Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini bu ilkeleri karşılamadığı yönündeki kararı (bu kararın değişen müfredata göre verilip verilmediği de tartışma konusudur) Alevîlerce haklılıklarının uluslar arası alanda ortaya konulması anlamı taşımaktadır.

Taraflar açısından aynı olaylara yüklenen anlamların farklılık arz etmesi, tarafların bakış açısıyla kendilerini haklı çıkarmak için olayları objektif değerlendirmemeleri süren tartışmaların sebeplerindendir. Şöyle ki, AİHM'nin kararını bazı Alevîler zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin kaldırılması yönünde değerlendirirken, aslında karar dersin zorunluluğu ile ilgili değil, müfredatın eleştirel, objektif ve çoğulcu olması yönündedir. Zira AİHM'nin zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kaldırılсын yönünde karar vermesi Avrupa'da çoğu ülkede bu dersin zorunlu statüsüyle verildiği düşünülürse uygun olmazdı.

Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili karşı çıktıkları temel sorunlardan biri dersin zorunlu olarak okul programlarında yer almasıdır. Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik ortak bir tutum ve beklentileri de yoktur. Bazıları dersin okul programlarında yer almasını istemezken kimileri de dersin seçmeli hale dönüşmesi kanaatindedir. Bunun dışında müfredatın değiştirilerek dersin zorunlu olarak kalabileceği görüşünde olanlar da vardır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu statüden çıkarılarak velinin de isteğiyle seçmeli olarak okutulmasından yana görüş bildirenler bu dersin inanca dayalı olduğunu, öğrencilerin bu dersi almaları halinde baskıya maruz kalacaklarını belirtmektedirler. Bu düşüncede olanların savundukları gerekçelerden biri de anne babanın çocuklarını kendi inançları doğrultusunda öğretme ve yetiştirme hakkının olduğu ve bunun hem ülkemiz anayasasında hem de AİHS'de belirtilmiş bir hak olduğudur. Alevîlerce aileden öğrendikleri ile okulda öğretilen bilgilerin çeliştiği ve çocukların bu durumda zihinlerinin karıştığı ifade edilerek, çoğulcu, demokratik toplumlarda dini yönden baskı yapılamayacağı, bunun insan haklarına aykırı olduğu ve devletin de buna hakkının olmadığını vurgulamaktadırlar.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili en büyük sorunlardan biri de bu derse yüklenen anlamdan yani dersin algılanmasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Burada ise meseleyi dersin müfredatı teşkil etmektedir. Alevîler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriğinin Sünni İslam öğretileri doğrultusunda oluşturulduğunu savunmaktadırlar. Alevîlerin inanç ve ibadetleri ile Sünni İslam arasında farklılık olduğunu belirten Alevîler, dersin her ne kadar kültür dersi olduğu ve müfredatın bir mezhebe göre hazırlandığı söylene de uygulamanın asla böyle olmadığı ve özellikle Sünni inancıyla sahip öğretmenlerce dersin mezhep dersine döndüğünü ifade etmektedirler. Dersin din kültürü değil, din eğitimi olarak algılanması gerektiğini belirten Alevîler, dersin adıyla uygulaması arasındaki farka dikkat çekmek istemişlerdir. Yahudi ve Hıristiyanların istedikleri takdirde dersten muaf olma haklarının bulunması da dersin mezhepler üstü yaklaşımla işlenmediğine delil olarak sunulabileceğini belirtmektedirler.

Devletin bütün inançlara aynı mesafede durmasının laiklik ilkesinin gerekliliği olduğunu ve zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle devletin bir inançtan yana tavır sergilemesinin laiklik ilkesine de aykırı olacağı vurgulanmıştır.

Alevîlerin müfredatla ilgili söylemlerine bakıldığında konuya pek de tarafsız yaklaşmadıkları söylenebilir. Alevîlerin dersin müfredatının Sünni İslam'a göre belirlendiği iddialarına karşı devlet yetkilileri de bu dersin bir kültür dersi olduğu, müfredatta Sünnilik ifadesi kullanılıp vurgulanmamakla birlikte, herhangi bir mezhebe de özel bir yer verilmediği açıklamasını yapmıştır. İslam dini içindeki farklı yorum ve anlayışları ortaya koyup dikkat çekmektense genel anlayıştan bahsetmeyi tercih etmişlerdir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde İslam dini dışında diğer dini inanışlar hakkında da bilgi verilmektedir. Türkiye nüfusu düşünülüp büyük çoğunluğun Müslüman olduğu gerçeği göz önüne alındığında müfredatta İslam dinine ağırlık verilmesi de pek tabiidir.

Bugün Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatı denildiğinde çoğu Alevînin aklına namaz, dua ve sure ezberleme gibi ritüeller gelmektedir. Oysaki müfredat bununla sınırlı değildir. Alevîlerin de istekleri göz önünde bulundurularak ders müfredatında değişiklik yapılarak Alevîlerle ilgili konular da Din Kültürü ve Ahlak

Bilgisi dersine dahil edilmiştir. Gerekli görülmesi halinde müfredatta yine bir değişimin olabileceği açıklamasa da yapılmıştır. Fakat görülmektedir ki tartışmaların çoğu eski müfredat üzerinden sürmektedir. Müfredattaki değişmeyi yorumlayan bazı Alevîler bunun yetersiz olduğunu savunurken, bazıları da bunun samimi olmadığını, AB'nin istekleri doğrultusunda göstermelik olarak yapıldığını belirtmektedirler. Ayrıca müfredata Alevîlik konuları eklense de bu konuların Sünni inanışa sahip öğretmenlerce verilmesinin de problem oluşturacağı ifade edilmiştir.

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli ders olmasına karşı çıkanlar bunun gerekçelerini belirtirken özellikle Türkiye’de daha önce de uygulanan bu öneride dersi seçen ile seçmeyenler arasında ayrışmalara sebep olacağı ve tartışmaların çıkabileceği, bunun ise toplumun huzurunu bozacağını savunmuşlardır.

Belirtilen bir diğer gerekçe de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin eğitim dersi değil, öğretim dersi olduğu ve toplumdaki dinler ve inanışlar hakkında bilgilendirme yapılarak kişinin yaşadığı toplumu ve inanışlarını yakından tanımasını sağlamaktır. Bununla da dersin amaçlarından biri olan, insanların birbirini anlayarak barış ve dayanışma içinde yaşamalarının gerçekleşmesidir.

Tartışmalara sebep olan görüşlerden bir diğeri de Alevîlerden bazılarının dile getirdiği devlet eliyle din dersinin verilmesinin laiklik ilkesiyle bağdaşamayacağı ve zorunlu din dersine son verilmesi önerisidir. Bu görüş daha çok konuya siyasi ve ideolojik yaklaşan Alevîlerce savunulmaktadır. Yine bu görüşte olanlar inançlarıyla ilgili esaslarının devlet kontrolüyle verilmesinin doğru olmadığı kanaatini taşımaktadırlar. Bu dersin zaman zaman asimilasyon faaliyeti olarak kullanıldığını düşünmektedirler.

Bu görüşe karşı olanlar din eğitiminin temel ihtiyaçlar arasında yer aldığı bunun devlet kontrolünde, bilimsel donanımlı, pedagojik formasyon alan kişilerce verilmemesi halinde, insanların bir şekilde bu ihtiyaçlarını karşılamaya çalışacaklarını, bu durumda da batıl inançlara yönelebileceklerini belirtmişlerdir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili Türkiye’nin tarihi ve sosyal durumu düşünüldüğünde uygulanması en makul öneri, AİHM ve Danıştay’ın da

kararlarında belirttiği gibi dersin zorunlu olarak kalıp müfredatında değişmeye gidilmesidir. Daha önce yapılan müfredat değişiminde inançlarıyla ilgili bilgileri yetersiz gören Alevîler daha kapsamlı bir değişimi istemektedirler. Müfredatın da Alevî temsilcilerin görüşleri alınarak hazırlanması gerektiğini savunmaktadırlar.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili tartışılan bir diğer seçenek de, özellikle anayasa değişikliğiyle gündeme gelen okullarda hem din kültürü hem de din eğitimi derslerinin yer almasıdır. Bu seçeneği savunanlar bununla Anayasa'daki din eğitim ve öğretimine yönelik uygulamanın tam olarak gerçekleşeceğini ifade etmektedirler. Buna göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi farklı inanışlar hakkında da bilgi veren bir kültür dersi olarak kalacak, bir de bu dersin yanında isteğe bağlı öğrencilerin velilerinin de talebiyle alacakları kendi inanç esaslarının öğretildiği din eğitimi dersi olacaktır. Bu görüşü savunanlar çocukların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle inançlarını ve bu inançlar doğrultusunda yapacakları ibadetlerini kapsamlı bir şekilde öğrenemediklerini ve dinin eğitim kısmının ihmal edildiğini belirtmektedirler.

4.2.2.1 Alevîlik Nedir?

Avrupa Birliği'ne girişte Türkiye'de din eğitimi ile ilgili en çok tartışılan konuların başında Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine karşı tutumları gelmektedir. AB'nin konuya yer verdiği ilerleme raporlarında Alevîlerden azınlık statüsünde bahsetmesi tepkilere sebep olmuştur. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi açısından Alevîliğin tanımının önemi ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyetle ve desin müfredatıyla ilgilidir. Bu ders zorunlu olmakla birlikte Müslüman olmayanların dilekçe vermeleri halinde dersten muaf tutulmaları söz konusudur. Dersin müfredatı hazırlanırken İslam dinine ait konular dinin temel kaynağı olan Kuran ve Peygamberin sünnetine göre mezhepler üstü yaklaşımla hazırlandığı belirtilmekte fakat, Alevîlerce bu görüş benimsenmemektedir. Eğer Alevîlik İslam'dan ayrı bir din olarak telakki edilirse o zaman dersten muafiyetleri gündeme gelecektir. Ama Alevîler de İslam'ın içinde görüldüğü için bu söz konusu olmamaktadır.

Alevîlik tarihi, kapsamı ve nedirliği konusunda geniş ve farklı yorumlara açık bir konudur. Biz çalışmamızda Alevîliği din eğitimiyle bağlantılı yönüne ağırlık verip, Alevîliğin tanımını ve tarihini detaylı bir şekilde ele almayacağız.

Konumuz AB'ye giriş sürecinde din eğitime yaklaşım olduğu için öncelikle AB'nin Alevîlere bakışına yer verelim. Alevîler, 1999 yılında yayımlanan belge hariç, AB Komisyonu'nun 1998'den bu yana yayımladığı her İlerleme Raporu'nda yer almaktadır. Alevîleri tanımlama konusunda belgeden belgeye değişen bir söylem benimseyen Avrupa Birliği Komisyonu, bu konuda Türkiye'den beklentilerini her geçen yıl arttırmaktadır. Şu aşamada öncelikli beklentilerin başını ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin kararına paralel olarak zorunlu din dersi ve müfredatla ilgili değişikliğe gidilmesi oluşturmaktadır.³⁵¹

İlk raporlarda Alevîleri tanımlama arayışı içinde olmayan AB Komisyonu, daha sonraki raporlardan anlaşıldığı üzere ülkemizde dini azınlıklar bulunduğunu iddia etmektedir. 1998 İlerleme Raporu'nda devlet okullarındaki zorunlu dinsel eğitimden gayri Müslim kökenlerini ispat etmeleri üzerine Lozan Antlaşması azınlıkları İslami din eğitiminden yasayla muaf tutuldukları ve Türkiye tarafından tanınan dinsel azınlıklar kendi dinlerini icra etmekte serbest oldukları ifade edilmektedir. Aynı raporda din özgürlüğünün, resmen tanınan dinsel azınlıklara (Lozan Antlaşması) ve engellerle karşı karşıya olan diğer dinsel azınlıklara farklı muamele edilmesi yüzünden sınırlı kaldığı belirtilmiştir.³⁵² Bu raporda Süryani Ortodoksların dinsel azınlık olarak tanınmamasından bahsedilmekle beraber bu raporda diğer dinsel azınlıklar açıkça ifade edilmese de Alevîlerin de kastedildiği daha sonra ki ilerleme raporlarından anlaşılmaktadır.

Alevîleri, organize bir dini topluluk olarak gören Komisyon, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde "Türklerle ve yabancı uyruklulara, organize olmuş dini toplulukların yaşamlarına katılarak din özgürlüğü haklarını kullanmalarıyla ilgili olarak eşit muamelede bulunulması sağlanmalı" ifadelerine yer vermiştir. Alevî tanımlamasındaki değişiklik 2004'teki raporda "Sünni Müslüman olmayan azınlıklar" söylemi ve

³⁵¹ *Milliyet*, "AB, Alevîler İçin İzlemede", 10.11.2007 <http://www.milliyet.com.tr/ab--Alevîler-icin-izlemede/guncel/haberdetayarsiv/06.07.2010/261439/default.htm>

³⁵² Somuncuoğlu, s173-174

Alevîlerin dini topluluk olarak resmen tanınmadıkları vurgusuyla büyük tartışmaya neden olmuştur. 2005'te bu tanım “Sünni Müslüman olmayan Alevî toplumu” halini alırken son iki yıldır özel bir tanımlama çabası gözlemlenmemektedir.³⁵³ Türk tarihi boyunca azınlık olarak telakki edilmeyen Alevîliğin AB tarafından bu söylemle tanımlanması Türk kamuoyu ve özellikle de pek çok Alevî çevreler tarafından bunun kabul edilemeyeceği yönünde tepkilere sebep olmuştur.³⁵⁴ AB'nin Alevîleri "azınlık" olarak göstermek istemesinin Türk milletini bölmek ve Alevîlerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne olan bağlılığını zayıflatmak için kasti olarak yapıldığı şeklinde değerlendirmeler de olmuştur.³⁵⁵

Alevîliği dinsel azınlık olarak belirtilmesinin haricinde Alevîliğin İslam dışında bir din olarak söylenmesi de tartışmalara sebep olmuştur. Bu da Alevîliği tanımlamada yapılan hatanın ayrı bir yönüdür.

Alevîlik Arapça bir sözcük olup, sözlükte “Ali’ye mensup, Ali taraftarı, Ali’yi seven, sayan ve ona bağlı olan, Ali’ye ait ve Ali’nin soyundan gelen” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Sözcüğün terim anlamına gelince, herkesin kabul edeceği bir tanımını yapmak mümkün değildir. Çünkü tarih boyunca dilciler, tarihçiler, şairler, edebiyatçılar, fırka ve mezhepleri inceleyen yazarlar kavrama farklı anlamlar yüklemişlerdir.³⁵⁶

³⁵³ *Milliyet*, “AB, Alevîler İçin İzlemede”, 10.11.2007 <http://www.milliyet.com.tr/ab--Aleviler-icin-izlemede/guncel/haberdetayarsiv/06.07.2010/261439/default.htm>; *Milliyet*, “Alevîliğin Adı Yok”, 09.11.2005 <http://www.milliyet.com.tr/Aleviligin-adi-yok/guncel/haberdetayarsiv/04.11.2010/254283/default.htm>

³⁵⁴ M. Ali Büyükkara, “AB’ne Giriş Sürecinde Yükselen Alevî Hakları, Talepleri ve Beraberindeki Problemler,” *Türkiye’nin AB’ye Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19-Eylül 2001, Düzenleyen: DİB ile Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2003, s.451; *Cumhuriyet*, Alevîler AİHM Kararından Memnun”, 02.02.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=112068>; *Milliyet*, “Din Dersi Tartışması Alevîleri Böldü”, 19.11.2006 <http://www.milliyet.com.tr/din-dersi-tartismasi-Alevileri-boldu/siyaset/haberdetayarsiv/04.11.2010/178501/default.htm>; Emre Demir, Ahmet Özey, “Alevîler Uyarıyor: AİHM’deki Azınlık Arayışı Tarihi Hata Olur”, *Zaman*, 18.11.2006 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=456763>; İsa Yılmaz, “Perinçek: ‘Alevîlik İslam Dışındır’ İddiası Batı’nın Dayatması”, *Zaman*, 09.10.2004, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=99594>

³⁵⁵ Selda Öztürk Kay, “Alevîlere Operasyon”, *Yeniçağ*, 09.01.2008 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=4587>

³⁵⁶ Sönmez Kutlu, “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi”, <http://www.sonmezkutlu.com/?&Bid=206312>; Mustafa Talas, “Mehmet Eröz’de Bir Din, Mezhep ve Kültür Konusu Olarak Türkiye’de Alevîlik Ve Bektaşilik”, http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/27-287-308.pdf; İshak Torun, “Türkiye’de Sivil

Alevîlik, bulunduğu coğrafyaya, topluluğa ve siyasi ortama göre farklı algılanmıştır. Örneğin bugün İranlılar, Ali soyundan gelenlere Alevî demektirler.³⁵⁷ Farklı şekillerde tanımlanan Alevîlik için tarikat,³⁵⁸ yol³⁵⁹ mezhep,³⁶⁰ tasavvufi yorum,³⁶¹ İslam yorumu,³⁶² kavramları kullanılmaktadır.

Çağımızda Alevîler olarak tanınan iki itikadî mezhep bulunmaktadır. Bunlardan biri genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Arap Alevîliği, diğeri ise XIII. Yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal-dini kaynaşmaların sonucu ortaya çıkan ve XVI. Yüzyılda Safevîler'in propagandası ile gelişen Kızılbaşlıktır. Kızılbaşlık XIX. yüzyıldan sonra Alevîlik olarak adlandırılmaktadır.³⁶³ Anadolu sosyo-kültürel coğrafyasında yaşayan günümüz Alevîliğini ifade etmek için ise "Anadolu Alevîliği" kavramı ön plana çıkmaktadır. Anadolu Alevîliği, Arap Alevîliği ile aynı olmadığı gibi İran Şiiliğiyle de aynı değildir.³⁶⁴

Metin Bozkuş günümüzde Alevîliğin tarifi konusunda, bir tarikat mı, bir mezhep mi veya siyasî bir hareket mi gibi, yaşanan belirsizliğin temelinde tarihî sürecin dikkate alınmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Anadolu Türk-İslam tarihinde ortaya çıkış dönemleri ve fonksiyonları itibariyle birbirinden tamamen farklılık arz eden, ancak sonradan ikisi birlikte bir başka tabirle ifade edilen oluşumlar görüldüğünü, bunların Bektâşîlik ve Kızılbaşlık olduğunu ifade eden Bozkuş, bu oluşumları kısaca açıklamıştır: "*Bunlardan birincisi bütünüyle bir tarikat görünümü arz eden ve göçebe toplulukları Osmanlı resmî anlayışı etrafında toplamaya çalışan Bektâşîlik tarikatıdır.*"

Toplum ve Demokrasinin Gelişmesinde Bir Potansiyel Olarak Alevîlik" s.2 <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi13.pdf>

³⁵⁷ Kutlu, "Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi".

³⁵⁸ Ahmet Şişman, "Alevîlik, Temel Hak ve Özgürlükler" *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, s.4 http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak1.pdf

³⁵⁹ Ramazan Akkır, "Reha Çamuroğlu: İslam'ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevîlik Yoktur", *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, s.40 http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak7.pdf

³⁶⁰ Ali Haydar Haksal, "Din Dersini Ve İslâm Dinini Yasaklayalım I-" , *Milli Gazete*, 20.10.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2305801>

³⁶¹ Kıvanç El, "Alevîlik İmam Hatip'te", *Akşam*, 06.03.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2611773>; İbrahim Arslanoğlu, "Alevîlik Nedir?" http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/13-153-184.pdf

³⁶² Ramazan Akkır, "Sait Yazıcıoğlu: Alevîlik Meselesi Diyalog İle Çözümlenebilir", *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, s.63-64; Fehmi Kuru, "Alevîlik İslam-Dışı Mı?", *Yeni Şafak*, 09.06.2002 <http://www.tumgazeteler.com/?a=134105>

³⁶³ Torun, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasinin Gelişmesinde Bir Potansiyel Olarak Alevîlik" s.2

³⁶⁴ Torun, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasinin Gelişmesinde Bir Potansiyel Olarak Alevîlik" s.2

İkincisi ise, 15. yüzyıldan itibaren Safevîlerin, Anadolu’da taraftar toplamak maksadıyla yaymaya çalıştıkları ve Şîîliğe dayalı siyasî bir karakter arz eden Kızılbaşlık hareketidir”. Sonradan gerek Bektaşî ve gerekse Kızılbaş topluluklar için Alevî kavramı kullanılmaya başlanmıştır.³⁶⁵ Bu bağlamda, günümüzde Anadolu Alevîliğini ifade etmek üzere “Alevîlik-Bektaşîlik” terkihi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bektaşîlik de bir tarikat olarak değerlendirilmektedir.³⁶⁶

Alevîlik ve Bektaşîlik, diğeri sufi oluşumlar gibi varlığını İslam’a borçlu olan, gücünü ve heyecanını ondan alan dini-kültürel ve mistik/ahlaki bir harekettir. Bu din anlayışının, Anadolu’nun ve Balkanların İslamlaşmasında, önemli katkıları olmuştur.³⁶⁷ Bu yönüyle Alevîlik bir İslam inanışıdır. Ona İslam inançları dışında bir kimlik aramak tarihsel ve sosyal gerçeklerle bağdaşmamaktadır.³⁶⁸ İslam kültür medeniyetinde ortaya çıkan Alevîliğin, tarihsel olarak diğeri dinlerden etkilendiğini bilmek Alevîliği, anlamada faydalı olacaktır.³⁶⁹ Anadolu Alevîliği, Batınlık, Yesevîlik, Haydarîlik, Kalenderîlik, Melamîlik, Hurufîlik, Yunan felsefesi, tasavvuf gibi akımlardan ve Şamanizm gibi inanç ve kültürlerden etkilenmiş bir düşünce ve inanç sistemi³⁷⁰ olduğu söylenmektedir. Reha Çamuroğlu Alevîliğin İslam’dan ayrı düşünölemeyeceğini “*Alevîliğin tarihi şunu göstermiştir ki İslam’ın egemen olmadığı hiçbir coğrafyada Alevîlik yoktur. Alevîlik, İslam’ın tam içinden gelişmiş bir yoldur. Tabii ki kendine özgü, farklı kültürel ve itikadi yönleri vardır; ama Alevîlik, İslam’ın bir ‘yolu’dur.*” sözleriyle dile getirmiştir.³⁷¹

³⁶⁵ Metin Bozkuş, “Alevî Yurttaşlara Yönelik Dinî Hizmetlerin İcrası Bağlamında Bir Teklif Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.10/1, S.1-12, (Haziran 2006), Sivas, s.3 <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1285.pdf>; Bkz. Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslamiyât*, C.6, S.3, (Ankara 2003), s.111-126; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevîlik*, Ankara 2002 Aktaran: Bozkuş, s.3.

³⁶⁶ Akkır, “Reha Çamuroğlu: İslam’ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevîlik Yoktur”, s.40; Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîlik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.52 Aktaran: Torun, s.2-3

³⁶⁷ Kutlu, “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi”,

³⁶⁸ Arslanoğlu, “Alevîlik Nedir?”

³⁶⁹ Kutlu, “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi”,

³⁷⁰ Arslanoğlu, “Alevîlik Nedir?”; İlyas Üzümlü, “Alevî Çalıştay ve Bilimsel Zemin,” *Zaman*, 17.07.2009 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=870220&title=yorum-ilyas-uzum-Alevî-calstayive-bilimsel-zemin>

³⁷¹ Akkır, “Reha Çamuroğlu: İslam’ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevîlik Yoktur”, s.40

Alevîlik, İslam toplumu içerisinde ortaya çıkmış ve daha çok kırsal kesimlerde yaşayan, gelişen bir inanıştır.³⁷² 1960 öncesine kadar kırsal yerleşimlerde kapalı cemaat hayatı sürdüren Alevîler kentlere göçle birlikte, birtakım dernekler etrafında örgütlenmek suretiyle geleneksel kültürlerini korumaya çalışmışlardır. Alevîlerin “Alevî” adıyla dernekler kurarak örgütlenmeleri 90’lı yıllardan sonradır. Ancak bu örgütlenmenin bazı açılardan Alevî yurttaşları istismar ettiğin ve Alevî-Sünnî toplulukların kaynaşmasına mani oldukları³⁷³ görüşü de vardır.

Din içerisinde birbirlerinden farklılaşan grupların ortaya çıkması aynı zamanda bunların birbirleriyle çatışmasını da beraberinde getirmektedir; çünkü ister din, ister mezhep, isterse cemaat seviyesinde olsun, her inanç grubu hakikati bizzat kendilerinin temsil ettiğini iddia ederek ötekileri bir şekilde dışlamaya başlar. Kuşkusuz Sünni ve Alevî kimliğinin oluşumu, her iki grubun İslam’ı birbirlerinden farklı biçimde algılaması ve yaşamasıyla teşekkül etmiştir. Bu ise onların birbirlerini algıarken nesnel davranamadıkları anlamına gelmektedir. Sünni ve Alevî gruplarının birbirlerini çok çeşitli ithamlarla yaralamalarının arkasında kendi kimliklerini koruma arzuları yatmaktadır. Her ne kadar kendi aralarında az miktarda farklı görüşler taşıyanlar olsa da Alevîlerin geneli Müslüman üst kimliği altında Alevîce yaşamayı, yani kimliklerinden taviz vermeden varlıklarını devam ettirmeyi istemektedir. Aynı şekilde bugün Alevîler tarafından sık sık gündeme getirilen istek ve şikâyetler de temelde Alevîlerin sosyal, kültürel ve dinî kimliklerini koruma arzularının yansıması kabul edilebilir.³⁷⁴

“Alevîler içinde de sorunlara farklı yaklaşılmaktadır. Alevîler, kendi inanç, ilke ve uygulamalarını günümüz koşullarında nasıl sürdürecekleri konusundaki tartışmalarını genel manada sağ ve sol Alevîlikler diyebileceğimiz iki ana yol üzerinden

³⁷² Şişman, “Alevîlik, Temel Hak ve Özgürlükler”, s.4

³⁷³ Bozkuş, s.5; Torun, s.5-7; Fazıl Hüsnü Erdem, “Alevî Sorunu Üzerine Bazı Düşünce ve Öneriler,” *Toplum ve Bilim*, Sayı.90, 2001, s.193 Aktaran: Torun, s.6

³⁷⁴ Asım Yapıcı, “İçimizdeki Öteki: Kimlik ve Ön Yargı Kısacasında Sünni-Alevî İlişkileri” *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, s.58-59 http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak8.pdf; Necdet Subaşı, “Duymak ve Dinlemek —Alevîlerin Haykırıları Üzerine Bir Deneme—”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, s.62 http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak9.pdf

sürdürmektedirler. Sağ Alevîlik, gelenekten beslenen bakiyeye sadakatle sarılmanın gereğini vurgularken, sol Alevîlik de daha özgün bir kimlik arayışı içindedir.”³⁷⁵

Alevîlik ve Bektaşilik, maalesef, günümüzde, bazı kesimlerce marksist ve materyalist bir tarih anlayışıyla ele alınarak, tarihteki uzlaştırmacı ve kapsayıcı kimliğinden ayrılıp çatışmacı, muhalif bir siyasi harekete dönüştürülerek, ya doğrudan İslam'a ya da Sünniliğe muhalefet olarak yeni bir Alevî kimliği inşa edilmeye çalışılmaktadır.³⁷⁶ Türkiye içindeki ve dışındaki bazı Alevî grup ve derneklerinin temsilcileri, Alevîlerin Müslüman olmadıklarını iddia ettikleri gibi “Alisiz Alevîlik” gibi tarihsel ve sosyal gerçeklere aykırı tezleri de ileri sürmektedirler.³⁷⁷

Bazı Alevî kuruluşları da bu anlayışa destek vermektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli olması için AİHM'de açılan davada Avukat Kazım Genç'in, 3 Ekim'de Strasbourg'da yaptığı savunmada, Alevîliğin inanç anlayışının ve ibadetlerinin Sünni İslam'ından farklı olduğunu savunan ve Alevîliğin felsefi öğretisinin ve beslenme kaynaklarının büyük ölçüde İslam'dan etkilense de, İslam'dan farklı bir dünya görüşü olduğunu iddia etmesi³⁷⁸ başta Alevîler olmak üzere Türkiye'de yoğun eleştirilere sebep olmuştur.

Cem Vakfı Avrupa Koordinatörü Alişan Hızlı, konuyu daha önce de dile getirdiğini AİHM'de görüşülen dava daha şimdiden bazı Alevîlik İslam dışıdır görüşünü savunan Alevî maskeli kişiler tarafından zafer olarak görülmeye başlandığını, bunun Alevîler içinde büyük bölünmelere sebep olacağını belirtmiştir.³⁷⁹

Kararda, davacılar Hasan Zengin ve kızının dava dilekçelerinde yaptıkları Alevîlik tanımına da ayrıca yer veren AİHM, davacıların Alevîlik tanımına karşı “Başvurucuya göre Alevîlik, diğer kültürlerden, dinlerden ve felsefelerden etkilenen bir

³⁷⁵ Subaşı, s.62

³⁷⁶ Kutlu, “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi”; Şenol Kaluç, “Alevîlik Sünnileşmiyor Ateistleşiyor”, *Star*, 09.02.2009 <http://www.stargazete.com/acikgorus/Alevilik-sunnilesmiyor-ateistleliyor-167807.htm>

³⁷⁷ İbrahim Arslanoğlu, “Türkiye'de Alevî-Sünni Farklılığı Ve Sorunlar”, w3.gazi.edu.tr/~iarslan/Aleviisunnifarklilik.doc

³⁷⁸ Emre Demir, Ahmet Özay, “Alevîler Uyarıyor: AİHM'deki Azınlık Arayışı Tarihî Hata Olur”, *Zaman*, 18.11.2006 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=456763>

³⁷⁹ Emre Demir, Ahmet Özay, “Alevîler Uyarıyor: AİHM'deki Azınlık Arayışı Tarihî Hata Olur”, *Zaman*, 18.11.2006 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=456763>

inanç ya da felsefedir.” ifadesini kullanarak, Alevîlik İslam dışıdır yaklaşımına katılmadığını ima etmiş oldu. Özellikle Avrupa Alevî Birlikleri Konfederasyonu (AABF) ve alt birlikleri, Alevîliğin İslam dışında olduğunu savunuyordu³⁸⁰

Avrasya Kamuoyu Araştırmaları Merkezi’nin (AKAM) 6-8 Ocak’ta, Adana, İstanbul, İzmir, Ankara, Sivas, Tokat, Çorum, Malatya, Erzincan ve Tunceli’de Alevî olduğunu ifade eden 1860 kişi ile yüz yüze görüşerek yaptığı “Alevîler Nasıl Yaşıyor Ne İstiyor Araştırması”nın sonuçlarına göre “Alevîlikle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisine katılıyorsunuz” sorusu yöneltilen katılımcılar, yüzde 57.8 oranında “Alevîlik İslam dininin bir mezhebidir” dedi. Katılımcıların yüzde 35.3’ü “Alevîlik İslam dininin Anadolu kültürü ile yoğrulmuş halidir”, yüzde 3.1’i “Alevîlik kültürel bir olgudur, dini inanç değildir” yüzde 2.4’ü ise “Alevîlik İslam’dan farklı bir dindir”, yüzde 1.4’ü ise “Alevîlik bir tarikatır” ifadelerine katıldığını söyledi.³⁸¹

Recep Kaymakcan’ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri arasında yaptığı araştırmada yönelttiği Alevîlik tanımı sorusuna farklı yanıtlar verildi. Katılımcıların yüzde 23,8’i Alevîliği "Yaşam Biçimi" olarak nitelendirirken, yüzde 21,6’sı Alevîliğin "Siyasi Oluşum" olduğunu belirtiyor. Bu tanımlamaları yüzde 19,1 ile "Şia’nın bir kolu", yüzde 15,3 "Mezhep", yüzde 11,2 "Tarikat", yüzde 0,8 oranıyla "Din" izliyor.³⁸²

Yapılan araştırmalar Alevîliğin İslam dini içinde farklı yorumlanabildiğini fakat İslam’ın dışında düşünenlerin sayısının çok az olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda ortaya atılan, arkasında ulaşılmak istenen farklı amaçların olduğu kanaatini taşıyan bu düşünce çoğu Alevî tarafından da kabul görmemektedir.

Alevîlerin İslam dini dışında kabul edilmemesiyle de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf olma talebinin günümüz Anayasası doğrultusunda mümkün olmadığı sonucuna varılmaktadır.

³⁸⁰ Ahmet Dinç, “AİHM’den İslam Dışı Alevîliğe Geçit Yok”, *Zaman*, 30.01.2008 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=644937>

³⁸¹ Şule Köktürk, “Açılım Alevîlere Güven Vermiyor”, *Cumhuriyet*, 11.01.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&hn=106944>

³⁸² *Radikal*, “Din Dersi Öğretmenleri Alevîlik Konusuna İkiye Bölündü”, 28.05.2009 <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=938020&CategoryID=77>

4.2.2.2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Olmasına Yönelik Yapılan Tartışmalar

Türkiye’deki Alevîlerin eğitim alanındaki taleplerinin en önemlisi, ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgilidir. Anayasada ilköğretimde okutulması zorunlu kabul edilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılması veya derslerde Alevîlik dini bilgilerini de kapsayacak şekilde düzenlemelerin yapılmasını istemektedirler.³⁸³ Çünkü Alevîler zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin laikliğe, insan hak ve hukukuna, inanç özgürlüğüne, uluslararası sözleşmelere aykırı olduğunu belirtmekte ve bilimsel, laik, demokratik eğitim isteniyorsa bunun gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁸⁴ Eğitim-Sen Genel Başkanı Zübeyde Kılıç’ın konuyla ilgili açıklaması şöyledir:

*“Bu ülkede yaşayan bütün kimliklerin kendilerini her süreçte özgürce ifade etmelerinden yanayız. Zorunlu din dersleri dayatmadır, bilimsel, laik eğitimi baltalamaya yönelik bir uygulamadır.”*³⁸⁵

“Bu devletin genetik kodlarında sadece Türk ve Sünni olmak vardır” diyen Pir Sultan Abdal Kültür Derneği (PSAKD) Genel Başkanı Fevzi Gümüş, Anayasanın 24. maddesiyle Alevîlerin asimilasyonu için din derslerinin zorunlu hale getirildiğini, 12

³⁸³ Yıldız, s. 252-253; M. Ali Büyükkara, “AB’ne Giriş Sürecinde Yükselen Alevî Hakları, Talepleri ve Beraberindeki Problemler,” *Türkiye’nin AB’ye Girişinin Din Boyutu* Sempozyumu, 17-19-Eylül 2001, Düzenleyen: DİB ile Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2003, s.452; Z. Kıvanç EL, “Zorunlu Din Dersi Anayasa’nın Emri” *Akşam*, 07.07.2006 <http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=45790,4&tarih=07.07.2006>; *Birgün*, “Zorunlu Din Dersinin Kalkması Başka Bahara Kaldı”, 24.03.2010 http://www.birgun.net/actuel_index.php?news_code=1269430235&year=2010&month=03&day=24; *Akşam*, “Alevîler’den Hükümete Çağrı”, 12.10.2004. <http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/10/12/politika/politika4.html>; *Hürriyet*, “Ankara’da ”Zorunlu Din Dersine Hayır” Eylemi”, 05.09.2009 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=12418764>

³⁸⁴ *Vatan*, “Zorunlu Din Dersi Protestosu”, 05.09.2008 http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Zorunlu_din_dersi_protestosu_197374_1&tarih=05_09.2008&Newsid=197374&Categoryid=1; *Evrensel*, “Alevîler’den ‘Zorunlu Din Dersi’ Uyarısı”, 19.09.2010 http://evrensel.net/haber.php?haber_id=75402

³⁸⁵ *Hürriyet*, “Ankara’da ”Zorunlu Din Dersine Hayır” Eylemi”, 05.09.2009 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=12418764>

Eylül askeri darbesini gerçekleştirenlerin tek tip insan yaratmayı hedeflediğini belirtmiştir.³⁸⁶

Hem ulusal hem de uluslar arası alanda verdikleri hukuk mücadelesinde haklılıklarının ortaya konulduğunu savunan Alevîler, AİHM'nin Danıştay 8'inci Dairesi'nin ve Türkiye mahkemelerinde de aynı yönde verilen kararları hatırlatarak, derslerde sadece Sünniliğin öğretildiği iddiasıyla derslerin zorunlu olmaktan çıkarılmasını yahut tamamen kaldırılmasını talep etmektedirler.³⁸⁷ Alevîler Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin insan hakları ve hukuka aykırı olduğunu da şu gerekçeleri göstererek açıklamaya çalışmışlardır:

Anayasamızın 24. maddesinde belirtilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri okutulan zorunlu dersler arasındadır. Bu dersten alınan notlar sınıf geçmeyi etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye'de yaşayan ve Türk okullarında okuyan öğrenciler din dersi kitaplarında verilen bilgileri, bunlara inansa da, inanmasa da öğrenmek ve öğrendiklerini anlatmak zorundadır. Oysa insanların istedikleri dini seçmek, seçmemek, öğrenmek ya da öğrenmemek gibi bir özgürlükleri bulunmaktadır. Nitekim İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi insanlara bu doğal hakkı tanımış ve onu güvence altına almıştır. Bu nedenle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olması, altında Türkiye'nin imzası bulunduğu bu sözleşmelere aykırıdır.³⁸⁸

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 18. maddesinde; "Herkesin ... din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak din veya inanç değiştirme özgürlüğünü, dinini ya da inancını tek başına veya topluca açık veya özel olarak öğretme, uygulama ... özgürlüğünü içerir." denilmektedir. Aynı bildirgenin 26. maddesinin üçüncü fıkrasında

³⁸⁶ Evrensel, "Alevîler'den 'Zorunlu Din Dersi' Uyarısı", 19.09.2010 http://evrensel.net/haber.php?haber_id=75402

³⁸⁷ Büyükkara, s.457-458; Vatan, "Zorunlu Din Dersi Protestosu", 05.09.2008 [http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Zorunlu din dersi protestosu 197374 1&tarikh=05.09.2008&Newsid=197374&Categoryid=1](http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Zorunlu+din+dersi+protestosu+197374+1&tarikh=05.09.2008&Newsid=197374&Categoryid=1); Evrensel, "Alevîler'den 'Zorunlu Din Dersi' Uyarısı", 19.09.2010 http://evrensel.net/haber.php?haber_id=75402; Birgün, "Zorunlu Din Dersinin Kalkması Başka Bahara Kaldı", 24.03.2010 http://www.birgun.net/actuel_index.php?news_code=1269430235&year=2010&month=03&day=24; Taraf, "Alevîler Bu Çalıştay'a Taraf" 03.06.2009 <http://www.taraf.com.tr/haber/Aleviler-bu-calistay-a-taraf.htm>

³⁸⁸ Şakir Keçeçi, Aziz Yalçın (hızl), *Alevîlik-Bektaşilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Ankara: Ardıç Yayınları, 1996, s.1

da; “ Anne baba çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmede öncelikle hak sahibidir.” denilmektedir.³⁸⁹

Okullardaki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile ailede öğrenilen ile okulda öğretilenlerin farklılığı karşısında hangisinin doğru olduğu sorusuyla çocukların zihinleri karışmaktadır.³⁹⁰ Bu nedenlerle, okullarımızda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ya okutulmamalı ya da illa okutulacaksa öğrencilerin velilerine seçim hakkı tanınmalıdır. Ayrıca, öğrencinin anne ve babası, çocuğa hangi kitabın okutulmasını istiyorsa onu seçmeli ve devlet bu kitabın okutulması için alt yapı hazırlamalıdır. Tabiidir ki din inancı olmayanlara da okumama hakkı tanınmalıdır.³⁹¹

Bugün biz din ve vicdan özgürlüğü diyorsak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ndeki 18. maddeyi savunuyorsak, mezhep eşitliğini kayıtsız şartsız savunmalıyız.³⁹² İnsan Hakları Bildirgesi’nin 18. ve 26/3 maddesi, anne babaya çocuklara verilecek eğitimin türünü seçme hakkını tanımıştır. Bu bildirge TBMM’nin onayından geçerek iç hukuk metni olmuştur. Bu hukuk metninin vermiş olduğu haktan bütün vatandaşlar yararlanabilmelidir.³⁹³

Bu görüşler bütün Alevîler için geçerli değildir. Çünkü Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik ortak bir görüşleri yoktur. Zorunlu din dersine karşı olanlar olduğu gibi dersin statüsünü değil de müfredatı eleştirenler de vardır. Bu derse yüklenen anlamla ilgilidir. Konuyla ilgili farklı bir tespitte bulunan Recep Kaymakcan Türkiye’deki Alevî vatandaşların isteklerini dile getirme iddiasında bulunan kuruluşları okullarda din dersi açısından ana hatlarıyla iki gruba ayırmaktadır:

“İlk grubu sosyalist ve pozitivist düşüncenin daha etkin olduğu siyasi Alevîlik söylemi oluşturmaktadırlar. Genellemelerin istisnası olsa da bu gruplar okullarda din dersinin varlığına karşı bir politika izlemektedirler. Diğer bir ifade ile laik bir ülkenin okullarında hiç din dersi olmasın demektedirler. İkinci grubu ise Alevîliğin dinî

³⁸⁹ Keçeçi ve Yalçın (hzl), s.5

³⁹⁰ Vatan, “Ankara’da ‘Zorunlu Din Dersi’ Protestosu”, 06.09.2008. http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Ankarada_zorunlu_din_dersi_protestosu_197557_1&tarih=06.09.2008&Newsid=197557&Categoryid=1

³⁹¹ Keçeçi ve Yalçın (Hzl.), s.2-6

³⁹² Hamit Baldemir, *Din ve Alevîlik Üzeine*, İstanbul: Nam Yayıncılık, 1994, s.174

³⁹³ Keçeçi ve Yalçın (Hzl.), s.5

boyutunu ve geleneklerini ön planda tutan Alevîlik anlayışıdır. Bu kategori içerisindeki Alevî kuruluşları ve entelektüelleri okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu hukuki statüsü ve dersin içeriği konusunda bazı itirazlarda bulunmaktadır. Din dersinin varlığına karşı çıkmayan bu gruplar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde Sünni İslam öğretimi yapıldığını iddia etmekte ve Alevîliğe de program içerisinde yer verilmesini istemektedirler.”³⁹⁴

Alevî kuruluş ve dernekler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile ilgili genel söylemleri bu dersin asimilasyon aracı olarak kullanıldığı, bu dersin Alevî çocuklar için işkence ve zulüm olduğudur.³⁹⁵ Ayrıca zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle Sünni İslamın kurallarının öğretildiğini söyleyen Alevîler laik devletin tüm inançlara ve inançsızlara eşit mesafede durmak zorunda olduğunu ve bu dersin okutulmasının laiklik ilkesine aykırı olduğunu belirtmişlerdir.³⁹⁶

Farklı inanç ve felsefi görüş sahiplerinin bir arada, huzur, barış ve dayanışma içinde yaşamaları, birbiri hakkında doğru bilgi sahibi olarak ve birbirini anlayarak gerçekleşebilir. Ülkemizdeki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin temel amaçlarından biri de saygı ve hoşgörüyü hizmet etmektir.³⁹⁷

Avrupa Konseyi'nin ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele organı ECRI'nin, 'Türkiye'de ırkçılık ve ayrımcılık' adlı raporunda Türkiye'de son yıllarda gerçekleştirilen reformlara rağmen, dinsel özgürlükler alanında ayrımcılık yapıldığını vurgulandı. Zorunlu din derslerine de değinilen raporda, 'Eğer bu ders, belirli bir dinin

³⁹⁴ Recep Kaymakcan, "Alevîlik Üzerinden Din Dersini Tartışmak", *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Yıl.2 Sayı.6, s.69 http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak11.pdf

³⁹⁵ Arzu Yıldız, "Alevîler De 'Boykot' Edecek", *Taraf*, 23.09.2010 <http://www.taraf.com.tr/haber/Aleviler-de-boykot-edecek.htm>; *Cumhuriyet*, "Zorunlu Din Dersi İçin Oturma Eylemi", 21.09.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=175244>; *Akşam*, "Alevîlerden Zorunlu Din Dersine 'Hayır'", 07.09.2008 <http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=129027,4&tarih=07.09.2008>; Sultan Özer, "Zulüm 30 Yıldır Sürüyor", *Evrensel*, 28.09.2010 http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=75849

³⁹⁶ Kamil Tekin Sürek, "Gönüllü De Olmaz", *Evrensel*, 11.07.2006 <http://www.evrensel.net/06/07/11/kose.html#2>; *Hürriyet*, "Zorunlu Din Dersi Kalksın Kampanyası", 21.04.2005 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=313386>; *Evrensel*, "Alevîlerden Zorunlu Din Dersi Uyarısı", 17.09.2010 http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=75272

³⁹⁷ Semih İdiz, "Zorunlu Din Dersi: Avrupa'daki Durum", *Milliyet*, 17.09.2007 <http://www.milliyet.com.tr/2007/09/17/yazar/idiz.html>; Namık Kemal Zeybek, "Okullarda Din Dersi Ama Nasıl?", *Radikal*, 19.09.2007 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=233260>; Hayrettin Karaman, "Zorunlu Din Dersi", *Yeni Şafak*, 15.08.2008 <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?t=15.08.2008&y=HayrettinKaraman>

öğretisi niteliğinde, esas olarak İslam dinini öğretmeyi hedefliyorsa, o zaman da çocukların ve ebeveynlerinin dini özgürlüklerini korumanın gereği olarak zorunlu bir ders olmaktan çıkarılmalıdır' dendi³⁹⁸

AB İlerleme Raporu Avrupa Konseyi'nin raporu, AİHM ve Danıştay'ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili kararlarının ardından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili nasıl bir düzenlemenin yapılması gerektiği konusunda farklı görüşler sunuldu. Bu kararların dersin zorunluluğu ile ilgili değil de müfredatına yönelik olduğu düşünülürse, müfredatın daha çoğulcu halkın farklı inanışlarına da yer verecek şekilde değiştirmesiyle sorunun çözüleceğini savunanlar yanında, Anayasa'daki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili maddenin kaldırılarak devlet kurumlarında din eğitim ve öğretimine yer verilmemesinin gerektiği görüşünde olanlar da vardır. Farklı bir görüş de dersin inançla ilgili olduğu ve zorunlu olmayıp seçmeli dersler arasında yer alması gerektiğidir.

Konuyla ilgili olarak en çok savunulan görüşlerden biri ise Anayasa'daki din eğitim ve öğretimiyle ilgili maddenin gerçek manada uygulanması, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatının daha çoğulcu bir şekilde değiştirilmesi ve isteyenlerin de kendi inançlarını kapsamlı bir şekilde öğrenecekleri din dersinin seçmeli olarak verilmesidir. Kısaca değindiğimiz bu görüşlerle ilgili yapılan tartışmalara bakalım.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine okullarda yer verilmemesi gerektiği önerisi, çoğu Avrupa ülkelerinde din dersinin zorunlu okutulduğu ve Türkiye'de din eğitimi ve öğretimi konusundaki yasal çerçeve, halkın istekleri ve toplumun tarihi ve sosyal durumu göz önüne alındığında uygulanabilir olduğu söylenemez.³⁹⁹

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin yerine seçmeli din derslerinin gelmesini savunanların sundukları gerekçelerden biri de, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle çocukların inançları hakkında kapsamlı bilgiler alamadıkları bu dersinle çocukların din eğitim ve öğretim ihtiyaçlarının tam olarak karşılanamadığı, bunun

³⁹⁸ *Akşam*, "Din Ödevi Zor Geldi", 16.02.2005

<http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/02/16/politika/politika2.html>

³⁹⁹ Kaymakcan, "Alevilik Üzerinden Din Dersini Tartışmak", s.69

yerine devletin de gözetiminde ailenin de talebiyle inançlarını ayrıntılı bir şekilde görecekleri seçmeli din dersinin okul programlarında yer almasının daha faydalı olacağıdır.⁴⁰⁰

Anayasa değişikliği de gerektirmeyen diğer teklif de dinsel inanışların tümü hakkında genel kültür düzeyinde bilgi verileceği Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi uygulanmaya devam edilmesi ve isteyenlerin de kendi inançlarını ayrıntılı bir şekilde öğrenecekleri din dersinin seçmeli olarak verileceği din eğitimi din dersi alabilmesidir.⁴⁰¹

Zorunlu din dersinin kaldırılmasına tepki gösteren ilahiyatçıların sıcak baktığı bu teklife Alevî örgütleri karşı çıkmaktadır. Hem Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi hem de din eğitiminin verilmek istendiği bu öneriye yaklaşımlar ise şöyledir:

Diyanet İşleri Eski Başkanı Tayyar Altıkulaç: *“Anayasada din öğretimi zorunlu, din eğitimi isteğe bağlı deniliyor. Bu formülle anayasayı uygulamış olacağız.”*

Pir Sultan Derneği Genel Başkanı Kazım Genç: *“Zorunlu din dersinin anayasada düzenlenmesinden vazgeçilmeli. Devlet din eğitiminden elini çekmeli. İsteğe bağlı din eğitimi yapacaksınız. Zorunlu din dersinden tamamen vazgeçilmeli.”*

Diyanet İşleri Eski Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz: *“Önerilen formül çok doğru. Kişi dini kendi öz iradesiyle seçer. Zorunlu din kültürü dersi bunu sağlar. İsteğe bağlı din eğitimi dersi ile de çocuk istediği din hakkında uygulamayı öğrenir.”*

Konuyla ilgili olarak din eğitiminin din kültürü dersinden farklı olduğunu ve isteğe bağlı olması gerektiğini vurgulayan dönemin Devlet Bakanı Faruk Çelik, *“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriği yenilenecek, din eğitimi ise isteğe bağlı hale*

⁴⁰⁰ Nazlı Ilıcak, “Alevîlere Kulak Verelim”, *Sabah*, 12.11.2008 http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ilicak/2008/11/12/Alevilere_kulak_verelim

⁴⁰¹ *Zaman*, “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Zorunlu, Din Dersi İsteğe Bağlı”, 11.10.2007 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=599538&keyfield=44696E206BC3BC6C74C3BC72C3BC2076652061686C616B2062696C67697369207A6F72756E6C752C2064696E2064657273692069737465C49F65206261C49F6CC4B1>; Ebru Toktar, Z. Kıvanç El, “Din Dersi Seçmeli Değil”, *Akşam*, 11.10.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2285723>; Yahya Bostan, “Alevî Kurultayı Birden Çok Konsensüsle Bitti”, *Sabah*, 31.01.2010 http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2010/01/31/Alevi_kurultayi_birden_cok_konsensusle_bitti

getirilecek. Eğitim ve öğretim başka şeyler. Öğretim kapsamında Din Kültürü derslerinde genel bilgiler verilir. Eğitim konusunda ise AİHM'in kararı var. Anayasanın 24'üncü maddesi eğitim konusundaki tercihi çocukların ailelerine bırakıyor. İsteyen aile çocuklarına din eğitimi veririr. Aileler dinlerini öğretmen için çocuklarını istedikleri yere gönderir. Alevîler de çocuklarını cemevlerine gönderebilir. Burada çocuklar inançlarını ritüellerini öğrenir. Neye inanıyorsan onun eğitimini almalısın.”⁴⁰² dedi.

Devlet Eski Bakanı Said Yazıcıoğlu da isteğe bağlı din eğitimiyle ilgili olarak “Bakılır, bir düzenleme yapılabilir. Zorunlu bir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile isteğe bağlı ayrı bir din dersi olabilir. 1982 Anayasası'nın da öngördüğü buydu. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi'ni zorunlu yapıyor, onun dışında Anayasa, isteyene din eğitimi hakkı veriyor. Ama bu hiç işletilmeyen bir yöndü. Tekrar üzerinde çalışılır”⁴⁰³ ifadesini kullandı.

Bu öneriye tepki gösteren Alevî Bektaşî Federasyonu Başkanı Ali Balkız, “Mevcut uygulamanın sonuçlarını daha da ağırlaştıracak nitelikte olduğunu” ve “isteğe bağlı din eğitiminin verilmesi fikri ile Alevî çocukları için asimilasyon aracı ve sistematik işkenceye dönüşmüş olan uygulamanın artırılarak iki din dersi önerildiğini” savundu. Bunu kabul edilemez bulduklarını ifade eden Balkız, “Bu çaba, ilköğretim okullarımız ile liselerimizin, imam hatip liselerine, Kur'an kurslarına dönüştürülmesinden başka bir anlam taşımamaktadır” dedi.⁴⁰⁴

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu statüsüne son verilip seçmeli ders haline getirilmesiyle öğrenciler arasında gruplaşmaların ve daha sonrasında da tartışmaların yaşanacağını ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi bu dersinin seçmeli olmasının uygun olamayacağını Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürü İrfan Aycan şu ifadelerle belirtmektedir:

⁴⁰² Zübeyde Yalçın, “Alevîler Din Eğitimi Cemevinden Alabilir”, *Sabah*, 05.04.2010 http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/04/05/Aleviler_din_egitimini_cemevinden_alabilir

⁴⁰³ *Hürriyet*, “Din Dersi İle Din Kültürü Ayrılıyor”, 05.03.2008 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=8376235>

⁴⁰⁴ *Hürriyet*, “Alevî Çalıştay Ön Raporuna Sert Tepki” 12.02.2010 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/13771159.asp>

“Bir dönem ülkemizde din dersi seçmeliydi ve okullarda ayrım meydana gelmiş, anarşik durumlar oluşmuştu. Bir taraftan din dersi alanlar sağcı veya dinci olarak nitelendiriliyorlar, diğer taraftan bu dersi almayanlar solcu, ateist, komünist olarak nitelendiriliyorlar. Din dersi seçmeli olursa seçenler `dinli`, seçmeyenler `dinsiz` şeklinde ayrılmaya neden olur. Geçmişte bunlar olmuştu. Bölgeler arasında uygulamalarda sıkıntılar yaşanmıştı. Din eğitimi seçmeli olursa bu bir kültür dersi değil, din eğitimi dersi olur. Bu da uygulamada çok büyük sıkıntılar verir.”⁴⁰⁵

Din dersinin seçmeli hale dönüşmesiyle, öğrencinin derse girmek istemesinde sadece inancının etkili olmayacağı, çevrelerinden gelen baskıyla da bu dersi seçebilecekleri gerekçesiyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli olmasına karşı çıkanlar da bulunmaktadır.⁴⁰⁶

Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin kaldırılmasını istemeleri Diyanet tarafından farklı yorumlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı 2008 Faaliyet Raporu’nun tehditler bölümünde, zorunlu din derslerinin kaldırılması talebi kurumun varlığına yönelik bir tehdit unsuru olarak görülmüştür.⁴⁰⁷

Raporda Alevîler ismen açıkça geçmese de tehdit unsurlarındaki diğer maddeler de göz önüne alındığında⁴⁰⁸ Alevî kuruluşlarının kamuoyuna yansıyan

⁴⁰⁵ Zaman, “Din Öğretim Genel Müdürü: Din Dersinin Seçmeli Olması Sakıncalı”, 29.09.2007 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=594517&keyfield=44696E20C396C49F726574696D2047656E656C204DC3BC64C3BC72C3BC3A2044696E2064657273696E696E207365C3A76D656C69206F6C6D6173C4B12073616BC4B16E63616CC4B1>; Yeni Asya, “Din Dersi Ayrışma Sebebi Yapılmasın” 28.09.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2263162>

⁴⁰⁶ Rıza Çiçek, “Alevîler Haklarından Feragat Etmeyecek”, Evrensel, 05.11.2009 <http://www.tumgazeteler.com/?a=5680511>

⁴⁰⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı Faaliyet Raporu 2008 Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Strateji, s. 83 http://www.diyaret.gov.tr/turkish/tanitim/rapor_ms2007.pdf; Enis Tayman, “Kardeşiler Tehdit Oldular”, Radikal, 22.11.2010 <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=&ArticleID=1029721>; Neval Oğan Balkız, “Z(S)Orunlu Din Dersleri ve Tehdit(!) Unsuru Alevîler!”, Birgün, 26.11.2010 http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1290781428&year=2010&month=11&day=26; Özgür Mumcu, “Alevîlerin Elbisesi”, Radikal, 22.11.2010 <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1029685&Yazar=%C3%96ZG%C3%9CR%20MUMCU&Date=22.11.2010&CategoryID=97>; Hasan Harmancı, “Diyanet Alevîleri Tehdit Sayıyor”, <http://Alevi-fuaf.com/yazi/1/214/diyanet-Alevi-leri-tehdit-sayiyor-hasan-harmanci/> (erişim: 25.11.2010)

⁴⁰⁸ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Faaliyet Raporu 2008 Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Strateji, s. 83 İslamî alandaki farklı dinî görüş ve yorumların ayrı bir din gibi gösterilmesi yönündeki gayret ve çalışmaların olması, DİB’nin kamu kurumu olarak varlığının kimilerince Devletin temel ilkeleri ile

talepleri olduğu görüldüğünden bu ifadeyle Alevîlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanının değiştiği bir dönemde haberin çıkması da ayrıca dikkat çeken bir durumdur. Olayın basına yansması da Alevîlerin tepkisine yol açmıştır. Konuya ilişkin görüşler şöyledir:

Alevî Bektaşî Federasyonu (ABF) Başkanı Ali Balkız: *“Sadece laiklik istedik. Devlet dine karışamaz, dini örgütleyemez, dini finanse edemez, kimin neye nasıl inanacağını belirleyemez, devletin dini olamaz, her türden inançlar karşısında eşit mesafede ve tarafsızdır. Dinden yararlanamaz onu kullanamaz. Olsa olsa inananların inançlarını yerine getirebilecekleri ortamı hazırlar dedik. Demeye de devam edeceğiz.”*⁴⁰⁹ *“Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayımladığı stratejik planı bizim için önemli değil. Biz zaten 12 Eylül döneminde de birinci derece iç tehdit unsuru idik. Diyanet’in bu yaklaşımı Alevî açılımına hizmet etmek şöyle dursun yanından bile geçmiyor.”*⁴¹⁰

Enis Tayman: *“Bilimsel bir yaklaşımı tehdit olarak algılayan kurumun varlığını sürdürmesi bir problemdir. DİB’in ortaya koyduğu tehdit ifadesi toplumda yeni bir ayrışma ve ötekileştirmeyi beraberinde getirir. Zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin bir dizi karar DİB’in yanı sıra özellikle taraflı bir yaklaşımdır.”*⁴¹¹

Baskın Oran Alevî açılımdaki Diyanet çelişkisini şu sözleriyle değerlendirmiştir: *“Devlet kendi ülkesinde kendi halkına misyonerlik yapıyor. Yeni bir durum değil. Çünkü TC’nin üst kimliği hiç de resmen iddia edildiği gibi ‘Türk’ falan değildir; LÂHASÜMÜT’dür. Yani, LAik olduğunu ilan etmek şartıyla HANefî, SÜnnî,*

çatıştığı iddiası, Millî birlik ve dinî bütünlüğümüzü olumsuz etkileyen yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin olması http://www.diyaret.gov.tr/turkish/tanitim/rapor_ms2007.pdf

⁴⁰⁹ Ali Balkız, “Diyanet İşleri Başkanlığı Alevîleri Hedef mi Gösteriyor?”, <http://www.Aleviweb.com/forum/showthread.php?t=38255>

⁴¹⁰ Enis Tayman, “Kardeşiler Tehdit Oldular”, *Radikal*, 22.11.2010 <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=&ArticleID=1029721> Aynı haber Vatan ve Akşam Gazetelerinde de yayınlandı. Bkz. <http://haber.gazetevatan.com/Haber/341915/1/Gundem>; http://www.aksam.com.tr/2010/11/22/haber/guncel/17998/kardestiler_tehdit_oldular_.html

⁴¹¹ Enis Tayman, “Kardeşiler Tehdit Oldular”, *Radikal*, 22.11.2010 <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=&ArticleID=1029721>

MÜslüman, Türk. 1923'ten beri, bunlardan biri eksikse, o kişi 'makbul vatandaş' değildir."⁴¹²

Yüksel Işık: *"Diyanet'in kendisi için tehdit olarak gördüğü 'zorunlu din öğretiminin kaldırılması talebi', Türkiye'deki uygulama biçimiyle esasen evrensel laikliğin temelini dinamitliyor. Yüzbinlerce çocuk, zorunlu din dersi yoluyla anne babasının mensubiyet hissetmediği Sünni İslam'ın gereklerine göre eğitiliyor. Bu tarz bir eğitim anlayışı, Alevî çocukları için bir eziyete dönüşmüş ama sorun bununla da sınırlı değil; zira Alevî ya da Sünni kökenli olsun gencecik dimağların kendilerine dair karar verebilecek olgunluğa erişmeden Sünni İslam'ın gereklerine uygun yetiştirilmeye çalışılmaları, devletin yurttaşlarına karşı laikliği ihlal eden bir duruş sergilediğine işaret ediyor.*"⁴¹³

Neval Oğan Balkız: *"Laik çağdaş demokrasilerde benzeri olmayan, hiçbir hukuki, ahlaki ve felsefî meşru temeli bulunmayan bu düzenleme, asıl 'eksen kaymasının' ne olduğunun delilini oluşturuyor. Aynı zamanda; geleneksel hâkim anlayışın, meşru hukuk çerçevesinde yapılan hak temelli yasal bir talebi ve talep sahiplerini bile; her zaman, her araç ve söylemi kullanarak potansiyel bir güvenlik sorununa indirgeyebileceğini, talep sahiplerini 'marjinal' bir karşı taraf ilan edebileceğini, en nihayetinde; sınırlanması ve gerekirse her yöntem ile baskılanması gerekli bir unsur olarak tanımlayabileceğinin örneğini oluşturuyor. Böylece hâkim anlayışın bizzat kendisinin her kesim için ne kadar ciddi bir 'tehdit' olabileceği ortaya çıkıyor.*"⁴¹⁴

Yaşanan bu olaydan da anlaşıldığı gibi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili tartışmaların sürüp sonuca bağlanmamadaki en temel sebeplerden biri de dersin sadece bir din dersi olarak algılanmaması, dersle ilgili isteklerin altında tarihten gelen başka gerekçeler olduğu düşüncesidir.

⁴¹² Enis Tayman, "Kardeştiler Tehdit Oldular", *Radikal*, 22.11.2010 <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=&ArticleID=1029721>

⁴¹³ Yüksel Işık, "Diyanet Alevîliği Tehdit Olarak Görürse!...", http://www.gencAlevîler.com/forum/diyanet_Alevîligi_tehdit_olarak_gorurse-t13664.html?s=3a110c1019b5495498e3e7b14e5aeb0d&

⁴¹⁴ Neval Oğan Balkız, "Z(S)Orunlu Din Dersleri ve Tehdit(!) Unsuru Alevîler!", *Birgün*, 26.11.2010 http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1290781428&year=2010&month=11&day=26

Yapılan bu tartışmalar karşısında Alevîlerin önerileri nelerdir? Daha önce de belirttiğimiz gibi Alevîlerin din dersiyle ilgili ortak bir görüşleri yok. Dersin okul programından kaldırılması dışında okutulmaya devam edilecekse pozitif, akılcı, tarafsız, çağdaş ve bilimsel olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatı yeniden yazılmasını, bütün din ve inançlar tanıtılıp öğretilmesini, Alevîlikle ilgili bölümlerin Alevî kurumlarının belirlediği eğitimcilerce yazılmasını ve seçmeli olmasını istemektedirler.⁴¹⁵

Bunun dışında Alevî Bektaşî Federasyonu Genel Başkanı Ali Balkız'ın sözcülüğünü yaptığı bir öneri de "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi yerine, 7. sınıftan başlayarak 9. sınıfa kadar 'Din Bilgisi Dersi' adıyla bütün dinler hakkında nesnel bilgiler içeren, uygulamayı öğretmeyen, dinler ve inançların sahip oldukları rütieller, bunların ortaya çıkış koşullarının, tarihsel ve toplumsal zeminlerinin tartışıldığı, karşılaştırmaların yapıldığı ve bu konuların felsefî ve toplumsal sorunlarla bağlantı kurularak ele alındığı bir ders konulması"dır.⁴¹⁶

4.2.2.3 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatıyla İlgili Tartışmalar

Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu statüsünün yanında en çok tartışılan konulardan biri de dersin müfredatıyla ilgilidir. Alevîler dersin müfredatında kendi inançlarına dair bilgilere yeteri kadar yer verilmediğini ve bu müfredatla okutulan dersin de zorunlu statüde olamayacağını savunmaktadırlar. Zorunlu olarak okutulan din dersinin toplumdaki bütün inanışlardan bahsetmesi gerektiğini belirten Alevîler ülkemizde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatının çoğulcu ve objektif olmadığını ve müfredatın bütün inançları eşit koşulda kapsayacak şekilde değiştirilmesini istemektedirler. Müfredatta yapılan değişikliklere rağmen Alevîler bundan memnun kalmamışlar ve şikâyetlerini devam ettirmişlerdir.

Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatıyla ilgili belirttikleri şikâyetlerin en temeli de dersin içerik itibarıyla Sünnî İslam dersleri halinde, hatta

⁴¹⁵ Vatan, "Ankara'da 'Zorunlu Din Dersi' Protestosu" 06.09.2008 http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Ankarada_zorunlu_din_dersi_protestosu_197557_1&tarih=02.10.2010&Newsid=197557&Categoryid=1

⁴¹⁶ Akşam, "Alevîler`Den Hükümete Çağrı" 12.10.2004 <http://www.tumgazeteler.com/?a=670325>

Sünniliğin bir kolu olan Hanefilik dersi olarak sunulmasıdır.⁴¹⁷ Bu fikre karşı çıkanlar ise dersin kültür dersi olduğu ve müfredatla ilgili problemlerin tartışılıp çözüme bağlanabileceğini belirtmektedir. Konuyla ilgili Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu'nun sözleri şöyledir:

“Devletin farklılıklara karşı nötr davranmasını isteyen kesimlerin başında da Alevîler geliyor. Faruk Çelik başkanlığında yapılan çalıştaylarda ortaya çıkan eğitimle ilgili konuları bize rapor ettiler. Din Eğitimi Genel Müdürümüzle, taleplerde bulunanlar, diğer ilgililer konu üzerinde çalışıyor. Ancak, biz çocuklara zaten sünni İslam inancına göre din eğitimi vermiyoruz. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi veriyoruz. Bu tür dersler AB ülkelerinde de böyle veriliyor. Yine de daha önce ciddi müfredat değişiklikleri yapıldı, konuşabiliriz.”⁴¹⁸

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde verilen bilgilerle kendi inanışları arasında çelişki olduğunu söyleyen Alevîler bunlardan bir kaçına örnek vermektedir:

Günde beş vakit namaz kılmanın ve Ramazan orucu tutmanın İslam'ın emri olduğu düşüncesi bu derste öğrencilere verilmektedir. Oysa Alevîler oruçlarını Muharrem ayında tutarlar. Fakat müfredatta Muharrem orucundan hiç bahsedilmemektedir. Yine Müslümansan eğer beş vakit namazı kabul edeceksin dayatmasıyla, beş vakit namaz olmadığını söyleyen Alevî inancı çelişmektedir. Bu derste Alevî inançlarının temel kavramlarından olan semahtan, dededen, musahiplikten, Kerbela Mateminden bahsedilmemektedir. Ama Sünnilik en detaylı bir biçimde işlenmektedir.⁴¹⁹ Alevî çocukları bu dersleri zorla okumakta, inançlarına ters düşen kurallar ezberletilmekte ve onlardan bunları sözlü sınavlarda yüksek sesle yinelemeleri istenmektedir.⁴²⁰

Esasen Alevîlik açık ibadeti ve ibadetteki her türlü gösteriyi İslam'a aykırı saymaktadır. İşte o yüzden, yüzlerce yıldır ibadetini gizli yapmış, bireylerine aleni

⁴¹⁷ Mustafa Cemil Kılıç, *Laik Türkiye İçin Yükselen Alevîlik*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005, s.253; Mustafa Cemil Kılıç, *Alevî İbadetlerinin İslam'daki Yeri*, İstanbul: Etik Yayınları, 2007, s.128

⁴¹⁸ Fadime Özkan, “Makineye Yedek Aksam Değil İnsan Yetiştiriyoruz”, *Star*, 05.07.2010 <http://www.stargazete.com/roportaj/yazar/fadime-ozkan/makineye-yedek-aksam-degil-insan-yetistiriyoruz-haber-275015.htm>

⁴¹⁹ Kılıç, *Alevî İbadetlerinin İslam'daki Yeri*, s.128-129

⁴²⁰ Keçeçi ve Yalçın (hzl), s.3

dinsel eğitim vermekten kaçınmıştır. O nedenle okullarımızda zorunlu din eğitimi yapılması, hele herkesin içinde namaz kılınması, Alevî inancıyla çelişmektedir.⁴²¹

Alevîler ibadetleri sırasında Arapça dua etmezler, Arapça ayet okumazlar ibadetlerini ana dilleriyle yaparlar. Alevîlerin büyük çoğunluğunun anadili de Türkçe olduğu için Alevîlikte ibadet dili Türkçedir. Oysa din derslerinde öğretmenler Alevî öğrencilere de Arapça sureler ezberletmektedirler. Müslüman bu ezberleyeceksin tarzında bir dayatma yapılmaktadır.⁴²²

Din dersinde Müslümanların ibadetlerinin camiler olduğu fikri dayatılmaktadır. Cem evlerinden bahsedilmemektedir. Camiyi kendi ibadethanesi olarak görmeyen Alevîler böylece dışlanmaktadır.⁴²³

M. Ali Büyükkara Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ilkelerinden birinin “dinsel anlayış ve uygulama farklılıklarının birer zenginlik olduğunun öğrenciye fark ettirilmesi” olduğunu belirtip, 2000 yılında yürürlüğe giren yeni ders müfredatında, Kerbela, On Muharrem, On iki imam, Hacı Bektaş gibi Alevî kültür ve inancının en temel konuları dahi yer almamasının bir eksiklik ve dersin ilke ve amaçlarına uymayan bir durum olduğunu söylemiştir.⁴²⁴

Bazı Alevî vatandaşları veya grupları Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde Alevîlik konusuna yer verilmesi isteklerine akademisyenler ve değişik çevrelerden farklı gerekçelerle çekimser kalmaktadır. Recep Kaymakcan bu gerekçelerin bazılarını şöyle sıralamaktadır:

“1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde bir mezhebe bağlı bir İslam öğretimi yapılmayıp İslam’ın temel değerlerinin anlatıldığı dolayısıyla Alevîliğe yer vermeye gerek olmadığı;

2. Alevîliğe Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde yer verildiği takdirde bir mezhep, tarikat, cemaat olarak mı bahsedilecektir? Alevîliği bu seçeneklerden biri

⁴²¹ Keçeçi ve Yalçın (hızl), s.2

⁴²² Kılıç, *Alevî İbadetlerinin İslam’daki Yeri*, s.129-130; Kılıç, *Laik Türkiye İçin Yükselen Alevîlik*, s.253

⁴²³ Kılıç, *Alevî İbadetlerinin İslam’daki Yeri*, s.130

⁴²⁴ Büyükkara, s.457,458

olarak tanımlamanın bazen bilimsel, bazen hukuki yönden problemlerinin olabileceği dile getirilmektedir. Ayrıca Alevîlik içerisinde de oldukça farklı ayrışma ve görüş ayrılıklarının olduğundan hareketle din derslerinde hangi Alevîlik yorumuna yer verileceği gündeme gelmektedir.

3. Alevîlik konusuna din dersi içerisinde yer verilmesinin diğer İslam yorumları arasında Alevîliğe yer verilirken yapılacak karşılaştırmanın Alevîliğin İslam içerisinde ancak İslam'dan birçok şeyi içermeyen bir yorum olarak gösterme durumu söz konusu olacaktır. Bu durumun Alevî çocuk üzerinde sorgulama hissi uyandırması ihtimali bulunmaktadır. Bu da ileride Alevî din dersi istemesine neden olarak gelecekte mezhebe bağlı bir din dersi modeline götürme potansiyeli taşımaktadır.”⁴²⁵

Recep Kaymakcan konuya farklı bir yorum getirerek, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde Alevîliğe yer verilmesini, din derslerinde nasıl bir İslam öğretildiği kapsamında açıklamaya çalışmıştır. Bunun aynı zamanda Osmanlı'dan itibaren oluşan din eğitimi ve öğretimi politikasının yeniden sorgulanması ve yeni din öğretimi geleneğinin oluşturulması anlamına geldiğini belirtmiştir.

Konuyu özellikle din sosyologları tarafından kullanılan “popüler din” ve “kitabi din” kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu kavramları da “*Popüler İslam*’ı, halk tarafından benimsenen ve İslam’ın temel kaynakları ve teolojisine sıkı bağlılık zorunluluğu hissetmeyen, duygusal ve mistik din anlayışının ön planda olduğu bir din yorumu, Kitabi İslam’ı ise İslam’ın iki temel yazılı kaynağı olan Kur’an ve sünnete bağlılığı ön plana çıkaran, ulema tarafından yorumlanan akılcı bir İslam anlayışı” şekline tanımlamıştır.⁴²⁶

Cumhuriyet Döneminde resmi İslam eğitim ve öğretimi içerisinde kitabi İslam’ın ön plana çıkarılarak popüler İslam büyük ölçüde dışlandığını ifade eden Kaymakcan, büyük ölçüde sözel geleneğe dayanan Alevîlik ve Bektaşiliğin popüler İslam kategorisinde değerlendirileceğini ve din dersi programları incelendiğinde kendisine yüklenen görevler arasında popüler İslam kaynaklı yanlış inançlarla mücadele görevi verildiğinin anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu nedenle Alevîlik ve din dersini

⁴²⁵ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.31-32.

⁴²⁶ Kaymakcan, “Alevîlik Üzerinden Din Dersini Tartışmak”, s.69-70.

tartışmak aynı zamanda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde popüler İslam’a yer verip verilmemesini tartışmak olacağını savunmuştur.⁴²⁷

Yapılan tartışmalar akabinde Alevîlik konularının müfredatta yapılan değişiklikle ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde yer alması 2006 yılında olmuştur.⁴²⁸ Alevîliğin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde anlatılmasında farklılıkların değil de ortak noktaların ön plana çıkarılmasına dikkat edilerek farklı inanışlara mensup kişilerin bu inanışlar hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmaktadır.⁴²⁹

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatında Alevîlik, İslam içinde bir yorum olarak geçmektedir. Müfredatta Alevîlikle ilgili konulardan 6. sınıfta İslamiyet ve Türkler ünitesinde Türkler Arasında İslam’ın Yayılmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler başlığı altında Ebu Hanife, İmam Maturidi, Yunus Emre, Mevlana, Ahmet Yesevi, Ahi Evran’la beraber Hacı Bektaş Veli’den de bahsedilmiştir. Yine Aynı ünite de Türklerde Peygamber ve Ehlibeyt sevgisi konusuna yer verilmiştir.⁴³⁰

8. sınıfta ise İslam Düşüncesinde Yorumlar ünitesinde fıkhi yorumlar başlığı altında Caferilik konusu, tasavvufi yorumlar başlığı altında da Yesevilik, Mevlevilik, Ahilikle birlikte Alevîlik-Bektaşilik oluşumu geçmektedir.⁴³¹

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında Alevîlik konusuna nasıl yer verildiğini Recep Kaymakcan şöyle belirtmiştir:

“Eski ortaöğretim programında Alevîliğe yer verilmezken yeni programda Alevîlik konusuna genelde okuma parçalarında yer verilmektedir. Dört yılı kapsayan ortaöğretim DKAB programında dokuz okuma parçası bulunmaktadır. Dokuz okuma

⁴²⁷ Kaymakcan, “Alevîlik Üzerinden Din Dersini Tartışmak” s.70.

⁴²⁸ *Star*, “Kararın Uygulama Şansı Yok”, 05.03.2008 <http://www.stargazete.com/politika/kararin-uygulama-sansi-yok-90035.htm>

⁴²⁹ *Zaman*, “Alevîlik, Din Kültürü Dersinde Anlatılacak” 11.02.2004 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=13262&keyfield=416C6576696C696B2C2064696E206BC3BC6C74C3BC72C3BC2064657273696E646520616E6C6174C4B16C6163616B>

⁴³⁰ İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı, İstanbul: Feza Gazetecilik, 2007, s.114-121, 130

⁴³¹ İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı, İstanbul: Feza Gazetecilik, 2007, s.81-82

parçasının beşinin Alevîlik ve Bektaşilikle ilgili metinler (MEB, 2005) olduğu görülmektedir. Bu okuma parçalarını şöyle sıralayabiliriz:

- Hz. Fatıma ve Aile Fertleriyle İlişkileri (9. Sınıf)
- Hacı Bektaş Veli'nin Makalat Adlı Eserinde Tevhit ve İnanç Esasları (10. Sınıf)
- Hz. Ali'nin Örnek Şahsiyeti ve İbadetin Önemine Dair Sözleri (10. Sınıf)
- Barış ve Kardeşlik (Cebbar Kulu) (11. Sınıf)
- Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ından Dört Kapı Kırk Makam (12. sınıf)

12. sınıfta İslam düşüncesinde tasavvufi yorumlar öğrenme alanı içerisinde kültürümüzde etkin olan tasavvufi yorumlar arasında Yesevilik, Mevlevilik ve Ahilikle birlikte Alevîlik Bektaşilik düşüncesi konusuna da yer verilmektedir.

11. sınıf İslam düşüncesinde yorumlar öğrenme alanında ilk defa dört Sünni fıkhi-amelî mezheple birlikte Caferilik mezhebine yer verildiği görülmektedir. Ayrıca aynı sınıfın Hz. Muhammed'in örnekliliği öğrenme alanı içerisinde kültürümüzde Ehlibeyt sevgisi konusu bulunmaktadır.

Yeni ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programında eski programla kıyaslandığında Alevîlik Bektaşilik konularına kısmen yer verildiği görülmektedir. Özellikle okuma parçalarında Alevîlik Bektaşilikten bahsedilmesinin bir yenilik olduğu söylenebilir.”⁴³²

Müfredat belirlenirken önemli olan bir konu da müfredatta geçen Alevîlikle ilgili bilgilerin kim tarafından hazırlandığıdır. Alevîler konuların Alevî temsilcilerince hazırlanması gerektiğini savunmaktadırlar.

Diğer önemli bir soru da Türkiye'deki Alevî yorumlarından hangisine yer verileceğidir? Olası çözümlerden biri Türkiye'deki Alevî yorumlarından ana grubu oluşturan birkaç yoruma herhangi birini savunmaksızın veya eleştirmeksizin yer

⁴³² Recep Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık: Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.192-193 http://www.recep kaymakcan.com/wp-content/uploads/kaymakcan_full_KUYEB_2007.pdf

vermektir.⁴³³ Konuyla ilgili Sönmez Kutlu ortak paydalardan yola çıkılarak dersin verilebileceğini katıldığı televizyon programında şöyle ifade etmiştir:

“İslam öncesi ortak paydaları önce öğretmek ve en sonunda son sınıflarda, ilköğretim son sınıfında veya lise son sınıflarda Alevîlik, Bektaşilik veya Yesevîlik, Nakşîlik ve benzeri sufi oluşumları oralarda verebiliriz. ... Ve burada önemli olan ortak paydaları, yani Alevî kesimin de üzerinde birleştiği temel şeyler vardır. Bunlar nedir? Ehlibeyt'tir, tevella, teberrâ, Cem ayini vesaire birtakım şeyler vardır. Bunlar herkesçe bilinen şeylerdir. Örneğin Hacı Bektaş Veli'dir, Yunus Emre'dir, Ahmet Yesevî'dir.. Bunlar Anadolu'da herhangi bir mezhep kalıbına sokamayacağımız mezhepler üstü bütün Anadolu insanının dini düşüncelerinin tercümanı olan insanlardır. Bunları öne çıkararak verebiliriz. Bunu Alevîlik olsun, Sünnilik olsun hiç kimsenin itiraz edeceği bir şey yok....”⁴³⁴

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatının yenilenmesiyle birlikte İmam Hatiplerin ders programına da Alevîlik konuları eklenmiştir. Türkiye'nin tüm bölgelerinde görev alacak imam ve hatiplerin halkla daha sıcak ilişki kurabilmeleri için müfredatın yenilendiğini ifade eden MEB yetkilileri, İmam Hatip Liseleri müfredatında yapılan değişiklik ile Alevîlikten 'Kelam', 'Felsefe', 'Siyer', 'Temel Dini Bilgiler' ve 'Sosyoloji' derslerinde çeşitli bölümlerde bahsedileceğini açıklamıştır.⁴³⁵ Alevî Bektaşî Federasyonu Genel Başkanı Turan Eser ise olayı Alevî halkı Sünnileştirme politikası olarak yorumlayıp şu açıklamayı yapmış:

“MEB yetkililerinin ‘Öğrenciler, Alevîlerin çoğunlukta olduğu köylerde görev alınca zorluk ve sıkıntı çekmesinler diye bu kültürler hakkında ayrıntılı bilgi vereceğiz’ açıklaması, Alevî köylerinde ve Alevî yerleşim birimlerinde Sünnileştirme amaçlı asimilasyon uygulamalarının eğitimde düşünsel ve fikri alt yapısının hazırlandığını göstermiştir. Düne kadar Alevîlerin yok edilmesini hedefleyenler, şimdi ise ‘varlıklarını bitiremedik, hiç olmasa Sünnileştirelim’ stratejisini benimsemiştirler. Tek bir Alevî

⁴³³ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, s.33

⁴³⁴ Sönmez Kutlu, “Alevîliğin Ders Kitaplarına Girmesi Tartışması” (Ntv), <http://www.sonmezkutlu.com/index.php?&Bid=206221>

⁴³⁵ Z. Kıvanç EL, “Alevîlik İmam Hatip’te”, *Akşam*, 06.03.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2611773>;

öğrencisi olmayan İHL’de, neden Alevîliği Sünnilik bakış açısıyla ele aldıkları ve projeden tek bir Alevî-Bektaşî kurumun haberdar olması manidar değil midir?”⁴³⁶

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarına Alevîlik konularının girmesinin ardından Alevî temsilcilerinden konuya ilişkin yapılan eleştirilerde ders kitaplarında Alevîliğin temel inanç felsefesine yer verilmediği, dedelik kurumuna, cem ibadetine ve cemevlerine hiç atıfta bulunulmadığı, içi boşaltılmış, Sünnileşmiş bir Alevîlik yaratılmak istendiği ifade edildi.⁴³⁷

Yapılan müfredat değişikliklerinden sonra yine bir değişikliğin planlandığını, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğretim dersi olarak verilmesi ve müfredatın bütün renkleri kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varıldığını ifade eden Devlet Bakanı Faruk Çelik, “*Bir kültür olarak dinlerle ilgili ve İslam’la ilgili tüm yorumların sağlıklı bir şekilde öğretilmesi ile ilgili yeni bir müfredatın yazılmasını hedefliyoruz. Alevîlik’le ilgili bölümü Alevîler, Caferilik’le ilgili bölümü Caferiler hazırlayacak. Sünni çocuk Alevîliği, Alevî çocuk da Sünniliği bilsin. Bir komisyon kurduk, yeni bir müfredat hazırlayacak. Diğer bölümleri diğer arkadaşlar ele alacak. Anlaşırsak, gelecek yıl Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, yeni müfredatı ile okutulacak*”. dedi.⁴³⁸

4.2.2.4 AİHM Kararı

Türkiye’nin AB’ye katılım sürecine ilişkin 2004 yılı ilerleme raporunda Alevîlerin karşılaştıkları hukuksal zorluklara işaret edilerek, bir Alevî çocuğun ailesinin

⁴³⁶ Star, “Alevîlerden Bardakoğlu’na Tepki”, 07.03.2008
<http://www.stargazete.com/guncel/Alevîlerden-bardakogluna-tepki-haber-90409.htm>

⁴³⁷ Fevzi Gümüş, “Alevî İstekleri Karşılanmadı”, *Radikal*, 11.11.2005
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=169592>; *Milliyet*, “Alevîliğin Adı Yok”, 09.11.2005
<http://www.milliyet.com.tr/Alevîliğin-adi-yok/guncel/haberdetayarsiv/04.10.2010/254283/default.htm>;
Sabah, “Kitaplardaki Alevîlik Mahkemelik” 02.10.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=4174123>

⁴³⁸ *Birgün*, “Bakan’ın Din Dersi Israrı”, 08.05.2010
http://www.birgun.net/actuel_index.php?news_code=1273315261&year=2010&month=05&day=08;
Arzu Yıldız, “Alevîler De ‘Boykot’ Edecek”, *Taraf*, 23.10.2010
<http://www.taraf.com.tr/haber/Alevîler-de-boykot-edecek.htm>

zorunlu din eğitimi nedeniyle AİHM'ye başvurduğuna dikkat çekilmesi de Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik tartışmalara konu olmuştur.⁴³⁹

Dava AİHM gündemine, İstanbul'da bir ilköğretim okulunda 7. sınıfta öğrencisi olan Alevî inancına mensup Eylem Zengin'in babası Hasan Zengin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde Sünni İslamın öğretildiğini savunarak, kızının zorunlu 'Din kültürü ve Ahlak bilgisi' dersinden muaf tutulmasını istemişti. Okul müdürünün bu başvuruyu reddetmesiyle davacı baba bu kez İstanbul İdare Mahkemesi'nde dava açmıştı. Önce bu mahkeme, ardından Danıştay, zorunlu din dersine onay verince, baba AİHM'ye başvurmuştu.⁴⁴⁰

2 Ocak 2004'te başvuruda bulunan Zengin ailesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 9. madde ve anne ve babanın dini ve felsefi inancına uygun eğitim verilmesini düzenleyen ek protokol-1'in 2. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle dava açtı. Başvuruda, din dersi programının İslâm dışı diğer dinlere bakışta detaylı bilgi vermediği ve dini bir bakış açısı ile ele alındığı gerekçesiyle objektif olmadığı iddiasında bulunuldu. Sünni İslâm yorumu ve geleneğinin de yüceltildiği ve bu durumun laikliğe ve AİHS'ye aykırı olduğunu ifade edildi. Şikâyet, özellikle sözleşmeye ek bir numaralı protokolün "Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir" şeklindeki maddesine dayanıyordu.⁴⁴¹

⁴³⁹ Berke Özenç, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü: Başörtüsü, Zorunlu Din Dersleri, Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, Şubat 2006, s.120; *Milliyet*, "Alevî Öğrenci Yine Din Dersine Girecek", 24.05.2006. <http://www.milliyet.com.tr/Alevi-ogrenci-yine-din-dersine-girecek/guncel/haberdetayarsiv/06.07.2010/256596/default.htm>

⁴⁴⁰ Adnan Keskin, "Din Dersi Savunması", *Radikal*, 06.04.2005, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=743111&Date=06.07.2010&CategoryID=98>

⁴⁴¹ Recep Kaymakcan, "AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?" *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Yıl.1 Sayı.1, s.60. http://www.dem.org.tr/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf (29.01.2010); Yıldız, s.252; Sedat Engin, "Hükümetin Alevîler Karşısında Kritik Sınavı", *Hürriyet*, 07.11.2009, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/12882579_p.asp; *Milliyet*, "AİHM'deki Kritik Duruşma 3 Ekim'de", 06.07.2006. <http://www.milliyet.com.tr/aihm-deki-kritik-durusma---ekim-de/siyaset/haberdetayarsiv/21.09.2010/163112/default.htm>

AİHS'nin zorunlu din dersi konusundaki tutumu ise, devlet okullarında verilen zorunlu din eğitimi muafiyet tanınması durumunda AİHS'ye uygun bir uygulama olup, bunun dışında öğrenciye yönelik *sistematiik dinsel telkin* boyutuna varan dersler Sözleşmenin ihlali anlamına gelmektedir. Fakat yalnızca bilgi verilmesine dayanan öğretim faaliyetleri Sözleşme'nin ihlali sonucunu doğurmamaktadır.⁴⁴²

2004 Kasım'ında başvuruyu gündemine alan AİHM 15 Kasım 2004'te, Türkiye'ye zorunlu din dersiyle ilgili sorular yöneltmişti. Nisan 2005'te Türkiye 20 maddelik savunmasını tamamlanarak AİHM'ye iletti.⁴⁴³ Davanın şu gerekçelerle reddi istenildi:

Eğitim hakkını düzenlemek yetkisi bulunan devlet, bu görevini yaparken, programlardaki bilgilerin dağıtımında objektif-eleştirel ve çoğulcu olmaya özen göstermelidir. Amaç, devlet okullarındaki derslerde ana-babanın inanç özgürlüğünü korumak, ona saygıyı sağlamaktır. Bu hüküm, devletin öğrenimi düzenleme hakkını kısıtlamamaktadır.

TC Anayasası'nın 24/4. fıkrası, eğitimin devlet gözetimi altına alınması, istismarı önlemek amacıyla yöneliktir.

Din dersinde, belirli dinlerin doktrin ve ibadetleri hakkında özel bilgiler verilmemekte, genel kültür çerçevesinde işlenmektedir.

Din dersinde, ülkede mensupları olan herhangi bir mezhep-tarikat anlayışı esas alınmamış, diğer mezhep ve tarikatlara yer verilmediği gibi Alevîlikle ilgili konulara da yer verilmemiştir.

⁴⁴² Özenç, s.124

⁴⁴³ *Milliyet*, “AİHM'deki Kritik Duruşma 3 Ekim'de”, 06.07. 2006.

<http://www.milliyet.com.tr/aihm-deki-kritik-durusma---ekim-de/siyaset/haberdetayarsiv/21.09.2010/163112/default.htm>; Adnan Keskin, “Din Dersi Savunması”, *Radikal*, 06.04.2005, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=743111&Date=06.07.2010&CategoryID=98>; Zeynel LÜLE, “AİHM: Alevî Baba Haklı”, *Hürriyet*, 10.10.2007. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/7455925.asp>

Öğrencinin bu dersten muaf tutulma isteğinin reddi, AİHS ihlali oluşturmaz. Bu dersler, din kültürü tarzında ve mezhep/tarikat üstü bilgilerin verilmesine yöneliktir. Herkesin, dini inanç hürriyeti de kanunların teminatı altındadır.

Din dersinde, dini ve felsefi inançları rencide eden eğitim yapılmıyor. Din-vicdan özgürlüğü ihlal edilmediğinden, eğitim hakkının engellenmesi de söz konusu değil. Derslerde kimsenin dini ve inanç felsefesine aykırı bir şey öğretilmemektedir.

Devletimiz eğitim hakkını düzenlerken, öğrencilere belli bir doktrini aşılamaktan kaçınmakta, bu suretle ana-babanın dini ve felsefi inançlarına saygıda kusur etmemektedir.

AİHM içtihatlarından da anlaşılacağı üzere, ders programlarının yapımı ve içeriği devletin takdirindedir. Ek Protokol, ana-babaya, devletin bu yetkisine karşı gelme hakkı tanımaz. Aksi takdirde kurumlaşmış bir öğretim düzeni kurmak imkânsız olacak. Hükümetimiz, mahkemen, başvuranların iddialarının temelden yoksun olduğu ve AİHS ve Ek Protokol'ün ihlal edilmediği yönünde karar vermesini talep etmektedir.

AİHM, Türkiye'nin savunmasını değerlendirdikten sonra davayı karara bağlayacak. İhlal kararı çıkarsa, Türkiye'nin zorunlu din dersine son vermesi veya programa Alevîliği de alması gerekebilecek.⁴⁴⁴

Türkiye'nin AİHM'de görülen "zorunlu din dersi" davasına gönderdiği, "Din dersinde Sünnilik yoktur" savunması, Alevî kuruluşlarının tepkisine sebep oldu. Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan'ın konuyla ilgili açıklaması şöyledir:

“Devletin ‘Din dersinde Sünnilik yok’ savunması büyük bir yalandır. ‘Ders kitaplarında Sünnilik yok, Alevîlere eşit davranıyoruz’ demek büyük bir aldatmacadır.

⁴⁴⁴ Adnan Keskin, “Din Dersi Savunması”, *Radikal*, 06.04.2005, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=743111&Date=06.07.2010&CategoryID=98>; Emre Demir, “AİHM, Zorunlu Din Dersiyle İlgili Kararını Açıklıyor”, *Zaman*, 08.10.2007, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=598298&keyfield=41C4B0484D2C207A6F72756E6C752064696E206465727369796C6520696C67696C69206B61726172C4B16EC4B12061C3A7C4B16B6CC4B1796F72>; Zihni Erdem, “Cemevi Sosyal Tesismiş”, *Radikal*, 01.05.2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=151383>; Zeynel LÜLE, “AİHM: Alevî Baba Haklı”, *Hürriyet*, 10.10.2007 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/7455925.asp>

Ayrıca ‘Ders programlarında devlet yetkili. Anne babalar bu yetkiye karşı gelemmez’ gibi gerekçeler öne sürülmesi de bu davanın reddine gerekçe oluşturacak. Çünkü inançlar konusunda devletin hiçbir takdir hakkı yoktur. Türkiye şimdiden bu davayı kaybetmiştir. Ona hazırlıklı olması lazım. Bugün AB üyesi ülkelerde din dersi zorunlu değildir. Bir tek Türkiye’de vardır.”

Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Başkanı Kazım Genç (Türkiye aleyhine davayı açan avukat), Avrupa Alevî Birlikleri Konfederasyonu Başkanı Turgut Öker, Hacı Bektaş Kültür ve Tanıtma Derneği Başkanı Atilla Erdem benzer gerekçelerle savunmayı eleştirmişlerdir.⁴⁴⁵

Mahkeme, Türkiye'nin savunmasını değerlendirdikten sonra şikâyet hakkında kabul edilebilirlik kararı vermiş ve dosyayı esastan görüşmek üzere 3 Ekim 2006 tarihine duruşma koymuştu.⁴⁴⁶ AİHM 2. Daire, 6 Haziran 2006'da verdiği ‘kabul edilebilirlik’ kararının gerekçesinde, tarafların iddialarının çok ciddi olduğunu, bu nedenle davanın bu aşamada çözüme bağlanamayacağını belirterek, ‘esasa ilişkin incelemenin zorunlu olduğu’ sonucuna vardı. Alevîliğin sadece bir inanç grubu değil, aynı zamanda felsefî bir temele dayanan bir dünya görüşü olduğuna işaret edilen kararda, şikâyetçilerin, ‘Alevîlerin şeriatı reddettiği, ibadetlerinin Sünnilerden farklı olduğu, camiye gitmedikleri ama dinsel törenlerini cemevlerinde yaptıkları, okullarda okutulan din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında Alevîliğin inkâr edildiği’ yönündeki görüşlerine de yer verildi.⁴⁴⁷

İbrahim Kaboğlu, karara ilişkin şu değerlendirmeyi yaptı:

"Bu karar nihai karar değil. Ama bu gerekçeli karar Sünni İslam üzerine özellikle hükümetin nasıl tavır sergilemesi gerektiğinin de işaretlerini vermesi açısından önemli bir gelişmedir. Mahkeme Türkiye'nin sözleşmeyi ihlal ettiğine karar verirse, Türkiye'de Anayasa'nın ilgili maddesinin değişmesi, eğitim sistemi ve Alevîlerin toplumsal statüsü tartışmaya açılacak."

⁴⁴⁵ *Milliyet*, “Böyle Savunma Mahkûm Ettirir”, 07 Nisan 2005, <http://www.milliyet.com.tr/boyle-savunma-mahk-m-ettirir/siyaset/haberdetayarsiv/21.09.2010/111665/default.htm>

⁴⁴⁶ *Milliyet*, “AİHM'deki Kritik Duruşma 3 Ekim’de”, 06.07. 2006; Adnan Keskin, “Din Dersi Savunması”, *Radikal*, 06.04.2005; Zeynel LÜLE, “AİHM: Alevî Baba Haklı”, *Hürriyet*, 10.10.2007.

⁴⁴⁷ *Milliyet*, “AİHM'deki Kritik Duruşma 3 Ekim’de”, 06.07.2006.

Diyanet İşleri Eski Başkanı Ali Bardakoğlu, da kararın siyasi olduğu ve Alevîlerin Müslüman olup olmadığının yönündeki tartışmaların yanlışlığına şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

*"Alevîlerin Müslüman olup olmadığının tartışılması Müslümanlığa hakarettir. AİHM'nin zorunlu dersi kararı için fevkalade siyasi bir karardır. Alevîliği farklı inanç gibi göstermek haklılığını nereden alıyor? Alevîlerin hepsi Müslüman. Hiç kimse Batı'nın tuzağına gelip Alevîliği İslam dışı göstermesin. Dersin içeriğinde yanlış varsa düzeltilir. Çocukların 2 saat din kültürüne ayıracak zamanları yoksa hiçbir şeye zamanları yoktur."*⁴⁴⁸

Milli Eğitim Eski Bakanı Hüseyin Çelik'in de kararın ardından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmenin anayasal zorunluluk olduğu ve Alevî vatandaşlarının çocuğu adına dilekçe verip bu dersi almıyorum deme lüksünün olmadığını söylemesi üzerine bunun bir lüks olarak belirtilmesine Alevîler tepki göstererek bunun bir hak olduğunu belirtmişlerdi.⁴⁴⁹

AİHM, 9 Ekim 2007 tarihinde aldığı kararda Mahkeme, davacı Zengin tarafından iddia edilen, anne ve babanın çocuklarını kendi dini ve felsefi inancına göre yetiştirme hakkını düzenleyen sözleşmenin ek protokol 2. maddesini ihlal ettiği sonucuna ulaştı.⁴⁵⁰ Zengin Ailesi'nin şikâyetini haklı bulan AİHM'nin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi hakkındaki kararını iki başlıkla ele alabiliriz:

İlk olarak, ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programı ve ders kitapları eleştirel, objektif ve çoğulcu olup olmadığı yönünden incelenmiştir. Sonuçta,

⁴⁴⁸ *Milliyet*, "AİHM'deki Kritik Duruşma 3 Ekim'de", 06.07.2006.

⁴⁴⁹ Metin Münir, "Sezaryen", *Milliyet*, 12.07.2006. <http://www.milliyet.com.tr/sezaryen/metin-munir/ekonomi/yazardetayarsiv/25.09.2010/163870/default.htm>; Defne Samyeli, "Ne Laik Bir Sisteemmm...", *Güneş*, 07.07.2006. www.gunes.com/2006/07/07/yazarlar/ya.html

⁴⁵⁰ Recep Kaymakcan, "AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?", s.60; Sedat Engin, "Hükümetin Alevîler Karşısında Kritik Sınava", *Hürriyet*, 07.11.2009, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/12882579_p.asp; *Vatan*, "Ankara'da 'Zorunlu Din Dersi' Protestosu", 06.09.2008 http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Ankarada_zorunlu_din_dersi_protestosu_197557_1&tarih=24.09.2010&Newsid=197557&Categoryid=1; Mehmet Altan, "Alevîlerin Türbanı", *Star*, 08.03.2008. <http://www.stargazete.com/gazete/yazar/mehmet-altan/Alevilerin-turbani-haber-90522.htm>; *Zaman*, "AİHM'den zorunlu din dersi davasında Türkiye aleyhine karar", 10.10.2007; Melih Aşık, "Hastaya Paket", *Milliyet*, 06.07.2006 <http://www.milliyet.com.tr/hastaya-paket/melih-asik/guncel/yazardetayarsiv/21.09.2010/163153/default.htm>

İslamiyet'e, diğer dinlerden ve felsefelerden daha fazla öncelik ve ağırlık verdiği, genel kültür verilmenin ötesinde İslâm inanç ve ibadetlerine detaylı olarak yer verildiği ve ilköğretimde öğrencilerin bazı sureleri ezberlemelerinin istendiği belirtilmekte ve Türkiye'de nüfusları kayda değer oranda olan Alevîlere özgü inanç ve ritüellerin öğretilmediği ifade edilmektedir. 'Müslüman inancının belli başlı ilkeleri çerçevesinde belirgin buyruklar' verildiğini de saptadı. Kararda yapılan inceleme sonucunda, bu buyruklara, 'Kelime-i Şahadet, beş vakit namaz, Ramazan, hac, meleklerin ve cinlerin özellikleri ve ahirete inanç gibi kültürel ritüellerin dahil olduğunun belirlendiği ifade edildi. Yalnızca ilköğretimin son yılında Alevîlerce önemli kabul edilen iki sufiye yer verildiği bunun ise yetersiz olduğu iddia edilmektedir. AİHM Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin demokratik bir toplumda olması gereken ölçüde objektif, çoğulcu ve eleştirel düşüncüyü geliştirici nitelikte sayılamayacağı sonucuna vardı. Kararda, ayrıca bir devletin din dersini müfredata alması halinde, öğrencilerin dini eğitim ile ebeveynlerinin inançları arasında kalmalarının engellenmesi gerektiğine de ilişkin hükümler de yer aldı.⁴⁵¹

İkinci olarak, ailelerin inançlarını korumaya yönelik uygun tedbirlerin Türk eğitim sisteminde olup olmadığı değerlendirilmektedir. 1990'da Eğitim Yüksek Konseyi'nin aldığı bir kararla Türk vatandaşı Yahudi ve Hristiyan dinine mensup çocukların bu dersten muaf olma hakkı verilmektedir. Bu karar, Hristiyan veya Yahudi çocukların okulun verdiği dinsel buyruklarla ebeveynlerinin dinsel inançları arasında çatışma yaşayabileceği ihtimalini göz önüne almakta. Eğer bu ders hedeflendiği gibi dinler hakkında öğretimi öngörüyorsa niçin Hristiyan ve Yahudilere muafiyet hakkı tanınıp Müslümanlara tanınmadığı eleştirilmektedir. Ayrıca dersten muafiyetle ilgili sürecinde ailenin dini ve felsefi inancını ispatlamaya yönelik uygulamasının 2. maddeye uygun olmadığı ifade edilmektedir. Mahkeme, Avrupa Konseyi'ne bağlı Irkçılığa ve

⁴⁵¹ Recep Kaymakcan, "AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?", s.61; Betül Kotan, "Hükümet AİHM'yi Duymazdan Geldi", *Radikal*, 11.10.2007. www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235351; Sedat Engin, "Hükümetin Alevîler Karşısında Kritik Sınavı", *Hürriyet*, 07.11.2009; Mehmet Altan, "Alevî Sorunu Nasıl Çözülür?", *Star*, 13.01.2008, <http://www.stargazete.com/gazete/yazar/mehmet-altan/Alevi-sorunu-nasil-cozulur-haber-82464.htm>; *Birgün*, "Bu Yıl Da Din Dersine 'Zorunlu'yuz", 05.09.2009; *Sabah*, "AİHM Kararı", 05.03.2008. <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber.08AB56E32C5B415AB4E390CA34E19914.html>; Ebru Toktar, "AİHM Zorunlu Din Dersi Hak İhlali Dedi", *Akşam*, 10.10.2007 <http://arsiv.aksam.com.tr/haberpap.asp?a=94511,3&tarih=10.10.2007>

Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'yla benzer şekilde bu durumun eleştiriye açık olduğu kanaatinde: eğer dersler farklı dinsel kültürlerle ilgili olma niyeti taşıysaydı, sadece Müslüman çocuklara mecburi kılınması için de bir neden olmazdı.⁴⁵²

AİHM'nin kararı açıklaması ve Türkiye'nin de karara itiraz etmemesinin ardından özellikle Alevî çevrelerin kararı olumlu buldukları ve bir an önce uygulanması yönünde hükümetin gerekli adımların atılmasını bekledikleri açıklaması yapıldı. PSAKD Genel Başkanı Kazım Genç, AİHM kararının, Türkiye'de verilen demokrasi mücadelesinin bir kazanımı olduğuna ve bu sorunun sadece Alevî toplumunun değil, bilimsel, demokratik, laik eğitim isteyen tüm toplumun sorunu olduğuna dikkat çekerek, *"Umuyoruz ve diliyoruz ki; ülkemizde yeni bir Anayasa tartışmaları yapılırken, AİHM'in bu kararı dikkate alınır"* dedi.⁴⁵³ Konuyla ilgili olarak Mehmet Altan: *"Bizim Anayasa'mızın 90. maddesinin son fıkrasına göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin insan hakları ile ilgili aldığı kararlar bizim iç hukukumuzun fevkindedir. Kısacası Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararına uymak mecburiyetinde"*⁴⁵⁴ olduğunu belirtti.

Hüseyin Hatemi'nin kararla ilgili yorumu *"AİHM'nin kararı, okullarda din dersi veriliyorsa AB ölçülerine göre yanlış değil. Din dersi velilerin istekleri doğrultusunda verilmelidir. Ama evrensel ahlaki ilkeleri okutan bir ders olsaydı karar yanlış sayılabilirdi"*.⁴⁵⁵ şeklinde olarak dersin müfredatına dikkat çekici niteliktedir.

Mehmet Merdan Hekimoğlu AB bağlamında AİHM'nin kararının Türkiye açısından önemli olduğunu belirterek demokratik, özgürlükçü bir Türkiye olduğumuzu savunuyorsak kararın uygulanması gerektiğine dikkat çekti:

⁴⁵² Kaymakcan, "AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?", s.61; Betül Kotan, "Hükümet AİHM'yi Duymazdan Geldi", *Radikal*, 11.10.2007. www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235351; *Birgün*, "Bu Yıl Da Din Dersine `Zorunlu`yuz", 05.09.2009 <http://www.tumgazeteler.com/?a=5501306>

⁴⁵³ Sedat Engin, "Hükümetin Alevîler Karşısında Kritik Sınavı", *Hürriyet*, 07.11.2009, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/12882579_p.asp; *Sabah*, "Alevîler zorunlu din dersi kaldırılсын istiyor", 05.03.2008. http://www.Alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2660&Itemid=28; *Evrensel*, "Avrupa Konseyi'ne zorunlu din dersi şikayeti" 14.08.2008 <http://www.evrensel.net>

⁴⁵⁴ Mehmet Altan, "Alevîlerin Türbanı", *Star*, 08.03.2008. <http://www.stargazete.com/gazete/yazar/mehmet-altan/Alevilerin-turbani-haber-90522.htm>

⁴⁵⁵ *Bugün*, "AİHM Din Dersine Karşı", 09.10.2007. <http://www.tumgazeteler.com/?a=2282467>

“AB projesinin hukuki açıdan normatif-felsefi temellerini oluşturmada `anahtar kurum olma` fonksiyonuna sahip bulunan AİHM'nin süreklilik kazanan içtihatlarına göre, zorunlu din dersi uygulaması bulunan okullarda, bu eğitimden muaf tutulma imkânının da mutlak surette mevcut olması gerekiyor. Aksi halde okutulmakta olan din dersinin öngördüğü din veyahut onun belli bir yorumuna dayalı mezhep anlayışının, diğer farklı inanç mensuplarına, devletin eğitim aygıtı eliyle, zorla ve sistematik olarak empoze edilmesi gibi bir durum ortaya çıkar ki, bunun negatif din hürriyetini de içerecek şekilde devletin farklı inanç, mezhep, görüş, kanaat ve felsefi öğretiler karşısında tarafsız ve yansız olması ilkesine -laikliğe- aykırı olacağı açıktır. Bu bağlamda AİHM'nin kökleşmiş içtihatları, şiddeti tahrik ve teşvik etmeyen, istisnasız her türlü düşünce açıklamasıyla, bütün bireylerin vicdan ve din özgürlüğünün yasal korumadan faydalanmasını pluralist, anayasal-demokratik sistemin özü kabul eder. Hürriyetçi demokratik bir topluma dayanak oluşturan üç temel sacayağı olan çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik böyle bir liberal düşünce özgürlüğü anlayışının hâkim kılınmasını zorunlu kılar. 6 Kasım'da açıklanacak olan AB İlerleme Raporu için geri sayım başlarken Türk hükümetine düşen görev, Alevî yurttaşlarımız da dâhil olmak üzere herkesin din ve vicdan özgürlüğünü evrensel demokrasi ve hukuk standartları çerçevesinde güvence altına almayı hedefleyen reformları vakit geçirmeden hayata geçirmesi olacaktır. AB ile tam üyelik müzakerelerine açılacak olan yeni başlıklarla devam etmek için istim üzerinde bulunan Türkiye'nin, yersiz birtakım korkularla din ve vicdan özgürlüğünü bütün bireyler için yaşama geçirmeye yönelik uyum kanunlarını çıkarmama, savsaklama ve zamana yayma gibi bir lüksü bulunmuyor.”⁴⁵⁶

MEB'e göre, AİHM'in kararına gerekçe yapılan AİHS'nin 1. ek protokolünün 2. maddesine Türkiye "Tevhid-i Tedrisat yasasına aykırı olduğu" gerekçesiyle çekince koymuştu.⁴⁵⁷ MEB yetkilileri, Avrupa Birliği'nin, üye ülkeleri de dahil hiç bir ülkeye din eğitimi konusunda dayatmada bulunamayacağını belirterek, karara karşı çıkmıştı.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Mehmet Merdan Hekimoglu, “AİHM Kararı, Alevîler ve Özgürlükler”, *Birgün*, 17.10.2007. <http://www.tumgazeteler.com/?a=2300662>

⁴⁵⁷ Betül Kotan, “Hükümet AİHM'yi Duymazdan Geldi”, *Radikal*, 11.10.2007; Kaymakcan, “AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?”, s.60

⁴⁵⁸ Betül Kotan, “Hükümet AİHM'yi Duymazdan Geldi”, *Radikal*, 11.10.2007. www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235351

Hükümetin karar karşısında yorumu da kararı tartışıp değerlendirecekleri, gerekli görülmesi halinde müfredatta değişikliğe gidilebileceği zira kararın dersin zorunlu olmasıyla ilgili olmadığı yönünde olmuştur. Zaten konunun hükümetin gündeminde olan bir konu olduğu da belirtilmişti.

Hükümetten gelen açıklamalardan da anlaşıldığı gibi getirilen farklı önerilerle karar tartışma konusu olmuştur fakat genel düşünce de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olması yönündeydi. Zorunlu din dersine karşı olduğunu açıklayan Dışişleri Eski Bakanı Abdullah Gül: “Zorunlu din dersi tartışmaları kendi içlerinde sürdürdüklerini ve parti politikalarını belirlemeye çalıştıklarını” söyledi. Samsun Milletvekili ve eski müftü Musa Uzunkaya, Alevîler’e de inançlarının öğretilerinin verilmesi gerektiğini söyledi.⁴⁵⁹ Devlet Eski Bakanı Said Yazıcıoğlu ise AİHM’nin zorunlu din dersi ile ilgili kararının “vahim olmadığını” belirterek, “Zorunluluğu muhafaza edip de isteyenlerin kapsam dışı kalması bir seçenektir” dedi.⁴⁶⁰

Milli Eğitim Eski Bakanı Hüseyin Çelik din eğitiminin kültür dersi ve din dersi olarak ikiye ayrılarak verilmesini istemektedir. Konuyla ilgili açıklaması ise şöyledir: şunları söylemektedir.

“1-Din kültürü 2- Din dersi. Birincisi genel kültürün bir parçasıdır. Okur-yazar herkesin dünyanın yuvarlak olduğunu bilmesi gibi bir olmazsa olmazdır. Bırakınız bugün mensubu olan semavi kitapları, Zebur’un bile ne olduğunu, kime kimden geldiğini bilmeyen aydın olamaz. Bu kimse ister Sünni olsun, ister Alevî, isterse Katolik.” Hüseyin Çelik, Din Kültürü Derslerinin mecburi olmasından yana. Din derlerininse tam donanımlı hale getirilerek seçmeli yapılmasını teklif etmektedir.⁴⁶¹

PSAKD Genel Başkanı Kazım Genç, AKP Hükümeti’nin gündeme getirdiği ders sayısını ikiye çıkarma seçeneğinin de AİHM kararıyla kabul edilemeyeceğini

⁴⁵⁹ Osman Aydoğan, “AK Parti Zorunlu Din Dersine Formül Arıyor”, *Sabah*, 11.07.2006. <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/07/11/siy116.html>

⁴⁶⁰ *Yeni Şafak*, “AİHM’in Kararı İçerikle Alakalı”, 11.10.2007 <http://yenisafak.com.tr/gundem/?t=11.10.2007&i=74300>; Ebru Toktar, “AİHM Zorunlu Din Dersi Hak İhlali Dedi”, *Akşam*, 10.10.2007 <http://arsiv.aksam.com.tr/haberpap.asp?a=94511.3&tarih=10.10.2007>

⁴⁶¹ Rahim Er, “AİHM Kararı Kaç Dersi İlgilendirir?”, *Türkiye*, 10.10.2007. <http://www.turkiyegazetesi.com/HaberDetay.aspx?haberid=349679>

bildirdi. Hükümetin seçmeli din dersi konusundaki ‘dersi almak istemeyenler başvursun’ yaklaşımının ise baskılara yol açacağına işaret etti.⁴⁶²

Milli Eğitim Bakanlığı’nın, 2006 yılında ilköğretim, 2005 yılında da ortaöğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının içeriğinin değiştirilip Alevîlikle ilgili bilgilerin de ders kitaplarına girdiğini hatırlatan ve farklı bir hususa dikkat çeken Recep Kaymakcan, "*Yeni kitaplara Alevîlik de konuldu. Bu, eski müfredata, ders kitabına göre verilen karar. Emsal oluşturmaz.*" dedi. Yeni anayasa taslağında din dersinin seçmeli veya isteyene muaf olmasının gündemde olduğu bir zamanda kararın açıklanmasının manidar olduğunu kaydeden Recep Kaymakcan, kitaplarda yapılan değişikliklerin önemli olmakla birlikte yeniden ele alınıp zenginleştirilerek, AİHM’nin mahkumiyet gerekçesini ortadan kaldırılabileceğini söyledi.⁴⁶³

MEB’in bu konudaki değerlendirmesi şöyle olmuştur: "Biz savunmamız sırasında yeni kitaplarımızı da götürdük ama muhtemelen dikkate alınmadı. Yeni kitaplarımız mantık ve mantalite olarak çok değişti. İlköğretim ve ortaöğretimde 3 büyük ünite diğer dinlere ayrıldı. Ancak 40 sayfalık bir din kitabının 10 sayfasında Hristiyanlık, 10 sayfasında Müslümanlık, 10 sayfasında Yahudilik anlatmamızı kimse beklemesin. Çünkü bu dünyanın hiç bir yerinde yok. Avrupa ülkelerinin hangisinde okutulan din kitabında İslamiyetten bahsediliyor? Tüm bunlara rağmen karar elimize geçtikten sonra, gerekirse bir kez daha müfredatı gözden geçirerek, daha nötr hale de getirebiliriz."⁴⁶⁴

Bakanlık kararın yeni müfredat dikkate alınmadan verilmiş olabileceğini belirtse de Sedat Engin gazetedeki yazısında Mahkeme’nin yeni durumu da dikkate aldığını ve değiştirilmiş yeni kitapları da yetersiz bulduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁶² Evrensel, "AİHM Kararı Uygulansın", 11.10.2007. <http://www.evrensel.net>

⁴⁶³ Zaman, "AİHM’den Zorunlu Din Dersi Davasında Türkiye Aleyhine Karar", 10.10.2007; Saygı Öztürk, "Din Kültürü Ders Programları AİHM Yolunda", *Hürriyet*, 23.06.2008 <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/anasayfa/9247455.asp>

⁴⁶⁴ Betül Kotan, "Hükümet AİHM’yi Duymazdan Geldi", *Radikal*, 11.10.2007. www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235351

⁴⁶⁵ Sedat Engin, "Hükümetin Alevîler Karşısında Kritik Sınavı", *Hürriyet*, 07.11.2009, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/12882579_p.asp

AİHM'nin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik vermiş olduğu karar bu yönde verdiği ilk karar değildir. 2006'da Türkiye gibi Norveç'te okullardaki zorunlu din dersi nedeniyle AİHS 2. maddeyi ihlal ettiğine hükmetmişti. Kararın ardından Norveç, din dersinin okullardaki zorunlu olan hukuki statüsünü değiştirmeyip din dersi müfredatında değişikliğe gideceğini bildirmişti.⁴⁶⁶

AİHM, Zengin hakkında verdiği karar sonrasında Türkiye'nin nasıl bir yol izleyeceği sorusuna Recep Kaymakcan, hükümet mahkeme kararını uygulamayı düşündüğü takdirde muhtemel iki seçeneğin bulunduğunu belirtmiştir:

“Bunlardan ilki, AİHM kararındaki din dersinin program ve uygulamasına yönelik eleştirileri göz önüne alarak müfredatı yeniden daha çoğulcu ve eleştirel olarak değiştirebilir. Norveç'te bu seçeneği uygulamaya koyacağını belirtmiştir.

İkincisi ise, Din dersi programı değiştirmeden aynen devam ettirebilir. Bu tercih edildiğinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden isteyene muafiyet hakkı tanıyan hukuki düzenleme yapılır. Mahkeme kararında doğrudan dersten muaf olma hakkı ver denilmiyor. Mahkeme dersin hukuki statüsünü ülkelere bırakmaktadır. Ancak mantıksal olarak eleştiriler doğrultusunda programı değiştirmezsen muafiyet hakkı ver demek istenmektedir. Türkiye açısından ders program ve kitaplarını eleştiriler doğrultusunda değiştirmeyi öngören ilk seçenek daha isabetli gözükmektedir. Bu seçenek, İslâm içindeki farklı yorumların ve dinlerin birbirlerini daha iyi anlamalarına, hoşgörü ve birlikte yaşama kültürüne daha çok katkı sağlayacaktır. Farklılıklarımızla birlikte ayrışmadan birbirimizi anlama ve sosyal barışa katkı potansiyeli daha fazla. Şüphesiz özenli uygulama iradesi gösterildiği takdirde.”⁴⁶⁷

4.2.2.5 Danıştay'ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Kararı

Türkiye kamuoyunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin tartışıldığı bir olay da Danıştay'ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik vermiş olduğu karardır. Çocukları ilköğretimde okuyan Ali Kenanoğlu ve Hatice Köse Alevî inancına mensup oldukları gerekçesiyle çocuklarının zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden

⁴⁶⁶ Kaymakcan, “AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?”, s.62-63

⁴⁶⁷ Kaymakcan, “AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?”, s.62

muaf tutulması istemiş ve İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvuruda bulunmuştu. Başvurularının reddedilmesi üzerine bu işlemlerin iptal edilmesi istemiyle Kenanoğlu'nun açtığı davanın 5. İdare Mahkemesi İl Milli Eğitim Müdürlüğünün kararını iptal ederken, İstanbul Valiliği, 'Alevîlik bir nûanstan ibarettir' görüşüyle Danıştay'a gitmişti. Diğer davaya bakan İstanbul 6. İdare Mahkemesi davayı reddedilince o da Danıştay'a başvurmuştu. Danıştay 8. Dairesi, 5. İdare Mahkemesinin kararını oy birliği ile onarken, İstanbul 6. İdare Mahkemesi kararını oy birliği ile bozdu.⁴⁶⁸

Danıştay 8. Dairesi, 3 Mart 2008 tarihinde verdiği kararla ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin bu içeriği ile zorunlu tutulmasını hukuka aykırı buldu.⁴⁶⁹ Kararların ortak gerekçesinde şöyle denildi:

"Anayasa'nın 24. maddesinde, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin zorunlu olduğunun belirtilmesi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi olmasına rağmen, içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi olarak kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olması karşısında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin bu içeriği ile zorunlu tutulmasında hukuka uyarlık bulunmamaktadır."⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Yeniçağ, "Zorunlu Din Dersi İçeriğiyle Hukuksuz" 04.03.2008 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=5635>; Umay Aktaş Salman, "Çelik: Zorunlu Din Dersi Mevcut Müfredatla Sürer", *Radikal*, 05.03.2008 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=249280>

⁴⁶⁹ Recep Kaymakcan, "Danıştay, Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?", *Zaman*, 06.03.2008 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660893&keyfield=64616EC4B1C59F7461792064696E206465727369206B6F6E7573756E6461206E69C3A7696E2067C3B672C3BCC59F206465C49F69C59F7469726469>; Erol Erdoğan, "Danıştay Doğru Ama Eksik Söyledi", *Milli Gazete*, 08.03.2008 <http://www.milligazete.com.tr/makale/danistay-dogru-ama-eksik-soyledi-101309.htm>; "Danıştay: Zorunlu Din Dersi Hukuksuz" 04.03.2008 <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/437852.asp>; Mehmet Barlas, "Bazen Susmak Fazla Konuşmaktan Daha Etkili Olabilir....", *Sabah*, 06.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/06/haber,EFDF58CB4791422DB1296B32A43FA1E1.html>

⁴⁷⁰ *Hürriyet*, "Danıştay: Zorunlu Din Dersi Hukuka Aykırı", 04.03.2008 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8364653.asp>; Bahar Kılıçgedik, "Bu Konuda Danıştay Kararı Bile Var", *Taraf*, 21.11.2008 <http://www.taraf.com.tr/haber/bu-konuda-danistay-karari-bile-var.htm>; Recep Kaymakcan, "Danıştay, Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?", *Zaman*, 06.03.2008 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660893&keyfield=64616EC4B1C59F7461792064696E206465727369206B6F6E7573756E6461206E69C3A7696E2067C3B672C3BCC59F206465C49F69C59F7469726469>;

Danıştay kararında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin taşınması gereken nitelikler şöyle sıralandı:

- Ebeveynlerin dini ve felsefi kanaatlerine saygılı müfredata özen gösterilmesi.
- Anayasada gösterilen amaca uygun olması.
- Nesnellik ve çoğulculuğun sağlanması.
- Kişinin dininin ayırım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması.
- Devletin tüm inançları eşdeğer görmesi.

Danıştay, böylece, sadece Alevî ailelerin çocuklarına değil, farklı inanç ve felsefi kanaatlere sahip herkesin çocuğunun bu nitelikleri taşımayan din dersinden muaf tutulabileceğini vurgulamıştır.⁴⁷¹

Danıştay kararında, önemli bir ayrıntı daha yer aldı. Türkiye'deki mevzuata göre, Hristiyan ya da Musevi ailelerin çocukları, farklı bir dine mensup olduğunu beyan ederek, zorunlu din dersinden muaf tutulabiliyor. AİHM, Zengin kararında, bu durumu da eleştirerek, kimsenin dinini açıklamaya zorlanamayacağını belirtti. Danıştay da bu karara atıf yaparak, Hristiyan ve Musevi ailelerin çocuklarına da dinini açıklamaksızın dersten muaf olma kapısını araladı.⁴⁷²

Anayasa Mahkemesi'nin 16 Eylül 1998 günlü kararına yer verilen gerekçede, Anayasa Mahkemesinin kararında, şu tespitlerin yapıldığı vurgulandı:

"Laik devletin, doğası gereği resmi bir dininin bulunmaması, belli bir dine üstünlük tanımamasını, onun gereklerini yasalar ve diğer idari işlemlerle geçerli kılmaya çalışmamasını gerektirir. Bu bağlamda, laik bir devlette belli bir dinin, eğitim ve öğretimi zorunlu hale getirilemez..."⁴⁷³

⁴⁷¹ Gökçer Tahincioğlu ve Bahar Atakan, "Sünnilere De Din Dersi Muafiyeti", *Milliyet*, 05.03.2008 <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=501848&Date=05.03.2008&ver=33>

⁴⁷² Gökçer Tahincioğlu ve Bahar Atakan, "Sünnilere De Din Dersi Muafiyeti", *Milliyet*, 05.03.2008

⁴⁷³ *Yeniçağ*, "Zorunlu Din Dersi İçeriğiyle Hukuksuz", 04.03.2008 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=5635>; "Danıştay: Zorunlu Din Dersi Hukuksuz" 04.03.2008 <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/437852.asp>

Özellikle Alevîler yaptıkları eleştirilerde devletin zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile Sünni İslam'ı çocuklara öğreterek belli bir dine üstünlük tanıdığını ve bunun da laiklik ilkesine ters olduğunu belirtiyorlardı. Danıştay'ın karardaki bu gerekçesi de Alevîlerin görüşleri doğrultusunda olmuş ve Alevîlerce eleştirilerinin haklı olduğu düşüncesini arttırmıştır. Alevîler kararı hukuksal bir başarı olarak yorumlamışlardır. Açılan davalarda alınan lehte kararlarla haklılıklarının hukuksal düzeyde anlaşıldığının kanıtı olarak görmüşlerdir.

Alevî Bektaşî Federasyonu Genel Başkanı Ali Balkız kararın ardından “*Bu dersin kitabı, pozitif, akılcı, tarafsız, çağdaş ve bilimsel şekilde yeniden yazılmalıdır. Bu kitapta bütün din ve inançlar tanıtılıp öğretilmelidir. Dinler tarihi, din sosyolojisi, din kültürü konuları da ele alınmalıdır. Bu çerçevede Alevîlik de öğretilmelidir. Alevîlikle ilgili bölüm Alevî kurumlarının belirlediği eğitimcilerle yazılmalıdır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi her halükarda seçmeli olmalıdır*”⁴⁷⁴ diye konuştu.

Danıştay, kararında ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatının "din kültürü ve ahlak öğretimi" mi yoksa "din eğitimi" mi olduğu yönünde tespitte bulunulması gerektiği ve bu içerikle bu dersin adına uygun din kültürü ve ahlak bilgisi olarak kabul edilemeyeceği sonucuna ulaşmaktadır. Gerekçede, konu şöyle belirtilmiştir:

"Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda, bunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olarak kabul edilemeyeceği ve din eğitimi halini alacağı açıktır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince öğretime ilişkin müfredatta yapılan ve kararımızda hüküm kurmaya yeterli görülen tespitler uyarınca, ülkemizde çoğulculuk anlayışı içerisinde, nesnel ve rasyonel bir şekilde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin verilmediği sonucuna ulaşılmıştır.”⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Zehra Şahindokuyucu, “Öğrenci Velilerine ‘Dava Açın’ Çağrısı”, *Birgün*, 09.09.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=4091825>

⁴⁷⁵ *Yeniçağ*, “Zorunlu Din Dersi İçeriğiyle Hukuksuz”, 04.03.2008 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=5635>; *Sabah*, “Danıştay Kararı”, 05.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber,E2C72D91F53B45DFA9EFE4E400440F16.html>; “Danıştay: Zorunlu Din Dersi Hukuksuz” 04.03.2008 <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/437852.asp>

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yüklenen anlam veya dersten beklentiler derse olan düşünceleri de etkilemektedir. Kararın ardından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden sadece Alevîlerin değil, çocuklarının istenilen düzeyde din eğitimi alamadığını belirten velilerin de memnun olmadığı yönünde eleştiriler gelmiştir. Erol Erdoğan gazetede yazısında Danıştay'ın kararının bir yönüyle doğru olduğunu bu dersin, öğrenciye ne din eğitimi ne de din kültürünü tam olarak veremediğini, bu dersin amacının, öğrenciye dünyayı tanımasında işine yarayacak tüm dinleri tanıtmaksa, ders kitapları ve müfredat bu amaca uygun olmadığını, yine, dersin amacı, İslâm'ı öğretmek ve İslâm dinini merkeze alarak din eğitimi vermekse bu dersin, din eğitimi açısından yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ders kitaplarında daha çok vatandaşlık bilgileri, genel ahlâk kuralları ve sosyal konularla ilgili ünitelerin olduğu ve bu durumda da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, Alevîler için ne ise Sünniler için de aynı anlama geleceğini yani ikisi için de din dersi olarak algılanamayacağını söyleyip, çocuğunu İslâm ile ilgili konularda bilgili ve dindar yetiştirmek isteyen aileler için bu dersin bu haliyle pek fazla değerinin olmadığını değinmiştir.⁴⁷⁶

Diyanet İşleri Eski Başkanı Ali Bardakoğlu, Din Kültürü dersiyle ilgili Danıştay'ın kararının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin aldığı kararın adeta Türkiye'ye uyarlaması gibi durduğunu savunarak *"Karar, onun gölgesinde gibi duruyor ve onun içindeki yanlışlıklar, AİHM'in kararındaki yanlışlıkları daha ciddi boyutta katlanarak devam ediyor"* dedi. En ciddi yanlışlığın İslâm'ın ortak paydasını, İslâm'ın ortak bilgisini sanki yanlış, yönlü, bir mezhebe ait bir görüşmüş gibi algılama yanlış olduğunu ifade eden Bardakoğlu, *"AİHM'in yanlışlığı odur ve yargının neyin din olduğu, neyin din olmadığı hakkında karar vermesinin hangi verilere dayandığı, hangi üniversite görüşüne, hangi rapora dayandığı konusunda ciddi kuşkularım var"*⁴⁷⁷ şeklinde görüşünü bildirdi.

Milli Eğitim Eski Bakanı Hüseyin Çelik, Danıştay'ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriğiyle ilgili verdiği kararın, 2000 yılında hazırlanan müfredat ve din kültürü kitaplarına göre olduğunu ve 2006'da hazırlanan yeni müfredatta Alevîliğin de

⁴⁷⁶ Erol Erdoğan "Danıştay Doğru Ama Eksik Söyledi", *Milli Gazete*, 08.03.2008 <http://www.milligazete.com.tr/makale/danistay-dogru-ama-eksik-soyledi-101309.htm>

⁴⁷⁷ *Sabah*, "Danıştay'ın Din Dersi Kararına Eleştiri", 06.03.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2613059>

anlatıldığına dikkat çeken Çelik, Anayasa'nın zorunlu kıldığı bir dersi Danıştay'ın iptal etme hakkı ve yetkisinin olmadığını vurguladı. Çelik, bu dairenin de geçmişte bu yöndeki tüm davaları din kültürü dersinin zorunlu olduğunu belirterek reddettiğini kaydetti. Danıştay 8. Dairesi, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin mevcut içeriğiyle zorunlu tutulmasını hukuka aykırı bulmuştu.⁴⁷⁸ Danıştay'ın kararı eski müfredata göre verildiği görüşünün aksine kararın yeni müfredata göre verildiğini savunanlar da olmuştur.⁴⁷⁹

Bu Danıştay'ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik vermiş olduğu ilk karar olmayıp daha öncede bu dersin uygulanışı yönünde kararları vardır. Burada dikkat çeken husus Danıştay'ın vermiş olduğu kararlarda AİHM'nin kararından sonra farklılığın olmasıdır.⁴⁸⁰ Gerekçede de belirtildiği gibi kararın verilmesinde AİHM'nin Alevî vatandaşın açmış olduğu davaya verdiği kararın da etkisi vardır.⁴⁸¹

Danıştay 8. Dairesi okullarda din dersi konusunda 2000 yılında, İlköğretim öğrencisi bir velinin zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programının devletin Anayasa ile belirlenen laik niteliğine, Milli Eğitim Temel Kanunu'nun amaçlarına, din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğu, uygulamanın din kültürü sınırlarını aşarak bir dinin benimsetilmesi boyutlarında gerçekleştiği iddiası ile din dersi programının iptal edilmesi için açtığı davada Danıştay, "... Din kültürü ve ahlak bilgisi dersleriyle amaçlananın öğrencilere din eğitimi vermek değil, genel olarak dinler ve toplumumuzun din yapısı göz önüne alınarak daha çok İslam dini hakkında bir

⁴⁷⁸ Zaman, "Danıştay Kararının Uygulanma İmkânı Yok", 05.03.2008 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660499>; Umay Aktaş Salman, "Danıştay Kararına Çelik'in Tepkisi: Bir Şey Değişmez, Müfredat Yenilendi", *Radikal*, 05.03.2008 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=249280>; Bülent Aydemir, "Hükümet Ne Diyor?", *Sabah*, 05.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber.38959D42C40646FE8CD40BD0B2B8832C.html>

⁴⁷⁹ Ersan Atar, "Danıştay Kararını Yeni Müfredata Göre Verdi", *Sabah*, 05.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber.EFA25833A0A34B2E8E3E4AC56F3F6348.html>

⁴⁸⁰ Zaman, "Danıştay Kararının Uygulanma İmkânı Yok", 05.03.2008 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660499>

⁴⁸¹ Kaymakcan, "Danıştay, Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?"; Mehmet Barlas, "Bazen Susmak Fazla Konuşmaktan Daha Etkili Olabilir...", *Sabah*, 06.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/06/haber.EFDF58CB4791422DB1296B32A43FA1E1.html>; *Sabah*, "Alevîler Zorunlu Din Dersi Kaldırılsın İstiyor", 05.03.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2609274>; Mustafa Şentop, "Din Öğretimi Zorunlu, Din Eğitimi İsteğe Bağlı", *Star*, 10.03.2008 <http://mobil.stargazete.com/pc/acikgorus/din-ogretimi-zorunlu-din-egitimi-istege-bagli-haber-90822.htm>

kültür kazandırmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle iptali istenen programda Anayasa, Milli Eğitim Temel Kanunu, laiklik ilkesine ve hukuka aykırılık görülmemiştir." demektedir (Karar No: 2000/3653, 15.05.2000). Aynı yıl, 1992 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredat programının eşitlik ilkesine aykırı olduğu iddiasıyla açılan davada da benzer karar vermiştir. (Karar No: 2000/1449, 16.02.2000)⁴⁸²

Danıştay'ın 2000 yılında verdiği Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve müfredatı ile ilgili kararlar yeni din dersi kararı arasında ciddi farklılıklar bulunduğunu belirten Recep Kaymakcan, İlköğretim din kültürü programının 2000 ve 2006 yıllarında pedagojik açıdan daha eleştirel ve çoğulcu yönde değiştirilmesine karşın, eski kararında dersin programının din kültürü olduğu belirtilirken yenisinde içeriğin din kültürü olarak kabul edilemeyeceği ifade edilmesine dikkat çekmiştir. Okullarda din kültürü dersi konusunda iç hukuk açısından bir değişiklik olmamasına rağmen Danıştay kararında bu farklılığı en iyi açıklayan nedenin 9 Ekim 2007 tarihli AİHM'nin din dersi kararı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸³

Hukukçuların Danıştay'ın kararı hakkındaki görüşleri ise şöyledir:

Necmi Yüzbaşıoğlu: *"Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dediğiniz zaman, bütün dinler hakkında genel bilgi veren bir ders bu. Ancak uygulamada daha çok İslam dininin esaslarının anlatıldığı, hatta uygulamasının yapıldığı bir ders olarak görülüyor. Bu uygulama yanlış. Danıştay da açık biçimde söyledi. Müfredatın sadece İslam'ın belli mezhebine yönelik değil tüm dinleri içermesi lazım."*

Ali Ülkü Azrak: *"Bu, Anayasa'da öngörülen din kültürü dersinin adıyla içeriğinin örtüşmemesinden kaynaklanıyor. Danıştay uygulamanın Anayasa'ya uygun olmadığına karar verdi. Danıştay'ın önüne o müfredatı belirleyen kitaplar gidiyor. Danıştay bakmış ki o kitaplar din kültürü değil, sadece İslamiyet'in Sünni mezhebiyle ilgili bilgisini aktarıyor. Şimdi bu karar emsal olacak. İktidarın gösterdiği tepkinin*

⁴⁸² Recep Kaymakcan, "Danıştay, Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?", *Zaman*, 06.03.2008 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660893&keyfield=2050726F662E2044722E205265636570204B61796D616B63616E5D2044616EC4B1C59F7461792C2064696E206465727369206B6F6E7573756E6461>

⁴⁸³ Kaymakcan, "Danıştay, Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?", *Zaman*, 06.03.2008

sebebi de bu. 500 kişi dava açsa ve iptal kararları gelse müfredatı değiştirmek zorunda kalacak.”⁴⁸⁴

Tayfun Akgüner: “İdari yargılama usulü açısından, Danıştay’ın aldığı bu kararın, idare tarafından tebliğ edildikten sonra 30 gün içerisinde uygulanması gerekir. Yani din dersi bu haliyle zorunlu ders olarak okutulamaz. Milli Eğitim Bakanlığı bir an önce gerekli düzenlemeyi yapmalıdır.”⁴⁸⁵

AIHM ve Danıştay’ın din dersi kararları dışında basına yansıyan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden bu müfredatla Alevîlerin muaf olması gerektiği yönünde Alevîler lehine sonuçlanan davalar, bunlar dışında Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin kaldırılması için yaptıkları miting ve eylemler de vardır. Bunlardan bazıları İstanbul 5. İdare Mahkemesi’nin 12 Ekim 2006’da yaptığı duruşmada “zorunlu din dersi inanç özgürlüğüne aykırı” kararı,⁴⁸⁶ Antalya 3. İdare Mahkemesi’nin “zorunlu din dersinden Alevî öğrenci muaf tutulmalı” kararı⁴⁸⁷ ve Samsun İdare Mahkemesi’nin⁴⁸⁸ aynı yönde verdiği karardır.

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine karşı yapılan miting ve eylemlerden bazıları ise farklı tarihlerde Ankara⁴⁸⁹ ve İstanbul’da⁴⁹⁰ yapılan eylemler,

⁴⁸⁴ Umay Aktaş Salman, “Danıştay Kararına Çelik’in Tepkisi: Bir Şey Değişmez, Müfredat Yenilendi”, *Radikal*, 05.03.2008 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=249280>

⁴⁸⁵ *Sabah*, “Hukukçular: Müfredat Değişmeli”, 05.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber,6177EF1C4F9E4C5CAB710AA762498B87.html>

⁴⁸⁶ *Hürriyet*, “Din Dersi Zorunlu Olmaz”, 24.11.2006 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=5498347>; *Milliyet*, “Alevî Öğrenci Yine Din Dersine Girecek”, 24.05.2006 <http://www.milliyet.com.tr/Alevi-ogrenci-yine-din-dersine-girecek/guncel/haberdetayarsiv/06.07.2010/256596/default.htm>

⁴⁸⁷ Soner Kocaer, “Alevî Öğrenci Din Dersinden Muaf Tutuldu”, *Hürriyet*, 25.02.2009 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11077368.asp>; *Cumhuriyet*, “Alevîler: Din Dersi İçin Anayasa Değişikliğine Gidilmeli”, 24.02.2009 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=39290>

⁴⁸⁸ Mehmet Menekşe, “Alevî Ailenin Hukuk Zaferi”, *Cumhuriyet*, 09.05.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=138530>

⁴⁸⁹ *Cumhuriyet*, “Zorunlu Din Dersi İçin Oturma Eylemi”, 21.09.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=175244>; Ahmet Dinç, “Alevîlerden Din Dersine Karşı Oturma Eylemi”, *Zaman*, 10.10.2010 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1038248>; Burhan Ekinci, “Zorunlu Dua İstemiyoruz”, *Taraf*, 07.11.2010 <http://www.taraf.com.tr/haber/zorunlu-dua-istemiyoruz.htm>; *Akşam*, “Alevîler’den Zorunlu Din Dersine ‘Hayır’”, 07.09.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=4083571>; *Hürriyet*, “Ankara’da ‘Zorunlu Din Dersine Hayır’ Eylemi”, 05.09.2009 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=12418764>; Arzu Yıldız, “Alevîler De ‘Boykot’ Edecek”, *Taraf*, 23.09.2010 <http://www.taraf.com.tr/haber/Aleviler-de-boykot-edecek.htm>

⁴⁹⁰ *Cumhuriyet*, “Beyoğlu’nda Oturma Eylemi”, 13.09.2009 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=81534>; *Milliyet*, “Kadıköy’de Alevî Mitingi”, 08.11.2009

İzmir’deki oturma eylemleri⁴⁹¹ ve bu çerçevede Adana ve Malatya olmak üzere Türkiye’nin pek çok ilinde yapılan oturma eylemleridir.⁴⁹²

<http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=15&ArticleID=1159553&Date=08.11.2009&b=Kadikoyde%20Alevi%20mitingi;>

⁴⁹¹ Turan Gültekin, “Alevîlerin Eylemi Sona Erdi”, *Milliyet*, 21.11.2010 <http://www.milliyet.com.tr/Alevîlerin-eylemi-sona-erdi/turkiye/sondakika/21.11.2010/1316574/default.htm>; *Taraf*, “Alevîler Toplu Dilekçe Verecek”, 06.10.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=4188135>

⁴⁹² *Vatan*, “Zorunlu Din Dersi Protestosu”, 05.09.2008 http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Zorunlu_din_dersi_protestosu_197374_1&tarih=10.12.2010&Newsid=197374&Categoryid=1

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

5.1 DEĞERLENDİRME

Toplumun yaşayışı tarihi, eserleri kısacası kültürünü anlamada ve hatta insanı anlamada toplumun dinsel değerlerini bilmenin payı yüksektir. Din toplumun içinde bu öneme sahipken, yetişen neslin nasıl bir din eğitimi alacağı sorusuna verilecek cevap da aynı ehemmiyeti taşımaktadır.

Bireyin içinde yaşadığı toplumun değerlerini ve dinsel kültürünü öğrenecekleri yerlerin başında okul gelir. Bireyin okulda öğreneceği din dersinde almış olduğu doğru bilgiler, kendi inanç sisteminin oluşmasına, dünyayı algılamasına ve hayatında karşılaşacağı dinsel problemleri aşmasında ona yardımcı olacaktır.

Varlığı hep tartışma konusu olan din dersi AB'ye giriş süreciyle de sadece Türkiye içinde değil, dünyadaki gelişme ve problemler göz önüne alınarak tartışılmaktadır.

AB, ekonomi, güvenlik, hukuk temelleri üzerine kurulan ortak amaç ve değerleri benimseyen, üyesi olduğu devletlere milli unsurların üstünde Avrupalı kimliğini oluşturmaya çalışan uluslar üstü bir birliktir. Özellikle aydınlanma çağı sonrası Türkiye Batı'daki gelişmeleri takip etmiş, dış politikada kendini bu Birliğin içinde görmek istemiştir. Böylece medenî milletler arasında olmayı hedefleyen Türkiye ile AB ilişkileri 31 Temmuz 1959'da Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunda bulunmasıyla başlamıştır. 11.12.1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından günümüzde hala müzakere süreci devam etmektedir.

Ekonomik, toplumsal, siyasi ortak hedefleri olan, özgürlük, eşitlik, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerleri benimseyen AB, din ve vicdan özgürlüğü konusunda da herkesin istediğine inanma, inancı doğrultusunda yaşama ve inancına yönelik eğitimini alma hakkı olduğunu savunmaktadır. AB, üyesi olduğu

devletlerden inanılan dinin kitlesinin az veya çok olduğuna bakılmaksızın hepsine aynı değer ve yakınlıkta olmalarını, inançlara eşit haklar sunulmasını istemektedir. Tabi bu haklar herhangi bir dinsel inanişaya sahip olmayanlar için de geçerli olmalıdır.

Bugün AB'ye üye olunmak isteniyorsa başta insan hakları konusuna dikkat etmek gereklidir. Din eğitiminde de okullarda verilen din dersinde, tek bir inancın zorunlu olarak herkese okutulması doğru karşılanmamaktadır. AB, din eğitiminin çoğulcu, objektif, tarafsız ve demokratik olmasından yana tavır sergilemektedir. Bu anlayış içinde din dersi ya isteğe bağlı olmalı veya muafiyet hakkı tanınmalı ya da dinler hakkında bilgi veren, tarafsız, kültüre dayalı bir öğretim dersi olmalıdır.

Toplumlar, özellikle iş ve eğitim alanında yapılan göçlerin de etkisiyle ve farklı dinsel inanişaya sahip insanların bir araya gelmeleriyle çok kültürlü bir yapı oluşmaktadır. AB de, ülkelerinde farklı dinlere mensup kişilerin bu dinler hakkında bilgi sahibi olmalarını ve birbirlerine saygı göstererek hoşgörü ortamının sağlanmasını istemektedir. Böylece toplum içinde ötekileştirmenin olmayıp, farklılığın değil birlik ve beraberliğin ön planda tutulması sağlanacaktır.

Avrupa Birliği müktesebatında okullarda din eğitim ve öğretimi konusunda dayatılan tek bir model yoktur. Uygulamaları her ülke kendi tarihi, eğitim sistemi ve toplumsal yapısı içinde kendisi belirlemektedir. Bazı ülkelerde din öğretimi zorunludur, bazılarında isteğe bağlı, bazı ülkelerde sadece kilise okullarında verilmektedir.

Din eğitimi ve öğretiminin okullarda ders olarak varlığının yanında bu dersin nasıl bir yaklaşımla verileceği de tartışma konusudur. Din dersi dine inanan, dinini seven ve bağlılığının göstergesi olarak dinin buyruklarını yerine getirmesi beklenen bireyler yetiştirmenin hedeflendiği savunmacı (confessional), mezhebe dayalı yaklaşımla verilebileceği gibi birden fazla dine ve bu dinleri yargılamadan, eleştirmeden, tarafsız olarak müfredat içerisinde yer vermeyi ve bu dinlerden herhangi birine üstünlük atfetmemeyi öngören modern din eğitimi yaklaşımıyla (non-confessional) da verilebilir.

Modern din eğitimi yaklaşımının tercih edilmesinde en önemli neden toplumun dini manada çok kültürlü bir yapıya sahip olmasıdır. Çok kültürlülükle beraber

geleneksel din anlayışı yerine tarafsız din anlayışı modeli tercih edilmeye başlanmıştır. AB de her ne kadar dayatmacı olmasa da bu modeli önermektedir.

Modern din eğitimi modeline göre devlet okullarında din dersinin genel zorunlulukla verilmesi problem oluşturmazken, savunmacı din eğitimi modeli benimsenen din dersinin o dinin mensuplarına verilmesi beklenmektedir.

AB ülkelerinde de çoğunlukla mezhebe dayalı din eğitimi modeli tercih edilmekle birlikte farklı yaklaşımlarla din dersi işlenmektedir. Almanya’da din dersleri inanca bağlı olarak okutulan zorunlu derslerdendir. Yani öğrenci hangi dine mensupsa o dinin eğitimini almaktadır. Din dersi almak istemeyen öğrenci ise Ahlak dersini seçebilmektedir. İngiltere’de din dersi ilk ve orta dereceli okullarda ülkede temsil edilen dinlerin öğretilmesi öngörülen zorunlu dersler arasındadır. İngiltere’de non-confessional din eğitimi modeli uygulanmaktadır. Fransa’da devlet okullarında dinin eğitimi verilmemekte fakat özel okullarda din eğitimi yapılmaktadır.

Hollanda’da devlete ait ilkokullarda mezhebe dayalı olarak seçmeli din dersi verilmektedir. Bu eğitim genel ve tarafsızdır. Belçika’da resmî okullarda, ilk ve orta öğretim’de Din ya da Ahlâk derslerinden birisini seçerek okumak zorundadır. Seçmeli din dersleri, Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi, İslâm dersleridir. Okul yönetimleri bu derslerden muaf olmak isteyen öğrencilere bu hakkı tanımaktadır ve bu oran giderek artmaktadır. İtalya’da Devlet okullarındaki Katolik din eğitimi isteğe bağlı olarak verilmektedir. İtalya’da farklı dine mensup insanların sayısı fazla olmadığından, diğer dinlerin öğretim ve eğitimi yoktur. Bu dersler katılmayan öğrenciler başka alternatif derslere katılmak zorunda değildir ve bu ders saatlerinde okuldan çıkabilirler.

Türkiye’de din dersleri uygulamasına bakıldığında dersin okul programından çıkarıldığı, seçmeli olarak yer aldığı dönemler olmuştur. Bu uygulamalar yoğun tartışmalar sonucunda gerçekleşmiş ve bu tarihi tecrübe sununda ülkenin kendine özel şartları da göz önünde bulundurularak ders Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adıyla Anayasada da belirtildiği gibi ilk ve orta öğretimde zorunlu dersler arasında yer almıştır.

Türkiye’deki mevcut uygulamayı ve olası önerileri değerlendirecek olursak, günümüzde uygulanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi AB’ye girişte bazı eleştirilen

kısımlar olmakla birlikte, engel oluşturmamaktadır. Burada dersin başındaki zorunlu ifadesi problem oluşturmaktadır. Oysa zorunluluk kavramıyla genel zorunluluk kastedilmemektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi velisi tarafından dilekçe verilip çocuğunun derse girmesini istemediğini belirten İslam dışı inanca mensup öğrenciler için zorunlu değildir.

Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi Anayasa’da ilköğretimde zorunlu ifadesi yer almasına rağmen 4. sınıfta başlamaktadır. Oysa çoğu Avrupa ülkelerinde ilköğretimle beraber başlayan din dersi Türkiye’de de 1. sınıftan itibaren okutulmalıdır. Anaokullarında da oyunlar içinde din kavramı ve ahlaki değerler çocukların gelişim seviyeleri de göz önünde bulundurularak belli bir programla verilebilir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde diğer dinlere yer verilse de ders İslam dininin ağırlıklı yer aldığı müfredata göre okutulmaktadır. Diğer din mensuplarına muaf olma hakkı tanındığı düşünüldüğünde bu AB için sorun oluşturmamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus diğer dinlere ait bilgilerin objektif ve yargılamadan verilmesidir.

Farklı dinler hakkında bilgi sahibi olmak o dinin gerçekliğini kabul etmek anlamı taşımamaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde İslam dışında diğer dinlere yer verilme sebebi toplumun çok kültürlü bir yapıya sahip olmasından ziyade, dinler hakkında bilgi sahibi olup o din mensuplarını daha doğru tanıyabilmesi, diğer din mensuplarıyla karşılaşp aynı ortamı paylaşma ihtimalinin göz önünde bulundurulmasıdır. Böylece sadece kendi toplumsal dini kültürü değil, dünyadaki dinsel kültürler de öğrenilmiş olunur.

Günümüz uygulamasında şikâyetin en çok yapıldığı alan dersin müfredatına yöneliktir. Şikâyet eden grup ise de Alevîlerdir. Zorunlu olarak okutulan din dersinin toplumdaki bütün inanışlardan bahsetmesi gerektiğini belirten Alevîler ülkemizde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatının çoğulcu ve objektif olmadığını belirtmektedir. Alevîler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin bir mezhep üzerinden okutulduğunu, bunun da Sünni İslam olduğunu ve bu inanışın da Alevî

inancıyla farklılık arz ettiğini iddia etmelerinden dolayı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyetlerini istemektedirler. Alevîlerden bazılarına göre bu dersin Alevîleri sünnileştirmek, asimile etmek için zorunlu tutulduğu ve bunun Alevîlere yapılan bir işkence olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu düşünceyi Alevîlerin geneli için söylemek mümkün değildir, Alevîlerin isteklerinde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine bakışlarında, Alevîliği yaşamalarında ortak bir anlayıştan bahsedilemez. Alevîlik İslam dışında bir din olarak düşünülemeyeceğinden Alevîlerin de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyetleri söz konusu değildir.

Alevîlerin bu görüşü, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi amaç ve ilkeleri doğrultusunda gerçeği yansıtmamaktadır. Dersin müfredattaki İslami bilgiler belli bir mezhep veya yoruma dayalı değil, Kuran kaynaklı ve Peygamberin uygulamasına dayanılarak ele alınmıştır.

AB'nin İlerle Raporlarında Alevîlerden yana tavır göstermesi, AİHM kararının Alevî velinin lehine olması, AİHM'nin kararından sonra Türkiye'de Danıştay'ın ve Mahkemelerin Alevîlerin haklılığına yönelik kararları, Alevîler açısından hukuksal mücadelenin başarısı olarak yorumlanarak, taleplerinin daha kararlılıkla gerçekleşmesi yönünde beklentilerini arttırmıştır.

Raporlarda eleştirilen konular ve mahkeme kararları dersi zorunluluğuna değil müfredatına yöneliktir. İlk ve ortaöğretim müfredatında değişikliğe gidilerek Alevîlikle ilgili bilgiler ders kitaplarına eklense de Alevîliğin temel inanç felsefesine yer verilmediği gerekçesiyle Alevîlerce yeterli bulunmamıştır. Bu konuda Alevîlerin bir talebi de müfredatta yer alan ve ya alacak olan Alevîlikle ilgili bilgilerin kendi temsilcileri tarafından hazırlanmasıdır.

Bu eleştirilere duyarsız kalınamaz. Bu uygulama devam edecekse müfredatta İslam dini yorumlarını da kapsayan müfredat değişikliğine gidilebilir. Burada da İslam'ın ortak esasları önce kavratılıp daha sonra yorumların varlığından bahsedilebilir. Bunların İslam'ın yaşanış şekline dayanan yorumlar olduğu kavratılmalıdır.

Müfredatın değişmesi de Alevîlerin endişelerini gidermemektedir. Dersin Sünni öğretmenler tarafından verileceği düşüncesi Alevîlerde öğretmene karşı

güvensizlik problemi yaşamalarına sebep olmaktadır. Oysa yapılan araştırmalarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin çoğu müfredatta Alevîliğe yer verilmesinden taraf olmuştur.

Alevîlerin din eğitim ve öğretimi problemlerine yaklaşırken, isteklerinde ne derece samimi olduklarına da önemlidir. Bazı Alevîler olayı eğitim açısından değil de siyasi olarak değerlendirmektedir. Bazı Alevî derneklerinin de bu konuda halk üzerinde yönlendirici olmaya çalıştıkları hatta Alevîliği İslam dışında ayrı bir din gibi göstertme ye çalışma iddiaları vardır.

Ders olarak okutulan bir dinin bilimsel düzeyde inanç esasları, ibadet ilkelerinin ve bunların dayandığı ortak bir dinsel metnin olması gerekmektedir. Bir inanın ortak ilkeleri olmadığı sürece, o inanaşa sahibim diyen kitleye ney, nasıl anlatılabilir? Bunun dışında din içinde yorum farklılıklarına dayalı olarak dini yaşayışlarda farklılıklar olabilir. Ama bu ayrı bir din olarak görülmez. Bütünden kopmamak kaydıyla genel dini öğretiler içinde bu yorum farklılıkları hakkında bilgi verilebilir.

Günümüz Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi tartışmalarında ders sanki din dersi olarak görülüp tartışılmakta, ahlak konusu üzerinde durulmamaktadır. Oysa ders aynı zamanda Ahlak dersidir. Dersin bu yönüne de vurgu yapılmalıdır. Basına yansıyan haberler üzerinden değerlendirme yapılacak olursa, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin okul programından kaldırılmasını isteyenler ahlaki değerlerin öğretilmesi konusunda bir öneri sunmamışlardır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini sadece dinsel bilgilerin öğretildiği bir ders olarak görmek dersin amaç ve kapsamını tam olarak yansıtmamaktadır.

Günümüz uygulaması dışında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine yönelik yapılan istek ve öneriler ise:

- dersten muafiyetin kaldırılması ve herkese zorunlu olması,
- dersin zorunluluğunun kalkarak seçmeli olması,
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle beraber isteğe bağlı din eğitimi dersinin de okul programında yer alması,

- dersin okul programından tamamen kaldırılmasıdır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde gayri Müslim öğrencilere muafiyet hakkı tanınmıştır. Muaf olan öğrenciler için alternatif bir din dersi veya zorunlu bir ahlak dersi de öngörülmemiştir. Bu, günümüz uygulamasının yetersiz görülen yerlerinden biri olarak eleştirilmektedir. Muaf olan öğrencilerin de toplumdaki dinsel kültürü öğrenmelerinin bir gereklilik olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi sadece bir din dersi değil aynı zamanda ahlak dersi olarak ahlaki değerleri de öğrencilere öğretmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi tam anlamıyla çoğulcu, kültürel bir öğretim dersi haline getirilip muafiyet kaldırılırsa müfredatta önemli değişiklik yapılması gerekecektir. İslam dinine ayrılan alan kısıtlanmış olacaktır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin bugünkü statüsünün değişmesini isteyenlerin sunduğu bir alternatif de dersin seçmeli olmasıdır. Bu düşünceyi, dersin kendi inanç felsefesini yansıtmadığı gerekçesiyle isteyen bazı Alevîler dışında, dinini öğrenen, yaşayan, benimseyen bireyler yetiştirmeyi amaçlayan, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde dinin eğitim yönünün yetersiz kaldığını düşünen veliler de savunmaktadır.

Bütün dinlerin öğrenilmesini çocuğun kendi dinine bağlılığını arttıracak görüşünde olanlardan ayrı bunun çocuklarda kafa karışıklığına yol açacağını düşünenler de vardır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine anne babanın çocuklarını kendi inanç ve felsefelerine göre din eğitimi verme taleplerine uygun olmadığı gerekçesiyle karşı çıkanlar da mezhebe dayalı, seçmeli din dersini istemektedir.

Farklılıkların altı kalın çizgilerle çizilip, farklılıklar vurgulanırsa, ayrışmalar ve kutuplaşmalar artacaktır. Oysa Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi inanç yönünden farklılıkların vurgulanıp ötekileşmenin oluşmasını önlemeyi amaçlayan bir derstir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi birlik, beraberlik, anlayış ve hoşgörüyü desteklemektedir. Bu dersin zorunlu olmaktan çıkarılıp seçmeli/isteğe bağlı ders olmasını istemek, toplum içindeki biz ve öteki ayrımının artmasına da sebep olacaktır. Türkiye'nin sosyal yapısı

ve tarihte de bu yönde uygulamanın gösterdiği sonuçlar neticesi böyle bir din dersinin bu ülkede ayrışmalara hatta çatışmalara neden olacağı savını güçlendirmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli hale dönüşmesiyle, öğrencinin dersi seçmede veya seçmemede sadece inancının etkili olmayıp çevrelerinden gelen baskıların da tercihe yön vereceği gerekçesiyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli olmasına karşı çıkanlar da bulunmaktadır.

Türkiye’deki din dersi uygulamasına yapılan bir diğer öneri de Anayasa’nın ilgili maddesinin gerçek manada uygulanması yani Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi farklı inanışlar hakkında bilgi veren bir kültür dersi olarak varlığının devam etmesi bunun yanında isteğe bağlı din eğitimi dersinin de verilmesidir. Üzerinde çok tartışılması gereken böyle bir uygulamanın gündeme gelmesi bu dersin nerede, ne zaman, kim tarafından, müfredatının nasıl belirleneceği, not sistemi olacak mı gibi önemli soruları da beraberinde getirmektedir.

İsteğe bağlı din eğitimi, inanılan dinin eğitimidir. Bu uygulamanın gerçekleşmesi kararlaştırılırsa çoğulculuk ilkesi gereği İslam dışı diğer din mensuplarının da aynı kapsamda düşünülmesi gerekecektir. Yine isteğe bağlı din eğitimi dersi devlet bütçesiyle verilirse sadece belli inanışların istifade edebileceği bir ders olması da tartışmalara sebep olacaktır.

Bu dersin din bazında mı mezhep bazında mı verilebileceği sorusu da önemlidir. Dinin içindeki yorum farklılıkları ayrı değerlendirilirse Alevîlere de bu dersi alma hakkı doğacaktır. Bu uygulamanın ileriye dönük endişe veren yönü de ayrı bir din dersine giren Alevîlerin, kendilerini farklı bir din mensubu gibi görmeye başlayabilecekleridir. Bu sebeple böyle bir ders verilecekse, toplum içindeki birlik beraberlik duygusunu bozmadan hoşgörüye vurgu yapılarak işlenmelidir.

İsteğe bağlı din eğitiminde zaman ve mekan da önemli konulardandır. Çocukların derse girme isteğini azaltan ortam ve zaman olmamalı, ayrıca derse giren girmeyen ayrımı da yaşanmamalıdır. Dersin okulda örgün eğitim içinde verilmesi görüşünün yanında cami veya Kuran kurslarında da verileceği düşüncesi vardır. İsteğe

bağlı din dersinde müfredat ilgili dinin temsilcileri ve MEB yetkililerince görüşülüp Bakanlık'ın onayıyla belirlenmelidir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin okul programından çıkarılması fikrine halkın çoğunluğu sıcak bakmamaktadır. Din eğitim ve öğretim ihtiyacı içinde olan bireyler, bir şekilde bu ihtiyaçlarını karşılama yoluna gideceklerdir. Bu durumda sağlıklı ve batıl inançlarla dolu din eğitimi alma ihtimalleri vardır. Böyle bir durumun yaşanmasını istemeyen devlet yetkilileri de dersin okul programında, belli müfredat ve alanında yetişmiş, genel kültür sahibi, formasyon eğitimi almış öğretmenlerin vermesinden yanadır.

5.2 SONUÇ

Günümüz Türkiyesinde din eğitimi konusunda Alevîlik eğitimi ve öğretimi açısından tartışılan bir konudur. Alevîler zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kendi inançlarına yeterince yer verilmediği gerekçesiyle şikâyetçilerdir. Alevîlerin bu konudaki talepleri dikkate alınmalıdır. Bunun için müfredatta Alevîlikle ilgili bilgilere Alevîlerin kendi perspektiflerine de aykırı olmayacak bir tarzda, kendi talepleri dikkate alınarak sunulmalıdır.

Alevîlerle ilgili temel problem tarihte yaşananların yansıması olarak Alevî ve Sünni grupların birbirine duyduğu güvensizliktir. Alevîlere göre, devlet Alevîlerin yaptıklarına, söylediklerine, isteklerine ön yargıyla yaklaşmaktadır. Bu sebeple Alevîler devlet eliyle verilecek din eğitimine de şüpheyle bakmaktadırlar.

Tartışmalar her ne kadar din eğitimi üzerinden yapılsa da daha genel olarak konunun bir kimlik tanınması sorunu olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Alevîler tarihi süreçte Sünni İslam geleneğini takip eden devletin, bütün inançlara eşit mesafede durup aynı muamelede bulunmasını istemektedirler.

Bazı Alevîler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin programdan tümüyle kalkmasını istese de devlet bu görüşe sıcak bakmamaktadır. Bunun sebebi devletin hem

din eğitimini bir hak olarak görmesi hem de dini ve dinî kurumları kendi gözetiminde bulundurup denetlemek istemesidir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini sadece dini kültür ve ahlak dersi olarak öğretilmesini isteyenlerden ayrı din eğitimi dersi olarak görmek isteyenler de vardır. Bu ders iki isteğe de aynı anda cevap veremez. Günümüzde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kültür ve öğretim dersi olarak kabul edilmektedir. Bu dersin kapsamı, amacı ve ilkelerinin açık bir şekilde ortaya koyulmalı, kültür ve öğretim dersi deniyorsa müfredatı ve işlenişi bu yönde olmalı ki yapılan eleştirilere cevap verilebilsin.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi dışında din eğitimi almak isteyenler, çocuklarına yeterli dini eğitimi veremeyen ve bunun karşılanmasını talep edenler de vardır. Bu da din eğitimiyle ilgili ayrı bir sorundur.

İsteğe bağlı din eğitiminde temel soru da bu eğitimin örgün eğitim içinde mi yoksa yaygın eğitim kurumlarında mı verilmesi gerektiğidir. Bu konu tartışılmalıdır. Konuya ilk ve ortaöğretim öğrencileri açısından bakılacak olursa bu eğitim örgün eğitime bağlı yaygın eğitim kurumlarında yapılabilir. Şöyle ki öğrenci din dersini seçer ve seçtikten sonra devam etme şartıyla seçtiği dinsel inancın yaygın eğitim kurumunda din eğitimini alabilir. İsteğe bağlı din eğitiminde müfredat din eğitim ve öğretimi uzmanları tarafından, MEB'in onayıyla belirlenebilir.

Dersin başındaki zorunluluk ifadesi de problem teşkil etmekte, kavram yanlış anlaşılmaktadır. Bu ifadeyle genel zorunluluktan bahsedilmemekte, isteyen gayri müslimler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf olabilmektedir. Ayrıca bu ifadeyle din dersinin, tıpkı diğer birçok ders gibi eğitimsel konumu ifade edilmektedir.

Hangi inanca sahip olursa olsun birey kendi inancını öğrenme ve yaşama hakkına sahip olmalıdır. Neticede şunu söyleyebiliriz ki, çocukların dinleri de tanıyarak toplumun dinsel kültürünü öğrenecekleri bir din dersi din eğitim ve öğretimi açısından, modern dünyanın bir gerekliliğidir. Müfredatla ilgili eleştiriler de dikkate alınarak İslam dini içindeki yorum farklılıklarını da kapsayan değişiklikler yapılarak müfredatın daha yorumsamacı bir yöntemle ele alınması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Alakuş, Fatih ve Mehmet Bahçekapılı. *Din Eğitimi Açısından İngiltere ve Türkiye*, İstanbul: Ark Kitapları, Mart, 2009.
- Altaş, Nurullah. *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerden Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Altaş, Nurullah. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 1.basım Eylül 2001.
- Altaş, Nurullah. *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003
- Arabacı, Fazlı. “Avrupa (Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika)’da Din Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi* İlmi Toplantısı, İzmir 4-6 Aralık 1998 Tebliğler, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.
- Arslan, Z. Şeyma. “Din Eğitiminde Dünyada Uygulanan Modellere Toplu Bir Bakış”, Yarınlar İçin Düşünce Platformu Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu, 2-3 Mart 2005, Ankara
- Avrupa Birliği Türkiye ve İslam*, Senem Polat (çev.), Ankara: Politika Merkezi Yayınları, Türkevi Araştırmalar Merkezi, 2004
- Avrupa Birliği ve Türkiye*, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı. Ankara, 1996,
- Aydın, Mehmet Zeki. “Avrupa Okullarında Din Eğitimi ve Bunun Türkiye ile Karşılaştırılması”, Suat Cebeci (Ed.). *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu* içinde: 80-92. (26-27 Mayıs 2001 Adapazarı), İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Aydın, Mahmut. “Dinler Arası Eğitim Nedir?”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, içinde: 269-275. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*, İstanbul: İFAV, 1999

- Ayhan, Halis. “Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”, Orhan Oğuz ve Ayla Oktay ve Halis Ayhan (hızl). *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi* içinde: 281-316. İstanbul: Sedar Yayıncılık, 2001.
- Ayhan, Halis. “Anayasa’nın 24. Maddesi Işığında Din Eğitiminde Yeni Arayışlar”, Suat Cebeci (Ed.). *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu* (26-27 Mayıs 2001 Adapazarı) içinde: 101-108. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Ayhan, Halis. Hayati Hökelekli, Yurdağül Mehmedoğlu, Mustafa Öcal, Halil Ekşi, *Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, Ağustos 2004
- Béraud, Céline. “Avrupa Müesseseleri ve Dini Olguların Öğretimi (Güncel Bir Tartışma)”, İsmail Taşpınar (çev.). İlyas Çelebi (Ed). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006) içinde: 227-242. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Baldemir, Hamit. *Din ve Alevilik Üzerine*, İstanbul: Nam Yayıncılık, 1994.
- Bijstervald, Sophie van. “Hollanda”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* içinde: 135-150. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Bilgin, Beyza “1980 Sonrası Türkiye’de Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Oluşu ve Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, içinde: 671-693. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.
- Bozkurk, Veysel. *Avrupa Birliği ve Türkiye: Siyasal Kurumlar, Çıkar Grupları Kamuoyu ve Ortaklık Belgeleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı; VİPAŞ A.Ş. Yayınları, 2001.
- Bulaç, Ali. *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Eylül Yayınları, 2001.
- Büyükkara, M. Ali. “AB’ne Giriş Sürecinde Yükselen Alevî Hakları, Talepleri ve Beraberindeki Problemler”, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19-Eylül 2001, içinde: 449-463. Düzenleyen: DİB ile Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2003.
- Canbolat, İbrahim S.. *Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik, Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye İle İlişkiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, Ekim 2002.
- Catto, Rebecca. “İngiltere”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, içinde: 151-173. İstanbul: İSAM Yayınları 2008, s.159.

- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. 1. baskı, Ankara: AKÇAĞ Yayınları, 1996.
- Cebeci, Suat. “İmam-Hatip Liselerinde Din Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi* İlmi Toplantısı, İzmir 4-6 Aralık 1998. Tebliğler, içinde: 385-393. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.
- Çakmak, Haydar. *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri*. Ankara: Platin Yayınları, 2005.
- Çayhan, Esra. “Türkiye’de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği”, Beril Dedeoğlu (drl.). *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*. İstanbul: Boyut Kitapları, Ekim 2003.
- Çelebi, İlyas. “Açılış Konuşmaları”, İlyas Çelebi (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006 içinde: 15-22. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Dinan, Desmond. *Avrupa Birliği Tarihi*. Hale Akay (çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi, Nisan 2008.
- Doğan, Recai. “Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, İlyas Çelebi (Ed.). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006 içinde: 255-299. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Doğan, Recai. “1980’e Kadar Türkiye’de Din Eğitimi Program Anlayışları (1924-1980)”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, içinde: 611-646. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.
- Doğan, Recai, Cemal Tosun. *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. 2. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık, Mart 2003.
- Er, Hamit. “AB ve Gelişmiş Ülkelerde Din Eğitimi”, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu* (17-19 Eylül 2001) içinde: 125-130. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Eşsiz, Muhittin. “Din Öğretiminde Yeni Yönelişler”, Suat Cebeci (Ed.). *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu* içinde: 17-25. (26-27 Mayıs 2001 Adapazarı), İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Ferrari, Alessandro. “İtalya”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* içinde: 223-251. İstanbul: İSAM Yayınları 2008.
- Ferrari, Alessandro. “Avrupa Birliği’nde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: İtalyan Modeli”, İsmail Taşpınar (çev.). İlyas Çelebi (Ed.). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006) içinde: 461-480. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

- Ferrari, Silvio. “AB Hukuk Sisteminde Din ve Dini Cemaatler”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* içinde: 17-30. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Gates, Brian E. . “Avrupa’da Din Eğitiminde Kuşatıcı Bir Yaklaşım Doğru: Birleşik Krallık İçinde İngiltere Örneği”, Mehmet Toprak (çev.). İlyas Çelebi (Ed). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006) içinde: 409-427. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Gül, Ahmet. “Türkiye’de Örgün Din Eğitimi”, *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, 20-21 Kasım 1997. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997.
- Hull, John M.. “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, Didem Namsan (çev.). Ahmet Gündüz, Kenan Demirtaş, Fatih Özkan (hızl). *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001, İstanbul içinde: 119-158. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.
- İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı, İstanbul: Feza Gazetecilik, 2007
- İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı, İstanbul: Feza Gazetecilik, 2007
- Jackson, Robert. “Avrupa’da Kurumlar ve Din Öğretimi-Öğreniminin Kurumsal Alandaki Genel Eğitime Katkısı”, Seyfi Kenan (çev.). İlyas Çelebi (Ed). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006) içinde: 119-158. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Karakaya, Talip. “Avrupa Birliği ve Çağdaş Din Anlayışı”, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19-Eylül 2001, içinde: 147-160. Düzenleyen: DİB ile Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2003
- Kavas, Ahmet. “Fransa’da Dini Kurumlar ve Din Eğitimi”, İlyas Çelebi (Ed). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006 içinde: 331-358. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Kaymakcan, Recep. “İngiltere’deki Orta Dereceli Okullarda Din Öğretimi”, Suat Cebeci (Ed.). *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu* içinde: 62-77. (26-27 Mayıs 2001 Adapazarı), İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.

- Keçeçi, Şakir ve Aziz Yalçın (hızl), *Alevîlik-Bektaşılık Açısından Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi*. Ankara: Ardıç Yayınları, 1996.
- Kılıç, Mustafa Cemil. *Laik Türkiye İçin Yükselen Alevîlik*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005.
- Kılıç, Mustafa Cemil. *Alevî İbadetlerinin İslam'daki Yeri*. İstanbul: Etik Yayınları, 2007.
- Koçdemir, Kadir. “Ortak Değerlere Bağlı Ortaklık: AB”, Mustafa Yılmaz, Yonca Anzerlioğlu, Yasemin Doğaner (Ed.). *Avrupa Birliği: Çağdaş Uygarlığın Yolu Mu, Ulusal Egemenliğin Sonu Mu? Sempozyumu* (8-9 Kasım 2004: Ankara) içinde: 31-36. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005.
- Küçük, Raşit, Mustafa Öcal (hızl) *Türk Milli Eğitiminde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri*. İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı, 1993.
- Lahnemaan, Johannes. “Doktriner Din Eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri”, Şerif Özdamar (çev.). *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, içinde: 480-488. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. “Değişen Dünyanın Dini ve Din Eğitimi Yeniden Tanımlayışı”, Suat Cebeci (Ed.). *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu* içinde: 176-187. (26-27 Mayıs 2001 Adapazarı), İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Messner, Francis. “Fransa”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* içinde: 113-134. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Miedama, Siebren. “Dinler Arası Öğretim İhtiyacı”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, içinde: 236-247. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.
- Morante, Giuseppe. “İtalya'da Din Eğitimi Uygulamaları”, Elif Bacanakgil (çev.), *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, 20-21 Kasım 1997, içinde: 139-142. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997.
- Nıpkow, Karl Ernst. “Avrupa Birliği Anlayışı Çerçevesinde Almanya'da Din Eğitimi”, Şehbal M. Gökdağ (çev), *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, içinde: 64-74. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.

- Ogan, Ayhan. “AB Sürecinin Ülkemize Sosyal, Kültürel Etkileri ve Dindar Toplumun Yaklaşımları”, *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliğleri, 18 Nisan 2004). İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004.
- Öcal, Mustafa. *20. Yüzyılda Türkiye’de Din Eğitimi: (Ders Notları)*. Bursa, 2003.
- Öcal, Mustafa. “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi* İlmi Toplantısı, İzmir 4-6 Aralık 1998 Tebliğler içinde: 309-343. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.
- Özbek, Abdullah. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Müfredatı ve Buna Dayalı Olarak Yazılan Kitapların Değerlendirilmesi”, Z.Şeyma Arslan (hızl), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Çalışma Toplantısı-I*. İçinde: 21-35. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 1. Basım, Mart 2004.
- Özdağ, Ümit. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*. Ankara: Avrasya-Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2002.
- Özenç, Berke. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü: Başörtüsü, Zorunlu Din Dersleri, Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, Şubat 2006.
- Özer, Ahmet. *Tanzimattan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği*. Ankara: Elips Kitap, Eylül 2003.
- Özeren, Eyüp. “AB Üyeliğinin Sosyal ve Kültürel Etkileri”, *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliğleri, 18 Nisan 2004) içinde: 144-165. İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004.
- Parlaktürk, Mehmet Emin. “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi”, *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliğleri, 18 Nisan 2004) içinde: 131-143. İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004.
- Reçber, Kamuran. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*. Bursa: Aktüel Yayınları, 2004.
- Robbers, Gerhard “Almanya”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* içinde: 43-80. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Somuncuoğlu, Sadi. *Avrupa Birliği: Bitmeyen Yol*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Shepherd, John. “Fenomenolojik Bakış Açısı: Eleştirel Anlamda Sorgulayıcı Din Eğitimi”, Didem Nasman (çev.). *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul, içinde: 323-335. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2003.

- Shepherd, John. “İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe dayalı Olmayan Yaklaşım)”, Bekir Demirkol (çev.), *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*: 8-10 Nisan 1988, içinde: 370-378. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991
- Şadoğlu, Yaşar. “Avrupa Birliği’ne Girişte Türkiye’de Din Eğitimi”, *AB Yolunda Türkiye* (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı 10. İstişare Toplantısı Tebliğleri, 18 Nisan 2004) içinde: 117-130. İstanbul: Türkiye Gönüllüler Vakfı, 2004.
- Xavier, Jacop. “Günümüz Fransa’sında Din Eğitimi”, Çelebi Akdaş (çev.). *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, 20-21 Kasım 1997 içinde: 124-133. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997.
- Tavukçuoğlu, Mustafa, Hüsamettin Erdem, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Ankara: Mikro Yayınları, 2002
- Torfs, Rik. “Belçika”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* içinde: 97-111. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Tosun, Cemal. “Müzakereler Bölümü”, İlyas Çelebi (Ed.). *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı 17-19 Kasım 2006, içinde: 300-317. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Ünal, Şeref. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 2001

Sürekli Yayınlar ve Diğer Yayınlar

- Akkır, Ramazan “Reha Çamuroğlu: İslam’ın Egemen Olmadığı Hiçbir Coğrafyada Alevîlik Yoktur”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, 40-50
http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak7.pdf (16.07.2010)
- Akkır, Ramazan. “Sait Yazıcıoğlu: Alevîlik Meselesi Diyalog İle Çözümlenebilir”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, 63-65
http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak10.pdf (16.07.2010)
- Aksu, Fatma. “Din Eğitimi Zorunlu Değil, İsteğe Bağlı Olmalı”, *Hürriyet*, 02.03.2005
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=300487>(12.09.2009)
- Akşam, “Avrupalılar Din Eğitiminde Tarafsız” 08.05.2004
<http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/05/08/politika/politika8.html>
(12.09.2009)
- Akşam, “Alevîler`den Hükümete Çağrı”, 12.10.2004.
<http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/10/12/politika/politika4.html>
(12.09.2009)
- Akşam, “Alevîler`den Zorunlu Din Dersine ‘Hayır’”, 07.09.2008
<http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=129027,4&tarih=07.09.2008>
(08.12.2009)
- Akşam, “Din Ödevi Zor Geldi”, 16.02.2005
<http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/02/16/politika/politika2.html>
(12.09.2009)
- Akşam, “Din Dersi Seçmeli Değil”, 11.10.2007
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2285723> (12.09.2009)
- Akşam, “Alevîler`den Hükümete Çağrı” 12.10.2004
<http://www.tumgazeteler.com/?a=670325> (21.05. 2010)
- Akşam, “Laiklik 82`den Fazla Korunuyor”, 02.09.2007
<http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=89949,4&tarih=02.09.2007> (25.04.2009)
- Aktay, Yasin. “Mecburi Olan, Din Eğitimi Olmaz”, *Yeni Şafak*, 08.07.2006
<http://www.tumgazeteler.com/?a=1584228> (25.04.2009)
- Altan, Mehmet. “Alevîlerin Türbanı”, *Star*, 08.03.2008.
<http://www.stargazete.com/gazete/yazar/mehmet-altan/Alevîlerin-turbani-haber-90522.htm> (08.12.2008)

- Altan, Mehmet. “Alevî Sorunu Nasıl Çözülür?”, *Star*, 13.01.2008, <http://www.stargazete.com/gazete/yazar/mehmet-altan/Alevî-sorunu-nasil-cozulur-haber-82464.htm> (17.04.2010)
- Altay Karataş, Aslıhan. “Seçmeli Ders Ayrımı Körükler”, *Yeni Şafak*, 21.09.2007 <http://yenisafak.com.tr/Gundem/?t=21.09.2007&i=70117> (17.04.2010)
- Altıparmak, Kerem. “Zorunlu Din Dersi Gerçekten Zorunlu Mu?”, *Radikal*, 13.02.2005 http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4372 (12.09.2009)
- Arslanoğlu, İbrahim. “Alevîlik Nedir?” http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/13-153-184.pdf (11.07.2010)
- Arslanoğlu, İbrahim. “Türkiye’de Alevî-Sünni Farklılığı ve Sorunlar”, w3.gazi.edu.tr/~iarslan/Alevîsunnifarklilik.doc (11.07.2010)
- Asahioğlu, İbrahim. “Şûra Kararları Eğitimin Geleceğini Belirleyecek”, *Zaman*, 06.11.2010 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1049495&title=s%FBra-kararlari-egitimin-gelecegini-belirleyecek> (07.11.2010)
- Aşık, Melih “Hastaya Paket”, *Milliyet*, 06.07.2006 <http://www.milliyet.com.tr/hastaya-paket/melih-asik/guncel/yazardetayarsiv/21.09.2010/163153/default.htm> (21.09.2010)
- Atakan, Bahar. “Din Dersi 1. Sınıfta Başlasın Önerisi”, *Milliyet*, 20.03.2010 <http://www.milliyet.com.tr/din-dersi-1-sinifta-baslasin-onerisi/guncel/haberdetay/20.03.2010/1213892/default.htm> (20.03.2010)
- Atakan, Bahar. “Şûra’ya Din Dersi Damgası”, *Milliyet*, 05.11.2010 <http://www.milliyet.com.tr/s-ra-ya-din-dersi-damgasi/guncel/haberdetay/06.11.2010/1310804/default.htm?ref=OtherNews> (06.11.2010)
- Atakan, Bahar. “Kesintisiz Eğitimde 1+4+4+4 Yıl Formülü”, *Milliyet*, 04.11.2010 <http://www.milliyet.com.tr/kesintisiz-egitimde-1-4-4-4-yil-formulu/guncel/haberdetay/05.11.2010/1310369/default.htm> (05.11.2010)
- Atar, Ersan. “Danıştay Kararını Yeni Müfredata Göre Verdi”, *Sabah*, 05.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber,EFA25833A0A34B2E8E3E4AC56F3F6348.html> (04.08.2009)
- Ataş, Resul Serdar. “Dinle Oynamayın”, *Milli Gazete*, 05.09.2007 <http://www.milligazete.com.tr/haber/56585> (12.09.2009)
- Aydemir, Bülent. “Hükümet Ne Diyor?”, *Sabah*, 05.03.2008 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber,38959D42C40646FE8CD40BD0B2B8832C.html> (04.08.2009)

- Aydın, Ali İhsan. “Avrupa’da Devlet Okullarında Din Dersinin Okutulmadığı Tek Ülke Fransa”, *Zaman*, 28.09.2007
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=594128> (18.12.2008)
- Aydoğan, Osman. “AK Parti Zorunlu Din Dersine Formül Arıyor”, *Sabah*, 11.07.2006.
<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/07/11/siy116.html> (12.09.2009)
- Balkız, Ali. “Diyanet İşleri Başkanlığı Alevîleri Hedef mi Gösteriyor?”,
<http://www.Alevîweb.com/forum/showthread.php?t=38255> (26.11.2010)
- Balkız, Neval Oğan. “Z(S)Orunlu Din Dersleri ve Tehdit(!) unsuru Alevîler!”, *Birgün*, 26.11.2010
http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1290781428&year=2010&month=11&day=26 (26.11.2010)
- Barlas, Mehmet. “Bazen Susmak Fazla Konuşmaktan Daha Etkili Olabilir...”, *Sabah*, 06.03.2008
<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/06/haber,EFDF58CB4791422DB1296B32A43FA1E1.html> (17.04.2010)
- Bayraktar, Muharrem. “AKP Anayasasında Din”, *Yeni Mesaj*, 08.04.2008
<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=8002295&tarih=2008-04-08> (25.08.2008)
- Bilir, Ozan. “Bu Yıl Da Din Dersine ‘Zorunlu’yuz”, *Birgün*, 05.09.2009
<http://www.tumgazeteler.com/?a=5501306> (17.04.2010)
- Birgün*, “Zorunlu Din Dersinin Kalkması Başka Bahara Kaldı”, 24.03.2010
http://www.birgun.net/actuel_index.php?news_code=1269430235&year=2010&month=03&day=24 (20.08.2010)
- Birgün*, “Bakan`ın Din Dersi Israrı”, 08.05.2010
http://www.birgun.net/actuel_index.php?news_code=1273315261&year=2010&month=05&day=08 (20.08.2010)
- Bostan, Yahya “Alevî Kurultayı Birden Çok Konsensüsle Bitti”, *Sabah*, 31.01.2010
http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2010/01/31/Alevî_kurultayi_birden_cok_konsensusle_bitti (06.04.2010)
- Bozkuş, Metin. “Alevî Yurttaşlara Yönelik Dinî Hizmetlerin İcrası Bağlamında Bir Teklif Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 10/1, 1-12, (Haziran 2006), Sivas
<http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1285.pdf> (16.07.2010)
- Bugün*, “AİHM Din Dersine Karşı”, 09.10.2007.
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2282467> (24.11.2008)
- Cumhuriyet*, “Zorunlu Din Dersi İçin Oturma Eylemi”, 21.09.2010
<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=175244> (26.09.2010)

- Cumhuriyet*, Alevîler AİHM Kararından Memnun”, 02.02.2010
<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=112068> (26.09.2010)
- Cumhuriyet*, “Alevîler: Din Dersi İçin Anayasa Değişikliğine Gidilmeli”, 24.02.2009
<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=39290> (15.06.2010)
- Cumhuriyet*, “Beyoğlu’nda Oturma Eylemi”, 13.09.2009
<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=81534> (19.02.2010)
- Çetin, Bilal. “Taslak Tamam Sıra Tartışmalarda”, *Yeni Şafak*, 16.11.2007
<http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=16.11.2007&i=82121> (04.08.2010)
- Çiçek, Nevzat. “Hristiyan Öğrenciye Din Dersi İşkencesi”, *Taraf*, 21.11.2008
<http://www.taraf.com.tr/haber/hiristiyan-ogrenciye-din-dersi-iskencesi.htm>
(16.07.2010)
- Çiçek, Rıza. “Alevîler Haklarından Feragat Etmeyecek”, *Evrensel*, 05.11.2009
<http://www.tumgazeteler.com/?a=5680511> (27.02.2010)
- “Danıştay: Zorunlu Din Dersi Hukuksuz” 04.03.2008
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/437852.asp> (15.03.2010)
- Demir, Emre. “AİHM, Zorunlu Din Dersiyle İlgili Kararını Açıklıyor”, *Zaman*, 08.10.2007.
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=598298&keyfield=41C4B0484D2C207A6F72756E6C752064696E206465727369796C6520696C67696C69206B61726172C4B16EC4B12061C3A7C4B16B6CC4B1796F72> (19.07.2009)
- Demir, Emre ve Ahmet Özay, “Alevîler Uyarıyor: AİHM'deki Azınlık Arayışı Tarihî Hata Olur”, *Zaman*, 18.11.2006
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=456763> (12.09.2009)
- Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, Ankara, Ekim 2002, s.30 <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle02.pdf> (07.09.2010)
- Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, Ankara, Aralık 2003, s.32 <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle03.pdf> (07.09.2010)
- Dinç, Ahmet “AİHM'den İslam Dışı Alevîliğe Geçit Yok”, *Zaman*, 30.01.2008
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=644937> (27.09.2009)
- Dinç, Ahmet. “Alevîlerden Din Dersine Karşı Oturma Eylemi”, *Zaman*, 10.10.2010
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1038248> (15.10.2010)
- Diyanet İşleri Başkanlığı Faaliyet Raporu 2008 Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Strateji, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/tanitim/rapor_ms2007.pdf
(26.11.2010)

- Dumanlı, Ekrem. “Cumhurbaşkanı Gül’den Senegal Yolunda Üç Önemli Mesaj”, *Zaman*, 14.03.2008
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=664389&title=cumhurbaskani-gulden-senegal-yolunda-uc-onemli-mesaj&haberSayfa=1> (27.09.2009)
- Ekinci, Burhan. “Zorunlu Dua İstemiyoruz”, *Taraf*, 07.11.2010
<http://www.taraf.com.tr/haber/zorunlu-dua-istemiyoruz.htm> (07.11.2010)
- EL, Z. Kıvanç. “Zorunlu Din Dersi Anayasa’nın Emri” *Akşam*, 07.07.2006
<http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=45790,4&tarih=07.07.2006> (04.08.2009)
- EL, Z. Kıvanç. “Alevîlik İmam Hatip’te”, *Akşam*, 06.03.2008
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2611773> (04.08.2009)
- Engin, Sedat “Hükümetin Alevîler Karşısında Kritik Sınavı”, *Hürriyet*, 07.11.2009,
http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/12882579_p.asp (12.05.2009)
- Er, Rahim “AİHM Kararı Kaç Dersi İlgilendirir?”, *Türkiye*, 10.10.2007.
<http://www.turkiyegazetesi.com/HaberDetay.aspx?haberid=349679>
(25.01.2009)
- Erdem, Zihni. “Cemevi Sosyal Tesismiş”, *Radikal*, 01.05.2005.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=151383> (02.05.2010)
- Erdoğan, Erol. “Danıştay Doğru Ama Eksik Söyledi”, *Milli Gazete*, 08.03.2008
<http://www.milligazete.com.tr/makale/danistay-dogru-ama-eksik-soyledi-101309.htm> (04.08.2009)
- Etyen Mahçuphan, “Gayri Sünniler Ne Olacak?”, *Zaman*, 07.08.2006
<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=324731&keyfield=47617972C4B12053C3BC6E6E696C6572204E65204F6C6163616B> (04.08.2009)
- Evrensel, “Alevîler’den ‘Zorunlu Din Dersi’ Uyarısı”, 19.09.2010
http://evrensel.net/haber.php?haber_id=75402 (25.09.2010)
- Evrensel, “Avrupa Konseyi’ne Zorunlu Din Dersi Şikayeti” 14.08.2008
<http://www.evrensel.net> (04.08.2009)
- Evrensel, “AİHM Kararı Uygulansın”, 11.10.2007. <http://www.evrensel.net>
(12.05.2009)
- Evrensel, “18. Milli Eğitim Şurası’nın Ardından...”, 23.11.2010
http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=78630 (25.11.2010)
- Ezer, Mehmet. “Hristiyan Öğrenci, Din Dersinden Sınıf Geçti”, *Hürriyet*, 02.07.2008
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=9337446> (16.07.2010)

- Gültekin, Turan. “Alevîlerin Eylemi Sona Erdi”, *Milliyet*, 21.11.2010
<http://www.milliyet.com.tr/alevilerin-eylemi-sona-erdi/turkiye/sondakika/21.11.2010/1316574/default.htm> (21.11.2010)
- Gülüm, Ebubekir. “Avrupa’da Din Dersi Zorunlu” *Milli Gazete*, 18.09.2007
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2245634> (12.09.2009)
- Gülüm, Ebubekir. “Din Eğitimi Yok Gibi”, *Milli Gazete*, 19.09.2007
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2247549> (12.09.2009)
- Gümüş, Fevzi. “Alevî İstekleri Karşılanmadı”, *Radikal*, 11.11.2005
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=169592> (08.06.2010)
- Harmancı, Hasan. “Diyanet Alevîleri Tehdit Sayıyor”, <http://Alevî-fuaf.com/yazi/1/214/diyanet-Alevîleri-tehdit-sayiyor-hasan-harmanci/>
(25.11.2010)
- Hekimoglu, Mehmet Merdan. “AİHM Kararı, Alevîler ve Özgürlükler”, *Birgün*, 17.10.2007. <http://www.tumgazeteler.com/?a=2300662> (12.05.2009)
- Hürriyet*, “Bulgaristan ve Romanya AB Üyesi Oldu”, 01.01.2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=5706429> (28.01.2010)
- Hürriyet*, “Zorunlu Din Dersi Kalksın Kampanyası”, 21.04.2005
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=313386> (15.03.2009)
- Hürriyet*, “Ankara’da ‘Zorunlu Din Dersine Hayır’ Eylemi”, 05.09.2009
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=12418764>
(02.05.2010)
- Hürriyet*, “Din Dersi İle Din Kültürü Ayrılıyor”, 05.03.2008
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=8376235> (15.10.2009)
- Hürriyet*, “Alevî Çalıştay Ön Raporuna Sert Tepki” 12.02.2010
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/13771159.asp> (15.10.2009)
- Hürriyet*, “Danıştay: Zorunlu Din Dersi Hukuka Aykırı”, 04.03.2008
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8364653.asp> (15.10.2009)
- Hürriyet*, “Din Değil Kültür Dersi”, 03.10.2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=7409283> (15.10.2009)
- Hürriyet*, “Seçmeli Din Dersi Verilecek”, 04.11.2010
<http://www.hurriyetegitim.com/haberler/04.11.2010/secmeli-din-dersi-verilecek.aspx> (07.11.2010)
- Hürriyet*, “Din Dersi Zorunlu Olmaz”, 24.11.2006
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=5498347> (08.10.2009)

- İlıcak, Nazlı. “Alevîlere Kulak Verelim”, *Sabah*, 12.11.2008
http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ilicak/2008/11/12/Alevilere_kulak_verelim
(16.07.2010)
- Işık, Yüksel. “Diyanet Alevîliği Tehdit Olarak Görürse!...”,
http://www.gencAleviler.com/forum/diyanet_Aleviligi_tehdit_olarak_gorurse-t13664.html?s=3a110c1019b5495498e3e7b14e5aeb0d&mp (26.11.2010)
- İdiz, Semih. “Zorunlu Din Dersi: Avrupa’daki Durum”, *Milliyet*, 17.09.2007
<http://www.milliyet.com.tr/2007/09/17/yazar/idiz.html> (26.03.2010)
- İflazoğlu, Nazif. “AKP, Yeni Anayasa İçin Teknik Hazırlık Başlattı Anayasa Taslağında Radikal Öneriler Var”, *Radikal*, 31.07.2007
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=228510> (26.03.2010)
- İlhan, Cevher. “Din Eğitimi Bir Anayasal Hak”, *Yeni Asya*, 30.06.2008
<http://www.yeniasya.com.tr/2008/06/30/yazarlar/cilhan.htm> (04.08.2009)
- Kaluç, Şenol. “Alevîlik Sünnileşmiyor Ateistleşiyor”, *Star*, 09.02.2009
<http://www.stargazete.com/acikgorus/Alevilik-sunnilesmiyor-ateistlesiyor-167807.htm> (02.05.2010)
- Karaman, Hayrettin. “Zorunlu Din Dersi”, *Yeni Şafak*, 26.02.2009
<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=8265&y=HayrettinKaraman> (17.08.2009)
- Karaman, Hayrettin “Din Dersi (2)”, *Yeni Şafak*, 25.10.2007
<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?t=25.10.2007&y=HayrettinKaraman>
(17.08.2009)
- Kay, Selda Öztürk. “Seçmeli Din Dersi Tarikatlara Yönlendirir”, *Yeniçağ*, 22.09.2007
<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=1671> (04.08.2009)
- Kaya, Esra. “MEB Din Dersi Önerilerini Önemsemedi”, *Hürriyet*, 27.03.2010
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/14235590.asp> (16.07.2010)
- Kaymakcan, Recep. “Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye’nin Din Eğitimi Politikaları Üzerine”, *Eğitime Bakış, Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Yıl. 1, Sayı. 4, (Ekim-Kasım-Aralık, 2005) 59-63
<http://www.egitimbirsene.org.tr/egitimebakis/egitimebakisekim4.pdf>
(10.02.2009)
- Kaymakcan, Recep. “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl.10, Sayı.27, (Bahar 2006) 21-36
http://www.recep_kaymakcan.com/wp-content/uploads/TURKIYEDE-DIN-EGITIMI-POLITIKALARI-UZERINE_EKEV_2006.pdf (10.02.2009)
- Kaymakcan, Recep. “Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Zorunlu Olarak Kalmalı”, *Değerler Eğitimi Merkezi*

Dergisi, Yıl.1, Sayı.2 54-59
http://www.dem.org.tr/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf (19.03.2010)

Kaymakcan, Recep. “Çağdaş Dünyada Din Eğitimi ve Gençlerin Din Eğitimi Modellerine Bakışı”, *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu*, 21-23 Mayıs 2007, Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü Teoloji Fakültesi, Bişkek-Kırgızistan, s.6, 1-17
http://www.recep kaymakcan.com/wpcontent/uploads/biskek_bildiri_kaymakcan_2007_SON.pdf (19.03.2010)

Kaymakcan, Recep. “Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık”, *Değerler Eğitimi Merkezi: Baskı-Cilt Nesil Matbaacılık 1. Basım Mayıs 2009, İstanbul*,
http://www.dem.org.tr/sempozyum/demDin_Kulturu_ve_Ahlak_Bilgisiogretmenirapor_Recep_Kaymakcan.pdf (22.10.2010)

Kaymakcan, Recep. “Alevîlik Üzerinden Din Dersini Tartışmak”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Yıl.2 Sayı.6, 66-71
http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak11.pdf (16.07.2010)

Kaymakcan, Recep. “AİHM Din Dersi Kararı Nasıl Anlaşılmalı?” *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Yıl.1 Sayı.1, 60-62
http://www.dem.org.tr/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf (29.01.2010)

Kaymakcan, Recep. “Danıştay, Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?”, *Zaman*, 06.03.2008
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660893&keyfield=64616EC4B1C59F7461792064696E206465727369206B6F6E7573756E6461206E69C3A7696E2067C3B672C3BCC59F206465C49F69C59F7469726469> (12.05.2009)

Kenez, Levent. “[Yorum - Prof. Dr. Recep Kaymakcan] Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Sosyal Barış İçin Gereklidir”, *Zaman*, 17.10.2007
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=602069&title=yorum-prof-dr-recep-kaymakcan-din-kulturu-ve-ahl%E2k-bilgisi-dersi-sosyal-baris-icin-gereklidir&haberSayfa=0> (12.05.2009)

Keskin, Adnan. “Din Dersi Savunması”, *Radikal*, 06.04.2005,
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=743111&Date=06.07.2010&CategoryID=98> (25.08.2005)

Keskiner, Emine. “Müslümanlar Bağlamında Batı’da Vatandaşlık ve Din Öğretimi Tartışmalarına Bir Bakış”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı.19 içinde: 25-55, 2008

Kılıçgedik, Bahar. “Bu Konuda Danıştay Kararı Bile Var”, *Taraf*, 21.11.2008
<http://www.taraf.com.tr/haber/bu-konuda-danistay-karari-bile-var.htm>; (17.02.2010)

- Kocaer, Soner. “Alevî Öğrenci Din Dersinden Muaf Tutuldu”, *Hürriyet*, 25.02.2009 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11077368.asp> (23.04.2010)
- Koru, Fehmi. “Alevîlik İslam-Dışı Mı?”, *Yeni Şafak*, 09.06.2002 <http://www.tumgazeteler.com/?a=134105> (25.08.2008)
- Kotan, Betül. “Hükümet AİHM’yi Duymazdan Geldi”, *Radikal*, 11.10.2007. www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235351 (25.08.2008)
- Köktürk, Şule “Açılım Alevîlere Güven Vermiyor”, *Cumhuriyet*, 11.01.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&hn=106944> (29.08.2008)
- Kutlu, Sönmez. “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi”, <http://www.sonmezkutlu.com/?&Bid=206312> (18.06.2010)
- Kutlu, Sönmez. Alevîliğin Ders Kitaplarına Girmesi Tartışması (Ntv), <http://www.sonmezkutlu.com/index.php?&Bid=206221> (16.07.2010)
- Küçükcan, Talip. “Zorunlu Din Eğitimine AB Modeli”, *Yeni Şafak*, 14.09.2007 <http://yenisafak.com.tr/Yorum/Default.aspx?t=16.09.2007&i=68437> (17.04.2010)
- Küçükşahin, Şükrü. “Hadi Cumartesileri Din Dersine”, *Hürriyet*, 11.02.2008 http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/8205573_p.asp (04.08.2009)
- Lıcalı, Mahmut. “Eğitim Sistemi Dinselleşiyor”, *Cumhuriyet*, 06.11.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=188822> (07.11.2010)
- LÜLE, Zeynel. “AİHM: Alevî Baba Haklı”, *Hürriyet*, 10.10.2007. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/7455925.asp> (25.08.2008)
- Haksal, Ali Haydar. “Din Dersini ve İslâm Dinini Yasaklayalım-I”, *Milli Gazete*, 20.10.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2305801> (12.09.2009)
- Melik, Mina. “Gül’Den ‘Zorunlu Din Dersi Kalkabilir’ Sinyali”, *Akşam*, 10.07.2006 <http://arsiv.aksam.com.tr/haber.asp?a=46084,4&tarih=10.07.2006> (18.03.2010)
- Menekşe, Mehmet. “Alevî Ailenin Hukuk Zaferi”, *Cumhuriyet*, 09.05.2010 <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=138530> (14.07.2010)
- Milli Gazete*, “Din Eğitimi Yok Gibi”, 19.09.2007 <http://www.tumgazeteler.com/?a=2247549> (26.11.2009)
- Milliyet*, “Alevîliğin Adı Yok”, 09.11.2005 <http://www.milliyet.com.tr/Aleviligin-adi-yok/guncel/haberdetayarsiv/04.10.2010/254283/default.htm>; (04.10.2010)
- Milliyet*, “AİHM’deki Kritik Duruşma 3 Ekim’de”, 06.07.2006. <http://www.milliyet.com.tr/aihm-deki-kritik-durusma---ekim-de/siyaset/haberdetayarsiv/21.09.2010/163112/default.htm> (21.09.2010)

- Milliyet*, “Böyle Savunma Mahkûm Ettirir”, 07.05.2005,
<http://www.milliyet.com.tr/boyle-savunma-mahk-m-ettirir/siyaset/haberdetayarsiv/21.09.2010/111665/default.htm> (21.09.2010)
- Milliyet*, “Alevî Öğrenci Yine Din Dersine Girecek”, 24.05.2006.
<http://www.milliyet.com.tr/Alevi-ogrenci-yine-din-dersine-girecek/guncel/haberdetayarsiv/06.07.2010/256596/default.htm> (06.07.2010)
- Milliyet*, “AB, Alevîler İçin İzlemede”, 10.11.2007 <http://www.milliyet.com.tr/ab--Alevi-ler-icin-izlemede/guncel/haberdetayarsiv/06.07.2010/261439/default.htm> (06.07.2010)
- Milliyet*, “Din Dersi Tartışması Alevîleri Böldü”, 19.11.2006
<http://www.milliyet.com.tr/din-dersi-tartismasi-Alevi-leri-boldu/siyaset/haberdetayarsiv/04.11.2010/178501/default.htm> (04.11.2010)
- Milliyet*, “Zorunlu Din Dersine Yürütmeyi Durdurma Kararı”, 24.02.2009
<http://www.milliyet.com.tr/zorunlu-din-dersine-yurutmeyi-durdurma-karari/turkiye/sondakikaarsiv/24.02.2009/1063550/default.htm> (24.02.2009)
- Milliyet*, “Lagendijk, Fransız Laiklik Modelini Önerdi”, 30.01.2009
<http://www.milliyet.com.tr/lagendijk--fransiz-laiklik-modelini-onerdi/dunya/haberdetayarsiv/02.05.2010/1053401/default.htm> (02.05.2010)
- Milliyet*, “Kadıköy’de Alevî Mitingi”, 08.11.2009
<http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=15&ArticleID=1159553&Date=08.11.2009&b=Kadikoyde%20Alevi%20mitingi> (14.05.2010)
- Milliyet*, “Alevî Öğrenci Yine Din Dersine Girecek”, 24.05.2006
<http://www.milliyet.com.tr/alevi-ogrenci-yine-din-dersine-girecek/guncel/haberdetayarsiv/06.07.2010/256596/default.htm> (05.10.2009)
- Mumcu, Özgür. “Alevîlerin Elbisesi”, *Radikal*, 22.11.2010
<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1029685&Yazar=%C3%96ZG%C3%9CR%20MUMCU&Date=22.11.2010&CategoryID=97> (25.11.2010)
- Münir, Metin. “Sezaryen”, *Milliyet*, 12.07.2006.
<http://www.milliyet.com.tr/sezaryen/metin-munir/ekonomi/yazardetayarsiv/25.09.2010/163870/default.htm> (25.09.2010)
- Oğhan, Şehriban. “Din Hanesi Kaldırılır Ama Din Dersi Gerekli”, *Hürriyet*, 16.02.2005
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=297013> (12.09.2009)
- Özer, Sultan. “Zulüm 30 Yıldır Sürüyor”, *Evrensel*, 28.09.2010
http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=75849 (05.10.2010)

- Özalp, Güven. “Okullarda Din Dersi Zorunlu Olmasın”, *Milliyet*, 15.02.2005
<http://www.milliyet.com.tr/2005/02/15/guncel/gun03.html> (25.09.2010)
- Özçelik, Şebnem. “Eğitimde 220 Tavsiye”, *Taraf*, 06.11.2010
<http://www.taraf.com.tr/haber/egitimde-220-tavsiye.htm> (07.11.2010)
- Özkan, Fadime. “Makineye Yedek Aksam Değil İnsan Yetiştiriyoruz”, *Star*, 05.07.2010
<http://www.stargazete.com/roportaj/yazar/fadime-ozkan/makineye-yedek-aksam-degil-insan-yetistiriyoruz-haber-275015.htm> (21.10.2010)
- Öztürk, Saygı. “Din Kültürü Ders Programları AİHM Yolunda”, *Hürriyet*, 23.06.2008
<http://www.hurriyet.com.tr/egitim/anasayfa/9247455.asp> (12.05.2009)
- Öztürk Kay, Selda. “Alevîlere Operasyon”, *Yeniçağ*, 09.01.2008
<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=4587> (04.08.2009)
- Radikal*, “Hristiyan Öğrenci Nihayet ‘Din’den Geçti”, 01.07.2008
<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=886216&Date=01.07.2008&CategoryID=77> (04.08.2009)
- Radikal*, “Din Dersi Öğretmenleri Alevîlik Konusuna İkiye Bölündü”, 28.05.2009
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=938020&CategoryID=77> (16.07.2010)
- Sabah*. “Zorunlu Din Dersi’ Tartışmaları”, 11.03.2008
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2622208> (18.05.2010)
- Sabah*, “Kitaplardaki Alevîlik Mahkemelik” 02.10.2008
<http://www.tumgazeteler.com/?a=4174123> (18.05.2010)
- Sabah*, “AİHM Kararı”, 05.03.2008.
<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber,08AB56E32C5B415AB4E390CA34E19914.html> (18.05.2010)
- Sabah*, “Alevîler Zorunlu Din Dersi Kaldırılsın İstiyor”, 05.03.2008. http://www.Alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2660&Itemid=28; <http://www.tumgazeteler.com/?a=2609274> (18.05.2010)
- Sabah*, “Danıştay Kararı”, 05.03.2008
<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber,E2C72D91F53B45DFA9EFE4E400440F16.html> (18.05.2010)
- Sabah*, “Danıştay’ın Din Dersi Kararına Eleştiri”, 06.03.2008
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2613059> (29.06.2010)
- Sabah*, “Hukukçular: Müfredat Değişmeli”, 05.03.2008
<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/05/haber,6177EF1C4F9E4C5CAB710AA762498B87.html> (29.06.2010)

- Sabah*, “Din Dersine Yeni Formül” 24.09.2007
<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/09/24/haber,1F7A85A23DF441CE82840A6CD50C5E8E.html> (21.09.2010)
- Sabah*, “Seçmeli Din Dersine Evet, Kaldırılmasına Hayır”, 01.08.2007
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2175511> (05.11.2009)
- Salman, Umay Aktaş. “Çelik: Zorunlu Din Dersi Mevcut Müfredatla Sürer”, *Radikal*, 05.03.2008
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=249280> (04.08.2009)
- Salman, Umay Aktaş. “Danıştay Kararına Çelik’in Tepkisi: Bir Şey Değişmez, Müfredat Yenilendi”, *Radikal*, 05.03.2008
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=249280> (04.08.2009)
- Samyeli, Defne. “Ne Laik Bir Sisteemmm...”, *Güneş*, 07.07.2006.
www.gunes.com/2006/07/07/yazarlar/yd.html (17.12.2009)
- Sarioğlu, Bülent. “Zorunlu Din Dersi Anayasa Hükümleri Korunarak Uygulamada Değiştirilecek”, *Hürriyet*, 11.10.2007
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7464146&tarih=2007-10-11> (22.04.2010)
- Soncan, Emre ve Aslıhan Aydın, “Türkiye’de Zorunlu Din Dersi Yok Ki Kaldırılsın”, *Zaman*, 16.02.2005
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=143427&keyfield=54C3BC726B697965C2926465205A6F72756E6C752044696E20446572736920596F6B204B69204B616C64C4B172C4B16C73C4B16E> (20.11.2009)
- Star*, “Zorunlu Din Dersi` Tartışmasına AB de Katıldı” 11.03.2008
<http://stargazete.com/politika/zorunlu-din-dersi-tartismasina-ab-de-katildi-haber-90980.htm> (17.02.2010)
- Star*, “Alevîlerden Bardakoğlu`na Tepki”, 07.03.2008
<http://www.stargazete.com/guncel/Alevîlerden-bardakogluna-tepki-haber-90409.htm> (17.02.2010)
- Star*, “Kararın Uygulama Şansı Yok”, 05.03.2008
<http://www.stargazete.com/politika/kararin-uygulama-sansi-yok-90035.htm> (21.05.2010)
- Star*, “Çelik: `Zorunlu Din Dersi Anayasa Hükümü””, 09.03.2008
<http://www.stargazete.com> <http://stargazete.com/politika/celik-zorunlu-din-dersi-anayasa-hukmu-haber-90728.htm> (17.02.2010)
- Star*, “Komşuda AB Bayramı”, 02.01.2007 <http://www.stargazete.com/dunya/komsuda-ab-bayrami-haber-62310.htm> (27.08.2010)

- Subaşı, Necdet. “Duymak ve Dinlemek -Alevîlerin Haykırıları Üzerine Bir Deneme-”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, 60-62. http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak9.pdf (18.08.2010)
- Sürek, Kamil Tekin. “Gönüllü De Olmaz”, *Evrensel*, 11.07.2006 <http://www.evrensel.net/06/07/11/kose.html#2>; (06.11.2009)
- Şahin, Ömer. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Zorunlu, Din Dersi İsteğe Bağlı”, *Zaman*, 11.10.2007 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=599538> (16.04.2009)
- Şahindokuyucu, Zehra. “Öğrenci Velilerine ‘Dava Açın’ Çağrısı”, *Birgün*, 09.09.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=4091825> (12.09.2009)
- Şentop, Mustafa. “Din Öğretimi Zorunlu, Din Eğitimi İsteğe Bağlı”, *Star*, 10.03.2008 <http://mobil.stargazete.com/pc/acikgorus/din-ogretimi-zorunlu-din-egitimi-istege-bagli-haber-90822.htm> (02.12.2009)
- Şişman, Ahmet. “Alevîlik, Temel Hak ve Özgürlükler” *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, 4-5. http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak1.pdf (14.06.2010)
- Tahincioğlu, Gökçer ve Bahar Atakan, “Sünnilere De Din Dersi Muafiyeti”, *Milliyet*, 05.03.2008 <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=501848&Date=05.03.2008&ver=33> (09.10.2009)
- Talas, Mustafa. “Mehmet Eröz’de Bir Din, Mezhep ve Kültür Konusu Olarak Türkiye’de Alevîlik Ve Bektaşılık”, http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/27-287-308.pdf (13.08.2010)
- Taraf, “Alevîler Bu Çalıştay’a Taraf” 03.06.2009 <http://www.taraf.com.tr/haber/Alevîler-bu-calistay-a-taraf.htm> (07.04.2010)
- Taraf, “Alevîler Toplu Dilekçe Verecek”, 06.10.2008 <http://www.tumgazeteler.com/?a=4188135> (09.10.2009)
- Tarım, Şakir. “Akp’nin Anayasa İle İmtihani”, *Milli Gazete* 10.09.2007 <http://www.milligazete.com.tr/makale/akpnin-anayasa-ile-imtihani-98377.htm> (08.05.2009)
- Tayman, Enis. “Kardeşiler Tehdit Oldular”, *Radikal*, 22.11.2010 <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=&ArticleID=1029721> (26.11.2010)
- Toktar, Ebru. “AİHM Zorunlu Din Dersi Hak İhlali Dedi”, *Akşam*, 10.10.2007 <http://arsiv.aksam.com.tr/haberpap.asp?a=94511,3&tarih=10.10.2007> (12.09.2009)

- Torun, İshak. “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasinin Gelişmesinde Bir Potansiyel Olarak Alevîlik” <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi13.pdf> (16.07.2010)
- Türkiye*, “Zapsu’yu Harcatmam”, 12.07.2006
<http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?haberid=294758>
(25.08.2008)
- Üzüm, İlyas. “Alevî Çalıştay ve Bilimsel Zemin,” *Zaman*, 17.07.2009
[http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=870220&title=yorum-ilyas-uzum-Alevî-calstayive-bilimsel-zemin](http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=870220&title=yorum-ilyas-uzum-Alevi-calistayive-bilimsel-zemin))17.05.2010)
- Vakit*, “Batı’da Din Dersi Kilisede Yapılıyor” 14.12.2005
<http://www.tumgazeteler.com/?a=1219284> (21.09.2009)
- Vatan*, “Ankara’da Zorunlu Din Dersi’ Protestosu”, 06.09.2008.
http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Ankarada_zorunlu_din_dersi_protestosu_197557_1&tarih=06.09.2008&Newsid=197557&Categoryid=1
(17.04.2010)
- Vatan*, “Zorunlu Din Dersi Protestosu”, 05.09.2008
http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Zorunlu_din_dersi_protestosu_197374_1&tarih=05.09.2008&Newsid=197374&Categoryid=1
(12.08.2009)
- Yalçın, Zübeyde. “Alevîler Din Eğitimini Cemevinden Alabilir”, *Sabah*, 05.04.2010
[http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/04/05/Alevîler din egitimini cemevin den alabilir](http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/04/05/Aleviler_din_egitimini_cemevin_den_alabilir) (11.07.2010)
- Yapıcı, Asım. “İçimizdeki Öteki: Kimlik ve Ön Yargı Kısılacında Sünni-Alevî İlişkileri” *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı.6, 52-59.
http://www.dem.org.tr/dem_dergi/6/dem6mak8.pdf (16.07.2010)
- Yeniçağ*, “Zorunlu Din Dersi İçeriğiyle Hukuksuz” 04.03.2008
<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=5635> (15.06.2009)
- Yeniçağ*, “Din Dersi Seçmeli Olursa Din Bezirganları Sevinir” 06.10.2007
<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=2116> (15.06.2009)
- Yeni Asya*, “Din Dersi Ayrışma Sebebi Yapılmasın” 28.09.2007
<http://www.tumgazeteler.com/?a=2263162> (15.06.2009)
- Yeni Asya*, “Bulgaristan ve Romanya da AB Üyesi”, 02.01.2007
<http://www.yeniasya.com.tr/2007/01/02/haber/h5.htm> (15.06.2009)
- Yeni Şafak*, “AB’ye Cevap: Din Konusu Bizim Bileceğimiz İştir”, 16.02.2005
<http://www.tumgazeteler.com/?a=686994> (12.11.2009)

- Yeni Şafak*, “Meclis, AB İçin Erken Toplanacak” 10.07.2006
<http://yenisafak.com.tr/arsiv/2006/temmuz/10/p03.html> (12.11.2009)
- Yeni Şafak*, “Rehn`den Zorunlu Din Dersi Uyarısı”, 30.12.2007
<http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=30.12.2007&c=4&i=90333> (12.11.2009)
- Yeni Şafak*, “AİHM`in Kararı İçerikle Alakalı”, 11.10.2007
<http://yenisafak.com.tr/gundem/?t=11.10.2007&i=74300>
- Yeni Şafak*, “Eğitim Şurası'nda 220 Karara İmza”, 06.11.2010
<http://yenisafak.com.tr/Egitim/?i=286614&t=06.11.2010> (07.11.2010)
- Yıldız, İlhan. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?”, *TÜBAV Bilim Dergisi*, 2009, Cilt.2, Sayı.2, 243-256.
www.dergi.tubav.org.tr/issues/2009_2_2_243-256.pdf (27.01.2010).
- Yıldız, Arzu. “Alevîler De ‘Boykot’ Edecek”, *Taraf*, 23.09.2010
<http://www.taraf.com.tr/haber/Alevîler-de-boykot-edecek.htm> (08.10.2010)
- Yılmaz, Hüseyin. “AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi İle İlgili Öğrencilerin Düşünceleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt. 8 / 2, 101-127 Aralık 2004, Sivas
<http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/943.pdf> (13.08.2009)
- Yılmaz, İsa. “Perinçek: ‘Alevîlik İslam Dışındır’ İddiası Batı’nın Dayatması”, *Zaman*, 09.10.2004 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=99594> (21.06.2009)
- Yukuş, Ahmet. “Hristiyan Öğrenciye ‘Şahadet’ Dayacağı İddiası”, *Haber Türk*, 17.04.2010 <http://www.haberturk.com/yasam/haber/508636-hiristiyan-ogrenciye-sahadet-dayagi-iddiasi> (18.02.2010)
- Zaman*, “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Zorunlu, Din Dersi İsteğe Bağlı”, 11.10.2007
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=599538&keyfield=44696E206BC3BC6C74C3BC72C3BC2076652061686C616B2062696C67697369207A6F72756E6C752C2064696E2064657273692069737465C49F65206261C49F6CC4B1>(21.06.2009)
- Zaman*, “Alevîlik, Din Kültürü Dersinde Anlatılacak” 11.02.2004
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=13262&keyfield=416C6576696C696B2C2064696E206BC3BC6C74C3BC72C3BC2064657273696E646520616E6C6174C4B16C6163616B> (21.06.2009)
- Zaman*, “Din Öğretim Genel Müdürü: Din Dersinin Seçmeli Olması Sakıncalı”, 29.09.2007
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=594517&keyfield=44696E20C396C49F726574696D2047656E656C204DC3BC64C3BC72C3BC3A2044696E2064657273696E696E207365C3A76D656C69206F6C6D6173C4B12073616BC4B16E63616CC4B1>(21.06.2009)

- Zaman*, “Danıştay Kararının Uygulanma İmkânı Yok”, 05.03.2008
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660499> (21.06.2009)
- Zaman*, “ AİHM`Den Zorunlu Din Dersi Davasında Türkiye Aleyhine Karar”,
10.10.2007;
- Zelyut, Rıza. “Demokrat İsen Anayasa Madde 24’ü Değiştir”, *Güneş*, 22.03.2010
[http://www.Alevîhaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view
&id=9839&Itemid=39](http://www.Alevîhaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=9839&Itemid=39) (14.06.2010)
- Zeybek, Namık Kemal. “Okullarda Din Dersi Ama Nasıl?”, *Radikal*, 19.09.2007
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=233260> (05.11.2009)